

סימולציה בנושא איראן: היום שאחרי

תובנות והמלצות למדיניות

עורכים:

אלכס מינץ, לסלי טריס וענבל הקמן

מאי 2011

פתח דבר

סימולציית "איראן: היום שאחרי" תוכננה ובוצעה על ידי היחידה לסימולציות מדיניות-ביטחוניות בבית ספר לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה במרכז הבינתחומי הרצליה, במאי 2010. הסימולציה דנה במצב בו לאיראן יכולת גרעינית צבאית מוכחת.

בנסיבות משתנות ואי וודאיות כפי שהמזרח התיכון והעולם חווה כיום, סימולציות מדיניות-ביטחוניות הן בעלות ערך רב, מתודולוגי ומעשי, ויכולות לשמש כלי יעיל וייחודי לתכנון ועיצוב מדיניות במגוון נושאים מדיניים, פוליטיים וביטחוניים.

הפרקים הכלולים באסופת מאמרים זו, נכתבו על ידי מומחים מובילים בתחומי מדיניות שונים אשר השתתפו בסימולציה. הם פורסים בפני הקורא ניתוחים אסטרטגיים, תובנות והמלצות מדיניות - המבוססים על שאלות ודילמות שצפו ועלו במהלך הסימולציה.

אנו מודים למשתתפי הסימולציה, לליאור פדלון, שיזם את האירוע, לאנשי מחלקת אירועים, דוברות ושיווק במרכז הבינתחומי; לאנשי חברת "ויסנס" שפיתחו את האפליקציה הממוחשבת לסימולציה; להילה זיו ושרית בן שבת שנתנו יד בהפקת האירוע. תודה מיוחדת לחברי הוועדה המארגנת שהפכו את החזון למעשה.

אלכס מינץ, לסלי טריס וענבל הקמן
מאי 2011.

תוכן עניינים

7	איראן: היום שאחרי - תרחישים, מתודולוגיה וממצאים פרופ' אלכס מינץ, המרכז הבינתחומי הרצליה
13	א. הזוית הישראלית התמודדות עם איראן בעלת נשק גרעיני פרופ' יחזקאל דרור, האוניברסיטה העברית
20	הסדרים מדיניים לעומת התעצמות צבאית כגורמים המשפיעים על מרחב התמרון וכושר ההרתעה של ישראל מול איראן גרעינית חיים אסא
29	ב. הזוית הסורית הברית הסורית-איראנית וחלון ההזדמנויות של ישראל פרופ' אייל זיסר, אוניברסיטת תל אביב
37	ג. הזוית האיראנית ההשלכות הצפויות של איראן גרעינית על איראן ד"ר עופר ישראלי, אוניברסיטת ג'ורג'טאון
43	ד. ארה"ב, סין ואיראן איראן וסין: אתגור ההגמוניה האמריקאית מייקל ססמן ומרק דוניג, המרכז הבינתחומי הרצליה
51	ה. הזוית הפלסטינית התגרענותה של איראן והסכסוך הישראלי-פלסטיני אל"מ (מיל.) שאול אריאלי, הקרן לשיתוף פעולה כלכלי
57	ו. הזוית הסעודית המדיניות הסעודית כלפי תוכנית הגרעין האיראנית: "שונאים, סיפור אהבה" מיכל רביב, אוניברסיטת בר-אילן

65	<p>ז. הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית (סבא"א) סבא"א מול איראן אחרי גירעון צבאי ד"ר עודד ברוש, המרכז הבינתחומי הרצליה</p>
71	<p>ח. האומות המאוחדות האו"ם במבחן האיראני ד"ר יהודה לנקרי, לשעבר שגריר ישראל באו"ם</p>
77	<p>ט. מסקנות ומבט לעתיד איראן: היום שאחרי - מסקנות ומבט לעתיד ענבל הקמן, האוניברסיטה העברית והיחידה לסימולציות מדיניות-ביטחוניות, המרכז הבינתחומי הרצליה</p>
83	<p>תרחישי הסימולציה ועמדות השחקנים תרחישי הסימולציה</p>
87	<p>תגובות השחקנים השונים בתרגיל הסימולציה לאיראן גרעינית ד"ר שאול שי, המרכז הבינתחומי הרצליה</p>

איראן: היום שאחרי - תרחישים, מתודולוגיה וממצאים

במאי 2010, נערך בבית ספר לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה במרכז הבינתחומי הרצליה, משחק סימולציה דינאמי רב משתתפים. מטרת התרגיל היתה לבחון מה יקרה באם המאמצים הדיפלומטיים והאחרים יכשלו, ולאיראן תהיה בסופו של דבר, יכולת גרעינית-צבאית מוכחת.

תרחישי סימולציית המרכז הבינתחומי נבנו כהמשך לתרחיש עליו התבססה סימולציה שהתקיימה בדצמבר 2009 בבית ספר קנדי באוניברסיטת הרווארד, בה נבחנו תהליכים במערכת הבינלאומית עד להגעתה של איראן ליכולת גרעינית. הממצאים העיקריים שעלו מסימולציית הרווארד הצביעו על: (1) התקדמות משמעותית של איראן בדרך לגרעין, (2) חשש מפני משבר מדיני בין ארה"ב וישראל.

סימולציית בית ספר לאודר לממשל בבינתחומי בחנה את מרחבי התמרון של המדינות השונות (ישראל, איראן, ארה"ב, סוריה ומדינות וגופים אחרים) ושיווי המשקל החדש במזרח התיכון ביום שלאחר היות איראן בעלת יכולת גרעינית צבאית.

משתתפים

ארבעים מומחים מובילים ייצגו בסימולציה בבינתחומי את השחקנים השונים בזירה הבינלאומית. השגריר לשעבר זלמן שובל שיחק את ראש ממשלת ישראל בנימין נתניהו; מפקד חיל האוויר לשעבר, האלוף (מיל), איתן בן-אליהו גילם בסימולציה את שר הביטחון אהוד ברק; ד"ר מינה צמח ייצגה את הציבור בישראל; שגריר ארצות הברית בישראל לשעבר, פרופ' דן קרצר שיחק את הנשיא ברק אובמה; ראש אמ"ן לשעבר, האלוף (מיל), אהרון זאבי פרקש גילם את נשיא איראן אחמדינז'אד; והפרופסורים אייל זיסר ומשה מעוז שיחקו את המנהיגות הסורית. יושבת ראש האופוזיציה, חברת הכנסת ציפי לבני והרמטכ"ל לשעבר, רא"ל (מיל) דן חלוץ שימשו כמשקיפים בסימולציה. הרשימה המלאה של המומחים שהשתתפו במשחק הסימולציה בבינתחומי מופיעה בכריכה הפנימית בחוברת זו.

השחקנים גילמו עשרים מדינות וגופים:

ארצות הברית, ישראל, איראן, החמאס, הרשות הפלסטינית, חיזבאללה, סוריה, לבנון, ירדן, מצרים, טורקיה, עיראק, ערב הסעודית, סין, רוסיה, האיחוד האירופי, האו"ם, סבא"א, הטרור הרדיקאלי, המדיה העולמית.

תרחיש הפתיחה

הסימולציה נפתחה בהודעה על כי לאיראן יכולת צבאית גרעינית מוכחת, עובדה שקיבלה סימוכין הן מה-CIA והן מהמוסד.

תרחיש המשך ראשון

לאחר מספר חודשים, ארגון החיזבאללה משגר טילים ארוכי טווח הפוגעים במתחם משרד הביטחון בתל אביב. יש פגיעה באזרחים וחיילים ישראלים.

תרחיש המשך שני

התקבל מידע מודיעיני מהימן על פיו חומר גרעיני הועבר מאיראן לחיזבאללה.¹

התפתחות מעניינת במשחק הסימולציה נרשמה לאחר שארצות הברית קראה למועצת הביטחון של האו"ם ליישם החלטה 1701 - פירוק חיזבאללה מנשקו. לאחר מכן, ארה"ב פעלה (בסימולציה) להפעלת סנקציות משתקות על איראן.

מאחר והחלטת מועצת הביטחון כללה לדעת הצוות האמריקאי Material Breach, ארה"ב אירגנה כוח בינלאומי ללבנון.

מתודולוגיה

מקובל לסווג משחקי סימולציה לסימולציית מחשב, סימולציית אדם-מחשב וסימולציית אדם. משחק הסימולציה "איראן היום שאחרי" היה משחק אדם-מחשב בו ארבעים שחקנים חולקו לעשרים קבוצות (מדינות וארגונים כמו האו"ם) ושיחקו בסימולציה תוך כדי שימוש בתקשורת ממוחשבת בין השחקנים ובינם לבין מנהלת המשחק. המנהלת מצידה העלתה תרחישים, אירועי המשך והחלטות שחקנים למסך מרכזי שמשתתפי ומשקיפי האירוע צפו בו. במשחק השתתפה גם "תקשורת" בדמות הודעות לעיתונות שנמסרו על ידי המנהלת או השחקנים השונים. התקשורות בין השחקנים ובינם לבין המנהלת נשמרו במאגר נתונים. משחק הסימולציה "איראן: היום שאחרי" היה משחק רב-משתתפים וכלל שלושה סבבים:

בסבב הראשון, השחקנים הגיבו לתרחיש הפתיחה. לאחר מכן הוצף תרחיש המשך אליו הגיבו השחקנים ואחריו הוצג תרחיש המשך נוסף. מכיוון שהצוות האמריקאי הציף אירוע מכונן שכלל ארגון כח בינלאומי ללבנון, השחקנים האחרים נדרשו להגיב להחלטת הצוות האמריקאי. בצוותים המרכזיים במשחק: ישראל, ארה"ב, איראן וסוריה, שולבו מספר מומחים שנועדו לייצג מגוון שחקנים באותה מדינה כמו ראש הממשלה, שר הביטחון והרמטכ"ל בצוות הישראלי ומספר בעלי תפקידים פוליטיים ואחרים בצוות האיראני. זאת משתי סיבות עיקריות. האחת, לשקף נכונה ובצורה מאוזנת הבדלי דעות ועמדות בתוך כל צוות (ימין, מרכז, ושמאל למשל במקרה הישראלי) והשנייה, לשקף דעות מומחים מהמגזר הציבורי, האקדמי והצבאי-ביטחוני.

¹ המטרה במשחק הסימולציה היתה לבחון תגובות למקרי קיצון על מנת לבחון מרחבי תמרון ותגובות השחקנים השונים לרצף אירועים מתגלגלים ולאו דווקא לאירועים בעלי סבירות גבוהה. יצוין, שבדו"ח National Nuclear Posture Review שהפנטגון פרסם כחודש לפני משחק הסימולציה שנערך בבינתחומי, הודגש שהחשש הגדול ביותר של הבית הלבן ומשרד ההגנה האמריקאי הוא מהפצת נשק גרעיני או חומר גרעיני מאיראן (או קוריאה הצפונית) לארגוני טרור.

תרחיש הפתיחה ותרחישי ההמשך היו כלליים דיים, שכן מתרחיש פרטני מדי ניתן להכליל בדרך כלל ממצאים או מסקנות רק לגבי תרחיש דומה. ההתמקדות הייתה בניתוח מרחבי התמרון של השחקנים השונים בהינתן מצבים קיצוניים.

תוצאות משחק הסימולציה

מה היו תוצאות משחק הסימולציה שהתקיים במרכז הבינתחומי הרצליה? האם הן היו בנאליות וצפויות או מפתיעות? תרגיל הסימולציה הניב תוצאות ותובנות מעניינות. חלקן ניתן היה לצפות מראש אך חלקן היו לא צפויות ואף מפתיעות:

1. גרעון איראן "לא הזיז" לאף אחד. העולם הגיב להפיכתה של איראן למדינה גרעינית-צבאית בצורה מתונה.
2. לכשאיראן הפיצה חומר גרעיני לחיזבאללה בלבנון, ארה"ב גיבשה כוח רב לאומי שנכנס ללבנון.
3. סוריה גילתה איפוק ואף שימשה גורם מאזן. הציעה (שוב) פתיחת מו"מ לשלום עם ישראל.
4. טורקיה אימצה קו רדיקאלי בתמיכה באיראן.
5. התפתח מרוץ חימוש גרעיני במזרח התיכון.

תובנות

1. לארה"ב קווים אדומים מוגדרים. חצייתם, לכשהועבר חומר גרעיני בסימולציה ללבנון, הובילה לנקיטת פעולה.
2. ההרתעה האיראנית הצליחה, כאשר דובר בצעדים לא גרעיניים של איראן. כאשר חומר גרעיני הופץ, ההרתעה האיראנית נכשלה ואף הובילה לתוצאות counter-productive מבחינתה של איראן.
3. מרחבי התמרון של ישראל צומצמו בעקבות התגרענות איראן.
4. האינטרסים של סין וארה"ב התפצלו כאשר איראן החלה במהלכים הכרוכים בהפצת חומר או נשק גרעיני.
5. למרות היחלשותה, ארה"ב היא עדיין השחקן הקובע והמרכזי באזור.
6. בניגוד לדעה הרווחת, סוריה שלפני אפריל 2011 הינה שחקן יחסית מאופק ומאזן.
7. איראן מאתגרת את ארצות הברית ובנות בריתה במזרח התיכון.
8. כצפוי, ארה"ב גילתה רגישות למדינות המפרץ וסעודיה.
9. עם התגרענותה של איראן, ישראל הפכה לשחקן משני. ארה"ב הכתיבה את קצב המהלכים והתגובות באזור.

המלצות לקובעי מדיניות

רקע: אחמדיניג'אד - אלוף הבריתות²

אלוף הבריתות במזרח התיכון בשנים האחרונות הוא לא אחר מאשר נשיא איראן, מחמוד אחמדיניג'אד. לא כדאי לשפוט את אחמדיניג'אד על פי חזותו החיצונית הרשלנית או דבריו ההזויים והמקוממים, אלא על פי מעשיו. הנשיא האיראני בונה ומוסיף בהתמדה עוד ועוד חוליות, נדבכים ורכיבים למערך הבריתות הפורמאליות והלא הפורמאליות המרשים שאגר וטווה בשנים האחרונות עם החמאס, החיזבאללה, סוריה, טורקיה, חלקים מעיראק ואף לבנון.

האיראנים השיגו בשנים האחרונות ללא מלחמה, הישגים אסטרטגיים-מדיניים אזוריים חשובים מאוד וזאת עוד לפני שאיראן התגרענה. ניתן לומר שברמה האסטרטגית-מדינית, איראן השיגה יותר ממה שישראל השיגה בשתי המלחמות האחרונות. הסיבה העיקרית לכך היא שראייתה אזורית-אסטרטגית-מערכתית ואילו נקודת המבט של ישראל היא נקודתית ותגובתית: לדוגמה, מענה לחטיפת חיילים בגבול לבנון או לירי קסאמים מעזה. מפתיע, אך האמרה "רצוי במח ולא בכח" מתאימה במישור המדיני כיום יותר לאיראן מאשר לישראל. עובדה, איראן בונה בהתמדה מערך בריתות מרשים, שמזכיר את מהלכיו של היטלר בסוף שנות ה-30 של המאה שעברה. אחמדיניג'אד אף דואג לטפח יחסים קרובים עם בני בריתו ולא מאפשר לאף חוליה חלשה להיפרד ממערך בריתות זה, תוך שהוא "משמנו" בהסכמים כלכליים רבי היקף. הסחר בין איראן וטורקיה למשל, מגיע לעשרות מיליארדי דולרים בשנה. סוריה, עיראק ולבנון בתור ואף מצרים מועמדת בפוטנציה. הסכמים אלו גם מחשלים את איראן כלכלית מול סנקציות נגדיות ופותחים עבודה פתח לסחר העולמי בעידן הסנקציות על איראן.

איראן מצפה להשלמת הנסיגה האמריקאית מעיראק על מנת לנסות ולהשתלט פוליטית על חלקה או רובה של עיראק באמצעות בן בריתה מוקעטה אל-סאדר ושותפיו. נראה כי האמריקאים לא הבינו שמספר הפיגועים הגדולים בהשראת אל-סאדר בעיראק ירד בשנים האחרונות בעיקר בשל רצון בני בריתו האיראנים שארצות הברית תסתלק מעיראק מוקדם ככל שניתן, על מנת שהם יוכלו להשתלט עליה פוליטית. ביקורו של אחמדיניג'אד בלבנון והתקרבותו לראש ממשלתה מעידים שגם את מדינה זו הוא מנסה לקרב למחנה הרדיקאלי. בתוך כך, טבעת האימונים על ישראל מתהדקת, וגם אל הגדה המערבית ישנם ניסיונות של האיראנים להידחף, למשל בליבי יצרים בכל פעם שפלסטינים נפגעים מאש צה"ל³. גם נאומו של אחמדיניג'אד באו"ם על מעורבות אמריקאית כביכול במתקפת הטרור של 9/11, נאום שנראה לנו, לאמריקאים ולרבים באירופה הזוי, כוון בעיקר להמונים בעולם הערבי אשר רובם מאמין בנרטיב הבדיוני שאחמדיניג'אד מנסה לחזק בדעת הקהל הערבית שהמוסד והציונים יזמו את מתקפת 9/11.

² חלק זה של המאמר הוא גרסה מעודכנת ומורחבת של אלכס מינץ, "אלוף הבריתות". עיתון "הארץ", 8.10.10.

³ הרשות הפלסטינית לעומת זאת, רואה באיראן איום על שלטונה ועומדת בפרץ.

אחמדיניג'אד לא רק יורה לכל הכיוונים, הוא גם פועל בכל הכיוונים ולמעשיו בתחום בניית הבריתות יש תוצאות משמעותיות.

עם זאת, לא ניתן להתעלם ממה שמכונה בספרות האקדמית פרדוקס העוצמה-שביסודו העיקרון שצבירת יותר ויותר כח יכולה בנקודה מסוימת, להתהפך ואף לפעול כבומרנג כנגד השחקן החזק, לכשהשחקנים בצד השני, מתאחדים כנגד הצד המאיים. ישראל הכירה פרדוקס שכזה במלחמת לבנון הראשונה והאמריקאים חוו אותו בעיראק. באופן פרדוקסאלי, התחזקות מעמדה של איראן ומערכת הבריתות שהיא בונה, מאחדת ומחזקת את קואליציית הנגד, זו החוששת מאיראן גרעינית ומהתפשטות איראנית למפרץ ולאזור בכללותו. היא לא רק קרבה את האינטרסים הישראליים לאלו של המצרים (שלפני ההתקוממות העממית שם), הירדנים, הסעודים, מדינות המפרץ, הרשות הפלסטינית ואחרים, אלא אף יכולה להפוך את ישראל, לראשונה בתולדותיה, לחלק בלתי נפרד מברית זו של מדינות מתונות, באם ישראל תכלכל מדיניותה נכונה, אם כי התהפוכות שחלו באזור לאחרונה יכולות לעקב מהלך כזה עד להתייצבות והתמסדות השלטון במצרים ומדינות אחרות. בהקשר זה, היוזמה הישראלית החדשה הקוראת לאמוץ תכנית השלום הערבית עם הסתייגויות משמעותיות, תומכת בגישה זו.

כפי שמתברר גם מהדלפות וויקיליקס, ישראל היא לא עוד אויבת ברית המדינות המתונות במזרח התיכון-איראן היא האויב המשותף שממנו הן חוששות. לכן, בראיה אסטרטגית-מערכתית, יש הן לישראל והן לרשות הפלסטינית ולמדינות ערב המתונות תמריץ חזק לשיחות שלום. אך לישראל גם אינטרס עליון בהוצאת סוריה מציר הרשע לפני שיחסייה הכלכליים והאסטרטגיים עם איראן יתחזקו במידה כזו שהתהליך יהיה בלתי הפיך ויתכן שלא יאפשר השכנת שלום עם סוריה בעתיד. התמורות הנוכחיות בסוריה מגבירות את חוסר הוודאות לגבי התהליך. נשיא המדינה, שר הביטחון, ראש המוסד היוצא, צמרת צה"ל כולל הרמטכ"ל היוצא וראש אמ"ן היוצא קראו ליוזמה שכזו, אך בעידן החישוקים והסינדרולים הפוליטיים-קואליציוניים במערכת הפוליטית הישראלית, הרי ששיטת הממשל פוגעת לא רק בנושאים פנימיים וחברתיים, אלא גם במעמדה המדיני של ישראל ומצבה הביטחוני. האינטרס הישראלי הוא לעשות הכל על מנת להחליש הציר הרדיקאלי במזרח התיכון ולחזק את ציר המדינות המתונות באזור.

דרוש רענון מחשבתי-קונצפטואלי בראיה הביטחונית-מדינית של מדינת ישראל. דרושה תפיסה מערכתית-אזורית. על מקבלי החלטות בישראל להפנים שהאיראנים חכמים מאוד ומתוחכמים, ושמידניות מקדמות אינטרסים ומדיניות חוץ גם באמצעות בריתות פורמאליות ופחות פורמאליות ולא רק בהתבצרות מדינית. דומה שהאיראנים הבינו שההגנה הטובה ביותר היא אכן ההתקפה (המדינית). המקרה של אחמדיניג'אד גם מראה שקבלת החלטות יריב אפשר להבין רק אם מנתחים אותה מנקודת מבטו של היריב-במקרה זה אחמדיניג'אד, ולא מנקודת מבט ישראלית או אמריקאית. בהקשר הזה, משחק הסימולציה שנערך בבית הספר לממשל בבינתחומי, תרם רבות להבנה מעמיקה של מטרות המנהיגות האיראנית והדילמות העומדות בפניה.

להלן המלצות קונקרטיות הנגזרות ממשחק הסימולציה שנערך במרכז הבינתחומי:

1. ישראל חייבת ליזום מהלך מדיני אמיץ מול סוריה שיחליש את איראן והציר הרדיקאלי, לפני שיהיה מאוחר מדי ומהלך כזה יהיה בלתי אפשרי. כאמור, התמורות באזור ובכללן בסוריה עצמה, יכולות לעכב מהלך שכזה.
2. יש לדאוג לבנייה וחיזוק תדמיתה של ישראל כבעלת כושר הרתעה אמין עם יכולת מכה שנייה מובטחת.⁴
3. יש להימנע מצעדים משמעותיים ללא תאום מוקדם לפחות עם ארצות הברית,⁵ שכן היא המובילה המהלכים באזור.
4. יש לפעול לקידום שלום כלל - מזרח תיכוני יציב בהובלת ארצות הברית, שיהווה ציר-נגד לאיראן ויחליש את הציר הרדיקאלי שהיא בונה.

⁴ דרור, יחזקאל (2009). מדינאות מדינית-ביטחונית למדינת ישראל: תזכיר למדינאים, מזכר של מרכז בגין סדאת (בס"א) למחקרים אסטרטגיים, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, עמ' 53.

⁵ שם.

התמודדות עם איראן בעלת נשק גרעיני

מבוא

הכרחי לפעול ככל הניתן למניעת נשק גרעיני מאיראן וגם התקרבות אליו. יחד עם זאת אין להתעלם מהאפשרות שהמאמצים, הן של ארצות הברית ומעצמות נוספות והן של ישראל, לא יצליחו ושאייראן תהיה מעצמה גרעינית, בין בפועל ובין כ"מדינת סף" היכולה לחמש נשק גרעיני תוך זמן קצר מאד.

גם שמדובר במצב רע, דרוש וניתן להתמודדות עימו. מאמר זה מציג בצורה ראשונית הערכה, ניתוח והמלצות התמודדות.¹

הנחות בדבר המצב

דרכי ההתמודדות של ישראל עם איראן בעלת נשק גרעיני תלויות בנסיבות, כמתוארות למשל בתרחיש של הסימולציה. לצרכי מאמר זה ההנחה היא שהמצב כולל את הנסיבות הבאות: ברור שיש בידי איראן נשק גרעיני וגם כלי שיגור למיניהם, מוסתרים היטב בחלקם, גם שהפרטים אינם ידועים בוודאות. איראן הצהירה שאכן בידיה נשק גרעיני, אך הוא נועד לצרכי הגנה בלבד. אין מידע אמין על כוונותיה של המנהיגות של איראן, הדומה לנוכחית, ביחס לנשק הגרעיני שבידיה. ארצות הברית ומעצמות אחרות הביעו צער רב על ההתחמשות של איראן והצהירו שכל שימוש בנשק גרעיני על ידי איראן ייחשב ל"תוקפנות שתחייב תגובה קשה". אין הפצה נוספת של נשק גרעיני במזרח התיכון, גם אם מספר מדינות ערב דנות בפיתוח "יכולת גרעינית לצרכי שלום והגנה". יחסי ישראל ומדינות ערב הן בערך כמו במצב הנוכחי.

במידה והמצב למעשה יהיה שונה ממשית מהמתואר לעיל, העומד ביסודו של מאמר זה, יהיה צורך להתאים את ההמלצות לנסיבות החדשות, גם שהן אינן רגישות לשינויי מצב שאינם רדיקאליים.

כך, למשל, הניתוח וההמלצות חלים בעיקרם על מצב בו איראן היא מדינת סף עם יכולת להרכיב נשק גרעיני תוך פחות מחודש, כאשר חלקים מיכולת זו מוסתרים היטב ואין אפשרות ודאית להשמידה. זה הדין אם איראן נוקטת במדיניות עמומה ללא הצהרה על יכולותיה, אם ברור שיש לה נשק גרעיני או יכולת להרכיבו תוך זמן קצר ויכולת זו מוסתרת בחלקה.

¹ דיון בנושא בהקשר רחב נכלל בספרי מדינאות מדינית-ביטחונית למדינת ישראל: תזכיר למדינאים (רמת גן: מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת בר-אילן), 2009. ניתן להורדה מהאתר: <http://www.biu.ac.il/SOC/besa/docs/BM3.pdf>.
דיון מקיף יותר בהקשר עיוני ויישומי מוצג בספר:

Dror, Yehezkel (2011), *Israeli Statecraft: National Security Challenges and Responses*, London: Routledge.

הערות עיוניות

גם התמודדות ישראלית מיטבית עם איראן בעלת נשק גרעיני אינה יכולה לבטל לחלוטין את הסכנת הכרוכות במצב זה. שכן, אף שהסתברות של התקפה גרעינית איראנית על ישראל היא מזערית, מדובר בסכנה העולה בחומרתה על כל בעיות הביטחון הלאומי של ישראל לאחר מלחמת העצמאות.

יחד עם זאת אין זו הבעיה הביטחונית היחידה של ישראל. לכן עומדת הסוגיה של הקצאת משאבים בין התמודדות עם הסכנה הצפונה בנשק גרעיני איראני לבין התמודדות עם אתגרים ביטחוניים אחרים, הכרוכה בסוגיה של המשקל שיש לתת לאפשרות בעלת הסתברות נמוכה מאד אך תוצאות חמורות ביותר, לעומת אפשריות בעלות הסתברות רבה אך עם תוצאות שהן חשובות אך אינן חמורות ביותר.

כל החלטה על דרכי ההתמודדות עם איראן בעלת נשק גרעיני היא בחזקת "הימור עמום", דהיינו הימור שאין דרך אמינה להציגו בצורה כמותית, כגון בעזרת הסתברויות. יתר-על-כן, בגלל אי-וודאות יתירה ביחס למדינאות העתידה של איראן, חלוקת העוצמה בין מקבלי ההחלטות ותהליכי ההחלטה, מדובר על הימור-עמום "פרוע למחצה". מאחר והתוצאות של מלחמה גרעינית עם איראן הינן בחזקת סכנה חמורה לעתידה של ישראל, הרי שישראל עומדת נוכח הימור-עמום פרוע-למחצה על קופה גדולה מאד ואולי עצם הקיום.²

הפיכתה של איראן למעצמה גרעינית מהווה תפנית בתהליכים ההיסטוריים המעצבים את עתידו של האזור, שיש לה גם השלכות עולמיות. אך חשוב להבין שאופי התמורה תלוי מאד גם בהתייחסות לאיראן גרעינית, ברמה פסיכולוגית-הערכתית. שכן, אם מגזימים בהערכת המשמעות של קיום נשק גרעיני בידי איראן אזי מגבירים את משמעותו מעל למוצדק "עניינית". ואילו אם ממעיטים מדי בהערכת המשמעות אזי נפגעת ההערכות לקראתה.

בין יכולת מכה ראשונה ליכולת מכה שנייה

סוגיה הדורשת הבהרה בגלל הנטייה לחשוב עליה לפי הדגם של העימות בין ארצות הברית לברית המועצות (שגם הוא פתוח לביקורת) היא "יכולת מכה שנייה". בעימות בין ישראל לאיראן אין זה נכון לקבוע שפיתוח יכולת מכה שנייה על ידי איראן נגד ישראל ידרוש זמן רב אחרי פיתוח יכולת מכה ראשונה. שכן, די באם קיימת הסתברות מעל למזערית שאיראן מסתירה היטיב כלי נשק גרעינים מעטים או את הדרוש כדי להרכיבם במהירות, יחד עם יכולת שיגור, כדי ליצור מעין יכולת מכה שנייה הפוסלת את האופציה למכה מונעת ראשונה ישראלית הבאה להשמיד את היכולת הגרעינית של איראן.

שכן, אם ישראל תתקוף את איראן לאחר שיש לה יכולת גרעינית, אזי גבוהה ההסתברות שאיראן תרצה לתקוף את ישראל בנשק גרעיני (גם כאשר ההתקפה הישראלית אינה כוללת נשק קוטל המונים). וקיימת

² המושג של "הימורים עמומים" והשלכותיו ניזונים בהרחבה ביחזקאל דרור, מנהיג תהיה לנו! מורה נבוכים למנהיג מכון יהודי-ציוני (תל-אביב: ידיעות ספרים), 2011, במיוחד פרק 52.

הסתברות מה, גם שאינה ברורה, שגם לאחר התקפה ישראלית יהיה בידי איראן די נשק גרעיני כדי לגרום נזק חמור ביותר לישראל. לכן, מהרגע שקיימת הסתברות מעל למזערית שיש בידי איראן נשק גרעיני או יכולת מהירה להרכיבו אין לישראל חלופה סבירה של התקפה על איראן המיועדת להשמיד את יכולתה הגרעינית.

גם התקפה של ארצות הברית ומעצמות אחרות על איראן לאחר שיש לה נשק גרעיני כרוכה בהסתברות של ממש של הפעלת הנשק הנותר בידי איראן נגד ישראל.³

השערות בדבר המדינאות של איראן

הספרות הגלויה על איראן מקיפה מאד, אך אמינותה בכל הנוגע לנשק גרעיני קטנה. גם רב הספק האם גופי המודיעין למיניהם, בעולם כולו, מבינים טוב יותר את דרכי החשיבה של מנהיגי איראן ממה שמשתקף בספרות הגלויה.⁴ יתר על כן, עצם הקיום של נשק גרעיני בידי איראן ישפיע ממשית על המדינאות שלה בצורות שאין דרך אמינה לחזותן מראש.

יחד עם זאת, הספרות ושיחות עם אנשי מקצוע בפורומים ציבוריים מביאות להערכות הבאות, גם שיש להתייחס אליהן בספקנות:

- איראן היא מדינה בעלת תרבות ומסורת רבת שנים שאין לייחס לה מאפיינים של "מדינת התאבדות".
- כ-89 אחוז מאוכלוסיית איראן הם שיעים, אך שיעים מהווים רק כ-15 אחוז מסך כול המוסלמים שרובם הגדול הם סוניים. קיימת היסטוריה ארוכה של רדיפת השיעים על ידי הסוניים. לכן ההתייחסות של איראן למדינות סוניות היא חשדנית ויש יסוד להשערה שהחימוש הגרעיני בא במידה רבה כדי לעמוד מול הרוב הסוני כולל פקיסטאן הגרעינית, בנוסף לשאיפה להיות מעצמה מזרח תיכונית וגם עולמית.
- אין הסבר ברור לעוינות המופגנת כלפי ישראל. יש לשער ששיתוף הפעולה הרב בין ישראל למשטר של השאה תורם לכך, וכן רצון של מנהיגות איראן לרכוש תמיכה במזרח התיכון.
- לא ברורה המשמעות של ההתבטאויות הקיצוניות של נשיא איראן אחמדינג'אד נגד עצם זכות קיומה של ישראל ומידת התמיכה בה מצד שליטי איראן האחרים כולל המנהיג הדתי איטוללה סייד עלי ח'אמנאי. גם לא ברור עד כמה התבטאויות נגד ישראל מושפעות ממאבקי עוצמה בצמרת.

³ הנושא ראוי לדיון נוסף תוך התייחסות לדוגמאות לסוגיה, כגון הודו ופקיסטן וכן קוריאה הצפונית, מה עוד וכאמור מרבית הספרות על "מכה שנייה" החלטית יותר מדי בהבחנה בין יכולת מכה ראשונה לשנייה, כאשר במציאות ההבדל אינו בינארי אלא הסתברותי. גם הסתברות נמוכה של קיום יכולת מכה שנייה היא רבת השלכות.

⁴ דוגמא למיטב הספרות על איראן החשובה לנושא, הגם שאין בה די, היא:

David E. Thaler, Alireza Nader, Shahram Chubin, Jerrold D. Green, Charlotte Lynch and Frederic Wehrey, (2010), *Mullahs, Guards, and Bonyads: An Exploration of Iranian Leadership Dynamics* (Santa Monica: The Rand Corporation).

- סביר להניח שמנהיגי איראן לא רואים בישראל את האויב העיקרי וספק רב שהם יסכנו את קיומה של איראן כדי לפגוע בישראל.
- יחד עם זאת, לא ברור מי שולט למעשה ב"מפתחות" להפעלת נשק גרעיני אם וכאשר יהיה בידי איראן ומה עשויים בעלי השליטה בנשק לעשות אם שלטונם וגם חייהם בסכנה בגלל התפתחויות בתוך איראן, כגון ערעור השלטון של האליטה הנוכחית.

המלצות מדינאות עיקריות

על סמך ההערכות לעיל, ותוך הכרה במהות ההמלצות כהימור עמום חצי-פרוע על קופה גדולה ואולי קיומית, מוצעות המלצות המדינאות העיקריות הבאות בחזקת "השערות מדינאות לשיקול" למצב המתואר, עם הסבר קצר לפי הצורך. מדובר במכלול שלם בו אין לקבוע מראש סדר קדימה, אך דרושה התאמה לנסיבות ממשיות כפי שתתפתחנה.

המלצה 1: הימנעות מהתגרות באיראן

חשוב שלא להגביר עוינות איראנית לישראל ולהיפך ל"אויב מספר אחד". במיוחד מומלץ לשלוט בהתבטאויות של בכירי המדינה ולהימנע מהתקפות מילוליות על ראשי איראן.

כן חיוני למנוע רושם של הערכות ישראלית למכה ראשונה מהרגע שיש להניח שיש לאיראן יכולת גרעינית מובטחת. לעומת זאת, מומלץ להצהיר במפורש שאין לישראל כל כוונה לתקוף את איראן אלא אם היא תותקף על ידי איראן או מטעמה.

המלצה 2: הרתעה אולטימטיבית אך עמומה

מומלץ שישראל תבהיר לאיראן שכל התקפה גרעינית על ישראל תביא להשמדתה של איראן, תוך בניית דימוי אמין של קיום יכולת מכה שנייה שתשמיד את איראן גם אם קודם לכן ישראל נפגעת קשה מהתקפה גרעינית יחד עם דימוי אמין של נחישות לעשות כן - מה שאני מכנה "הרתעה אולטימטיבית".

הדבר אינו קשה מדי, שכן למעשה ישראל נהנית מדימוי הולם בספרות הגלויה ובשיח מומחים גם יחד. אין כמעט ספק שהדבר ברור לראשי איראן.

יחד עם זאת מומלץ לשמור על המדיניות העמומה הנוכחית של ישראל בכל הנוגע ליכולות גרעיניות. אין שום תועלת לישראל משינוי מדיניות זו למרות המלצות של מספר אנשי מקצוע - שלהערכתו אין בידם נימוקים משכנעים מבחינה ישראלית.

חשוב להדגיש שבמקרה ההיפותטי ונוגד-הצפיות של פגיעה גרעינית בישראל מצד איראן, חלה על ישראל הזכות וגם החובה הערכית והמעשית להשמיד את איראן גם אם הדבר אינו משקם את ישראל. זה הדין מסיבות של צדק היסטורי וחלוקתי; חיזוק רצון השיקום של ישראל ורצון הקיום של העם היהודי בכללותו; וכן,

גם אם הדבר נשמע לכאורה פרדוקסלי, לצורכי "תיקון עולם" -- כדי למנוע השתלטות של איראן רצחנית על המזרח התיכון, לחזק הרתעה גרעינית בכל מקום ולדרבן את העולם למנוע קיום נשק גרעיני בידי מדינות עם נטייה ל"טרפון".

המלצה 3: אי-דחיקת שליטי איראן לפינה

ההערכה המוצעת בדבר איראן מקנה הסתברות גבוהה מאד לכך שהרתעה אולטימטיבית תפעל היטב. אך יש לכך יוצא מן הכלל והוא דחיקת הקבוצה השלטת לפינה בה היא חוששת שהיא עומדת בפני חיסול. במקרה זה היא עלולה להעדיף "למות כגיבורי ההיסטוריה המוסלמת יחד עם הישראלים" ולהקריב את עתידה של איראן כמדינה וחברה למען ניסיון להשמיד את ישראל.

לכן על ישראל להימנע מכל פעולה שיש בה כדי לדחוק את שליטי איראן לפינה וגם לשכנע מדינות אחרות להימנע מכך, פרט לנסיבות בהן אין שום סיכון במאמצי שינוי המשטר, אם תהיינה כאלה - וההסתברות לכך היא קטנה.

המלצה 4: שיפור הגנה פעילה, יכולת ספיגה ועמידה וכושר שיקום

השלמה חשובה להרתעה אולטימטיבית, גם שזו הינה העיקר, היא הגנה פעילה רב-שכבתית נגד טילים ואמצעי שיגור אחרים, כולל שיגור ניסתר, יחד עם הקשיה של ישראל, והגברת יכולת הספיגה וכושר השיקום שלה.

אולם מדובר בצעדים יקרים מאד, פרט למה שניתן לקבל מארצות הברית ואולי מדינות אחרות. לכן דרוש לשקול היטב תועלת-עלות-סיכון ולא להעביר להגנה לסוגיה משאבים שעדיף להקדישם להרתעה אולטימטיבית ולצרכי ביטחון אחרים.

המלצה 5: הימנעות מהפחדת הציבור

סכנה רבה טמונה בהשלכות פסיכולוגיות-חברתיות וגם כלכליות של קיום תחושה בציבור בדבר איום גרעיני ממשי על ישראל. תחושה כזו תפגע באיכות החיים ובחוסן החברתי, תגביר ירידה של בעלי יכולת, תצמצם השקעות ועוד. לכן שומה על מנהיגות המדינה להימנע מכל הפחדה של הציבור. להפך, עליה להדגיש את הביטחון הרב הטמון ביכולת ההרתעה האולטימטיבית של ישראל, יחד עם ציון העובדה שהעולם גדוש בנשק לסוגיו, כולל קוטל המונים, ואין "ביטחון מוחלט" בשום מקום.

מאחר ויציבת ההסברה המומלצת תואמת את האמת, אין בה משום הסתרת מידע מהציבור, אלא להפך: העמדת דברים על אמיתותם.

המלצה 6: פעולה "כרגיל" נגד אויבים

עומדת השאלה החשובה עד כמה נשק גרעיני בידי איראן ישמש מטריה שתאפשר לאויבי ישראל להגביר את פעילותם נגד ישראל תוך מחשבה שישראל מורתעת מצעדי נגד נמרצים.

למשל, ראשי החיזבאללה עשויים לחשוב שנוכח נשק גרעיני איראני ישראל תהסס מלפעול נמרצות נגד התגררות מצידם, כגון חטיפות וירי טילים מוגבל על ישובי הצפון.

חיוני שישראל לא תעלה על מדרון חלקלק זה, שכן אם יוצר הרושם שאיראן גרעינית מונעת ממנה לפעול בתקיפות נגד איומים והתקפות אזי צפויה הסלמה של אלימות נגד ישראל. להערכתי אין בסיס לחשש שאיראן תתאבד לדעת בגלל חיזבאללה או כל גורם אחר הזוכה לתמיכתה. לכן על ישראל להבהיר וגם להמחיש שהיא תפעל נגד התקפות כאילו שאין לאיראן נשק גרעיני.

עצם בניית דימוי אמין כזה יצמצם את ההסתברות של הסלמות וגם עשוי לגרום לאיראן לרסן את עושי דברה כדי לא לפגוע בדימוי שלה על ידי העמדתו במבחן שלא תוכל לעמוד בו.

זה הדין גם בעימותים ישירים עם שליחי איראן למקומותיהם. יחד עם זאת עומדת בעינה ההמלצה שלא להתגררות באיראן. לכן ישראל צריכה להימנע מיוזמות שיש בהן כדי לפגוע ממשית באיראן וגם בדימוי שלה, בשונה מפעולות שהן תגובתיות-הגנתיות.

המלצה 7: קידום הסכם שלום מזרח תיכוני מקיף תוך הזמנת איראן להצטרף

אין לבודד את המדיניות הישראלית כלפי איראן מכלל מדיניותה המזרח תיכונית. עומדת הדילמה על כמה וכיצד קידום שלום או כשלון של תהליך השלום ישפיע על המדיניות של איראן כולל הגדלת ההסתברות של הפעלת נשק גרעיני נגד ישראל מזעיר ביותר לזעיר מאד למרות הרתעה אולטימטיבית. ההערכה המוצעת מביאה למסקנה שבכל מקרה, ההסתברות שאיראן תפעל גרעינית נגד ישראל למרות הרתעה אולטימטיבית היא מזערית. יחד עם זאת, הרגעת הסכסוך המזרח תיכוני בכללותו תצמצם עוד יותר את החשש לפעולה "מטורפת" מצד איראן. זאת בתנאי שקידום השלום לא יראה כפעולה המכוונת בעיקר נגד איראן ושיפתח שער רחב להצטרפות איראן להסדר מזרח תיכוני מקיף.

המלצה 8: מאמץ ליתר מעורבות של ארצות הברית ומעצמות נוספות, בלי לוותר על חופש פעולה ישראלי

מדובר הרבה בספרות על ערבות של ארצות הברית ומדינות אחרות לכל מדינות המזרח התיכון, כולל כמובן ישראל, המבטיחה כי התקפה גרעינית עליהן תחשב להתקפה גרעינית על ארצות הברית ובנות בריתה.

בוודאי וערבות כזו רצויה, יחד עם קבלת סיוע מירבי בחיזוק ההרתעה הישראלית ומערכת ההגנה על ישראל וכן מתן אמינות לערבות על ידי מיקום מתקנים ביטחוניים של ארצות הברית בישראל. אולם אין וודאות שערבות כזו תמומש בשעת אמת ולאחר מעשה. לכן אין היא תחליף להרתעה אולטימטיבית עצמאית של ישראל יחד עם שמירת חופש פעולה כפי שתחייבנה הנסיבות.

המלצה 9: דבקות במדיניות של פירוז המזרח התיכון מנשק קוטל המונים לאחר ייצוב של שלום כולל ותוך הסדרי ביטחון אזוריים ועולמיים אמינים

ההמלצות משתלבות עם המדיניות המוצהרת של ישראל התומכת בפירוז המזרח התיכון מנשק גרעיני לאחר ייצוב של שלום כולל ותוך הסדרי ביטחון אזוריים ועולמיים אמינים. חימוש איראן בנשק גרעיני, והאפשרות שהדבר יזרז הפצת נשק גרעיני למדינות מזרח תיכוניות נוספות (בה לא דנתי במאמר זה), מגבירות את החשיבות בהתקדמות לתנאים שיאפשרו את פירוז המזרח התיכון מנשק קוטל המונים. לכן מומלץ שישראל תחזור ותדגיש את הצהרתה תוך מאמץ לזרז את היווצרות התנאים הדרושים, כגון יוזמה להסכם מזרח תיכוני מקיף כמוצע לעיל.

אך ברור שגם בהנחות אופטימיות אין המדובר על מועד להתחלת תהליך ממשי של פירוז המזרח התיכון מנשק גרעיני קודם לסביבות אמצע המאה ה-21, אלא אם תהיינה הפתעות מרחיקות לכת. לכן אין בתקווה לפירוז כדי לצמצם את הדחיפות של התמודדות עם איראן בעלת נשק גרעיני, כולל לפי ההמלצות המוצעות או חלופות טובות יותר במידה וניתן לפתחן לאחר העמקה בסוגיה.

הכרח בעיצוב מדינאות מיטבית נוכח איראן בעלת נשק גרעיני

האתגר של נשק גרעיני בידי איראן מטיל אחריות כבדה ביותר על קברניטי ישראל וגם מהווה עבורם מעמסה פסיכולוגית מעיקה. חזקה שהם ויועציהם מתמודדים עם האתגר ברצינות רבה.

יחד עם זאת, חיוני להגיע בנושא קריטי וגם קיומי זה לעיצוב מדינאות מיטבית. לשם כך חיוניות, בין השאר, יכולות רגשיות מסוג קור רוח נוכח נושא "לוהט"; וכן יכולות מקצועיות מסוג תחכום-אי-וודאות מאיכות מעולה.

לכן, חומרת הסוגיה מחייבת בחינה של טיב היחידות ואנשי המקצוע המופקדים על עבודת המטה וכן של תהליכי ההחלטה בנידון בדרגי הממשל הבכירים ביותר. בגלל העדר מידע ברשות הרבים לא אעסוק בנושא זה כאן, פרט להדגשת חשיבותו היתירה.

הסדרים מדיניים לעומת התעצמות צבאית כגורמים המשפיעים על מרחב התמרון וכושר ההרתעה של ישראל מול איראן גרעינית

מהי המדיניות המומלצת לישראל במצב בו איראן מצליחה להגיע ליכולת גרעינית-צבאית? במילים אחרות, אם ישראל משלימה עם עובדת התגרענותה הצבאית של איראן, מהי המדיניות שעליה לנקוט כדי ליצור את התנאים שבהם עוצמת האפקט הטמון באיום הגרעיני האיראני יקטן למינימום?

כדי לענות על שאלה זו, עלינו לזהות ולהגדיר את התנאים (הסיטואציה) שעל ישראל לייצר, כדי למקסם את יכולת ההרתעה שלה כלפי איראן וגרורותיה. ככל שעוצמת ההרתעה של ישראל תהיה גדולה יותר, הסיכוי להתלקחות גרעינית במזרח התיכון יקטן, ומכאן שעוצמת האיום האיראני בהיבט הגרעיני יקטן משמעותית. עוצמת ההרתעה מקסימאלית פירושה, בסקאלה שהופעלה במאמר שלפנינו, מידת ניטרול משמעותית של איום הגרעיני האיראני ובעיקר ניטרול האפקטים שמפיק סטאטוס הגרעון.

טענה יסודית במאמר זה הינה שעוצמת ההרתעה של ישראל מול איראן תלויה באופן חד, חד ערכי, במרחב התמרון שלה מול איראן. בהקשר זה, ככל שמרחב התמרון של ישראל כלפי איראן גדול יותר כך גם עוצמת ההרתעה של ישראל כלפי איראן, ולהיפך. טענת יסוד שנייה הינה, שעוצמת ההרתעה של ישראל תלויה גם בדרגת תלותה בארה"ב. מה עוד, ששני גורמים אלה, מרחב תמרון ודרגת תלות, שלובים אחד במשנהו. ככל שמידת תלותה של ישראל בארה"ב גדלה כך קטן מרחב התמרון שלה ולכן עוצמת ההרתעה שלה יורדת מול איראן. לכך מתווסף גורם מרכזי נוסף המשפיע על דרגת תלותה של ישראל בארה"ב, והוא רמת החיכוך בין ישראל וסביבתה. ככל שישיראן תימצא ברמת חיכוך גבוהה יותר עם סביבתה - מידת תלותה בארה"ב תגדל¹, ועוצמת ההרתעה שלה תצטמצם מפני שמרחב התמרון שלה יצטמצם. ובהקצנה: ברמת חיכוך גבוהה בין ישראל לשחקנים במערכת המזרח תיכונית, תלותה של ישראל בארה"ב תהיה גבוהה ביותר.²

¹ ככל שרמת החיכוך של ישראל עם שכנותיה גדולה יותר, היא נדרשת לתמיכה בינלאומית נרחבת בעיקר באו"ם מול מועצת הביטחון, וכן בהקשר של תהליך הדה-לגיטימציה שלה בעיני המערב. בכל פעילות צבאית שנוקטת ישראל (שהיא חלק משמעותי בחיכוך), תלותה של ישראל בארה"ב עולה משמעותית, ויותר מכך, בנסיבות מסוימות ישראל תצפה לפעילות אמריקאית.

² במהלך המשחק, העברת מרכיבים לא קונבנציונאליים מאיראן ללבנון לידי החיזבאללה, לא הניעה את ישראל לפעולה כלשהי. ארה"ב לעומת זאת, בשל אינטרסים פנימיים, הפעילה את מועצת הביטחון והציבה אולטימאטום בפני ממשלת לבנון. משפג האולטימאטום החליטה ארה"ב להפעיל מערכה אלימה בלבנון, בחסות מועצת הביטחון של האו"ם ובהסכמת כל חברות המועצה - למעט סין, וכן, ללא שתוף פעולה כלשהו עם ישראל. יש בכך להעיד על אי יכולתה של ישראל לפעול כדי למנוע התפתחות לא קונבנציונאלית בלבנון ותלותה המוחלטת בארה"ב. או במילים אחרות, יש בכך להעיד על הדומיננטיות המוחלטת של ארה"ב ביכולות התמרון במזרח התיכון. הסיבה לאי יכולתה של ישראל לפעול מתקשרת באופן ישיר למרחב תמרון מצומצם ביותר שהיה פתוח לפנייה בסיטואציה של משחק המלחמה.

קיימים מרכיבים נוספים המשפיעים על משוואת הכוח וההרתעה אבל להערכתנו אלו המרכיבים המשמעותיים ביותר.

להלן אציג דיון במשמעותם של שלושת המושגים שהוזכרו לעיל -- מרחב תמרון, דרגת חיכוך, ורמת תלות -- בהקשר הישראלי ולאור האיום האיראני. לאחר מכן, אציג ניתוח הקושר את שלושת המושגים אל הסיטואציה האופטימאלית מבחינתה של ישראל, שעליה לחתור אליה מראש כדי להתמודד עם סוגיית "היום שאחרי", בבחינת ייצור תנאים מקדימים.

מרחב תמרון. מרחב תמרון הוא מרחב הנפרס על ידי היכולות והמגבלות של מדינה. מרחב התמרון הישראלי הינו אוסף הפעולות שישראל נדרשת לנקוט, לעומת הפעולות שהיא יכולה לנקוט, מבלי שתהא מוגבלת תחת אילוצים גלובאליים (מצד מדינות המערב) או אזוריים או בגין איזמים איראניים. איום איראני לדוגמא: להגיב במתקפה על ישראל במידה וישראל תבצע טיסות מעל לבנון, או איום איראני לצורך הרתעתה של ישראל מפעולה נגד סוריה. איום כזה יכול להוות אילוץ פעיל אם ישראל תידרש לפעול בגין נסיבות העלולות להיווצר, כמו למשל ניסיון של סוריה לפתח יכולת גרעינית.

מרחב התמרון של כל מדינה הוא בן מספר מימדים הנמצאים בתלות הדדית, כאשר על המרכזיים שבהם נמנים המימד המדיני והמימד הצבאי. פעילות במימד המדיני משפיעה על מרחב התמרון במימד הצבאי, וההיפך. עובדת ההשפעה ההדדית יוצרת עניין מיוחד בהקשר האיראני שהוא עיקר עניינו של המאמר שלפנינו.

שני מימדים נוספים של מרחב התמרון של ישראל הם מעמדה הבינלאומי של ישראל ויחסי ישראל-ארה"ב. חשוב לציין כי מרחב התמרון של כל מדינה מושפע ממרחב התמרון של יריבתה בעיקרון המבוסס על סכום אפס. כלומר, ככל שמרחב התמרון הישראלי גדל, מרחב התמרון האיראני קטן. לפיכך, כדי להבין את מרחב התמרון של ישראל, עלינו להבין כיצד עומד מרחב זה מול מרחב התמרון האיראני, שמונע על ידי האינטרסים של איראן.

חיכוך גבוה. חיכוך גבוה בהקשר הישראלי מוגדר כאן כמצב בו ישראל חווה אירועי טרור אלימים ורכים;³ מצב המלחמה המתמשך בין סוריה לישראל; מתח אלים כולל היתקלויות בין ישראל לחיזבאללה והמשך התחמשותו והתחפרותו של החיזבאללה; המשך נאומים תוקפניים של מנהיג ארגון החיזבאללה חסן נסראללה להשמדת ישראל והצינות. חיכוך מקסימאלי פירושו עימות אלים בין ישראל לחיזבאללה, בין ישראל לסוריה או בין ישראל לסוריה והחיזבאללה כשבכל המקרים איראן מאיימת ברקע בהתערבות מכל סוג שיעלה על דעתה.

³ דוגמא לאירוע טרור רך היא אירוע המשט התורכי לעזה בחודש מאי 2010.

תלות מקסימאלית של ישראל בארה"ב. הכוונה לתלותה של ישראל בהחלטות אסטרטגיות והחלטות לפעולה של ארה"ב בהקשר של אירועים המתקשרים למערכת המכילה את ישראל-ארה"ב-איראן (על הפרוקסיז שלה). מטענה זו נגזר כי במידה והתלות של ישראל בארה"ב תהיה מקסימאלית, מרחב התמרון שלה יהיה מינימאלי. קרי: אם ישראל מגיעה להסדרי שלום עם סוריה וקמה לצידה מדינה פלסטינית, כך שכל המדינות סביבה בהסדרי שלום עימה, תלותה של ישראל בארה"ב תקטן ומרחב התמרון שלה מול איראן יהיה מקסימאלי, ולכן גם יכולת ההרתעה שלה מול איראן תהיה מקסימאלית.

ניתוח

רמת החיכוך של ישראל עם שכנותיה, כפי שהתבטאה בסימולציה, התמקדה בפרמטר המדיני, למרות שבמציאות הבינלאומית המורכבת, אין זה הפרמטר היחיד. היבט משמעותי נוסף הינו התעצמות צבאית רלוונטית. כעיקרון, הנחת המוצא היא שלמדינת ישראל יכולת תגובה למתקפה גרעינית תחת מטרייה אמריקאית-אירופית וכן, של ישראל יכולת צבאית אופרטיבית גבוהה לעומת שאר מדינות ערב, כולל איראן.

שני הפרמטרים הללו עומדים במרכז הניתוח שמוצג במאמר זה: הפרמטר המדיני והפרמטר הצבאי, שעיקר ביטוי בהתעצמות צבאית (בהקשר האיראני). במסגרת המאמר נבחן את רמת ההשפעה של כל אחד מן הפרמטרים בנפרד - על מרחב התמרון של ישראל בהקשר האיראני. האיום בהקשר האסטרטגי הישיר, קרי, עימות גרעיני ישיר בין איראן לישראל (תחת הסכם אסטרטגי עם ארה"ב) - אינו כלול בדיון זה וינותח במקומות אחרים. האיום על ישראל מצטמצם לאיום קונבנציונאלי ישיר, וכן, לאיום המופק על ידי מדינות/ארגוני הפרוקסי של איראן בדמות סוריה, חיזבאללה והחמאס בעזה.

מרחב התמרון של ישראל מורכב מארבעה מימדים המגדירים יחדיו את גבולות מרחב הפעילות של ישראל מול יריבותיה:

א. **המימד המדיני-אזורי.** בהקשר הזה נתייחס לשני מצבים חלופיים: מצב בו ישראל מבודדת, כלומר, ללא הסדרי שלום עם סוריה והפלסטינים, כאשר סוריה-לבנון, החיזבאללה והחמאס חוברים לאיראן ומציגים חזית אחת, ומצב בו ישראל מהווה חלק ממערך המדינות השפויות במזרח התיכון, המהוות חזית - כולן יחד - מול איראן (תחת הסדרי שלום בין ישראל לסוריה וישראל עם הפלסטינים).

בתנאים של תמונת המצב הראשונה, קרי, ישראל מבודדת מדינית באזור, יכולת התמרון הצבאית של ישראל כתגובה על פעולות איבה מלבנון תהא מוגבלת, ותתקיים תחת איום בהתלקחות אזורית גרעינית. במילים אחרות, יכולת התמרון של ישראל תוגבל משמעותית, כך שכל פעולה צבאית ישראלית תהפוך להתגרות באיראן.

כך למשל, בהינתן מצב בו איראן חותרת ליכולת גרעינית מבצעית, ובהינתן מפת היחסים בין ישראל, סוריה, לבנון, והפלסטינים כפי שהיא היום, התגרענות איראן תיצור מפת יחסים חדשה שעל פיה איראן,

יחד עם סוריה ולבנון (שמונעת על ידי החיזבאללה), יהוו גוש אחד, אחד, שיהיה קשה מאוד ליצור בו ניגודי אינטרסים או בקיעים. לעומת גוש זה תעמוד ישראל מבודדת, באחדות אינטרסים מוגבלת עם מצרים, ירדן וסעודיה המאוימות על ידי הציר האחד ותלויות תלות כמעט מוחלטת בארה"ב.

ההבדל בין מפת היחסים המתוארת למפה הקיימת כיום, נעוץ בכך שכיום סוריה עדיין אינה מהווה זרוע ישירה של איראן. כלומר, לסוריה מרחב תמרון מדיני מסוים המאפשר לה לכרות הסדר שלום עם ישראל, להיות מדינת חסות של ארה"ב, בדומה למצרים, ולצאת כנגד המשטר הפונדמנטליסטי-שיעי באיראן. מרחב תמרון מדיני זה, במידה וינוצל להסדר שלום בין סוריה לישראל, ישפיע ישירות על כוחו ומיקומו של ארגון החיזבאללה במשוואת הכוחות האזורית, וניתן לומר שיתמזער לעוצמה כמעט חסרת ערך.

מכאן, שקל לראות שהוצאת הלבנה הקרויה סוריה ממעגל האיבה של ישראל, העברתה לחסות מערב, ובכך מניעת המעבר שלה לידי שליטה איראנית כמעט מוחלטת, תסלק את סוריה מהמעגל האיראני, ותצרך את לבנון וסוריה אל המעגל השפוי, שיתחזק על ידי כך משמעותית. כך גם לגבי הפלסטינים. הסדר שלום עם הפלסטינים, אפילו ללא החמאס, בהינתן קיומו של הסדר שלום של ישראל עם סוריה, יצור מערך כמעט אחד אינטרסים אל מול איראן, שתתרחק משמעותית מישראל גם בהקשר הפיסי ובעיקר בהקשר התפישתי-ערכי, שמהווה מניע משמעותי של איראן כנגד ישראל (לכאורה). במערכת שכזו יהיה קשה להציג את ישראל כמדינה אימפריאליסטית; כדי להציג אותה ככזאת, תצטרך איראן לאתר נקודות חיכוך חדשות (המפריצות?) באזור. מכאן אפוא שמערכת הסכמים כזו מצמצמת באופן משמעותי את מרחב התמרון האסטרטגי-צבאי של איראן כנגד ישראל, גם על ידי צמצום אפשרויות הפעולה של איראן עצמה, וגם על ידי צמצום מרחב הפעולה של ארגון החיזבאללה ושל סוריה.

ב. **המימד הצבאי.** מימד זה מתייחס אל יכולתה של ישראל לקיים פעילות אופרטיבית קונבנציונאלית - נקודתית ברחבי המזרח התיכון. יכולת זו מחייבת את ישראל להחזיק במערכות התקפיות שיש בכוחן לפעול מתחת ל"סף הלגיטימיות", כלומר, מתחת לאותו סף שעלול להביא להתפרצות של מלחמה אזורית. יכולות אלו הן ספציפיות, ותקבענה משמעותית את יכולת התמרון של ישראל מול יריבותיה באזור, גם במצב שבו המימד המדיני "יאפשר פעילות מעל סף הלגיטימיות".

ג. **מעמדה הבינלאומי של ישראל.** כיום, מתקיים תהליך חריף של דה-לגיטימציה של מדינת ישראל. לתהליך זה השפעה דרמטית על סף הפעילות האפשרית של ישראל (כתלות בסף הלגיטימיות) - לבטח בהקשר של מניעה, וגם בהקשר של תגובה.

ד. **יחסי ישראל-ארה"ב.** מימד זה הוא קריטי ככל שישיראל יותר מבודדת במזרח התיכון (כפי שהיא היום). איראן גרעינית בהקשר צבאי, וישראל ללא הסדרי שלום עם הפלסטינים וסוריה, פירוש הדבר: דומיננטיות אמריקאית כמעט מוחלטת בכל אירוע ביטחוני או מדיני באזור, עד כמעט אובדן עצמאותה המדינית-ביטחונית של ישראל.

מכאן, שהמשמעות של ישראל מבודדת אזורית היא אובדן עצמאותה (בהקשר האסטרטגי ואפילו במידה לא מבוטלת גם בהקשר האופרטיבי) ואילוץ להיענות כמעט לכל דרישה אמריקאית. יותר מכך, נטישה (אפשרית) של ישראל על ידי ארה"ב ביום מן הימים (קיימת הסתברות מסוימת לאירוע מסוג זה), תפגע בישראל בכל המימדים שהוזכרו לעיל.

הסתכלות כוללת על פני כל ארבעת המימדים הנ"ל, מאפשרת להבחין כי מרחב התמרון של ישראל קטן משמעותית, עד כדי מצוקה, במצב בו איראן משיגה יכולת גרעינית צבאית מוכחת וישראל נשארת מבודדת באזור.

במידה וישראל תגיע למצב המתואר בתמונת המצב השנייה, על פיה היא לא מבודדת בעת שאיראן משיגה יכולת גרעינית צבאית, היא לא תיאלץ להגיב להתגריוות מצד חיזבאללה, סוריה או לבנון. היא לא תידרש לפעילות צבאית אלימה בסיטואציה הזאת. בנוסף, היא תוכל להיעזר במצרים, סוריה וירדן בבלימת התפשטותה של איראן אל אזורים בעיראק ובירדן, לבודד את עזה החמאסית ולהפוך אותה מבעיה מקומית ישראלית לבעיה אזורית המטרידה גם את מצרים, ירדן וסוריה.

למעשה, מרחב תמרון ישראלי גדול יביא לצמצום מרחב התמרון של איראן. מדובר בסוג של משחק סכום אפס - ככל שמרחב התמרון של ישראל גדל, מרחב התמרון של איראן מצטמצם, בתנאי שמרחב התמרון הגדול של ישראל מופק במישור המדיני. לעומת זאת, הגדלת מרחב התמרון של ישראל בהקשר הצבאי בלבד (התעצמות), אינה מקטינה את מרחב התמרון האיראני, אלא ייתכן שאף מגדילה אותו במידה מסוימת, וכאן למעשה טמונה הטענה העיקרית של המאמר.

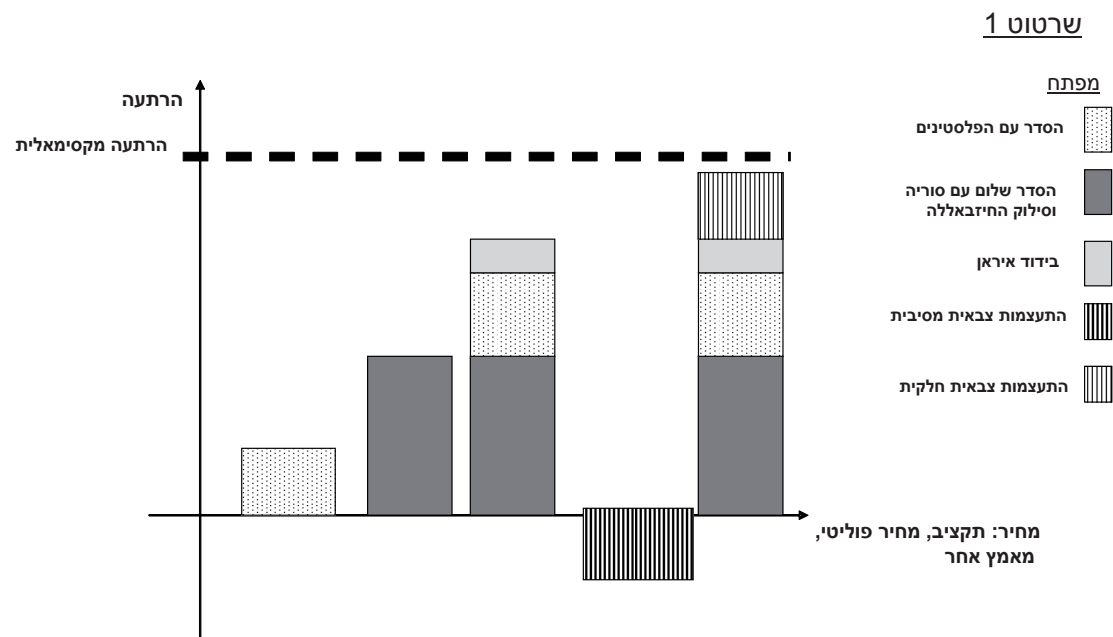
התעצמות צבאית של ישראל ומרחב תמרון

רבים רואים בהתעצמותה הצבאית של ישראל – כגון, התעצמות במרכיב היירוט האקטיבי (יירוט טילים) – פתרון להתגרענות איראן. אולם, בחינת המרחב המכיל את ארבעת המימדים שהוצגו לעיל מבהירה באופן חד ביותר כי תרומת **התעצמות צבאית** למרחב התמרון של ישראל מצומצמת ביותר במקרה הטוב, וייתכן כי יש בה אפילו ערך שלילי בהתייחס ליכולת ההרתעה הישראלית. לעומת זאת, פעילות חיובית במישור המדיני יוצרת תרומה משמעותית להגדלת מרחב התמרון של ישראל, ומכאן לביטחונה בהקשר האסטרטגי הרחב.

התעצמות צבאית רחבת היקף שהיא מעבר למוזכר (בעדינות) בסעיפים שלעיל תהיה חסרת ערך משום שסביר להניח כי ישראל תהיה משותקת מבחינת יכולתה לעשות שימוש באמצעים אלו (במידה ואמנם תתמקד בהתעצמות צבאית ולא תפעל להסדרים מדיניים). כלומר, מיליארדי השקלים שמושקעים במערך יירוט טילים ירדו לטמיון, הן במידה ויתקיים מרחב תמרון מדיני גדול כי לא יהיה צורך באמצעים הללו, והן במידה ולא יתקיימו הסדרים כאלה, שכן המערך הצבאי המועצם לא ימנע את השיגורים על ישראל אלא לכל היותר יצמצם במידה מסוימת (ולא מהותית) את מספר הפגיעות. מרחב תמרון מצומצם משמעו

שישראל תיאלץ להיענות לדרישות חדשות של איראן (בעקבות הפיכתה למעצמה גרעינית אזורית), כמו הימנעות מטיסות צילום באזורים מסוימים ואף הימנעות מביצוע פעילויות-תגובה התקפיות מקומיות על פגיעות בה על ידי הפרוקסיז. אם ישראל לא תיענה לדרישות אלה, ובמצב שבו מרחב התמרון של ישראל מצומצם בגין דה-לגיטימציה בעוצמה גבוהה, ובגין תלות גבוהה ביותר בארה"ב, הרי שאז לכאורה יש הצדקה לקיומן של מערכות היירוט בעיני אלה הדוחפים אותן. במילים אחרות, ישראל מצטיידת בכמויות עצומות של מערכות יירוט טילים כדי לאפשר לה - לכאורה - את מרחב התמרון מול איראן גרעינית (בעיקר בתגובות כנגד החיזבאללה והחמאס), אבל מרחב תמרון זה יישלל ממנה בגין אי קיום ההסדרים. כלומר, יש בהתעצמות ההגנתית משום מחשבה מהולה בפטישיזם שמטשטש את החשיבה האסטרטגית הישראלית, ותורם (לא מרכיב תרומה יחיד) לכך שישראל אכן נמנעת מלהבין את משמעותו של המהלך המדיני כמרכיב יסוד בהשרדותה הפיזית.

בסיטואציה שבה ישראל אינה מגיעה להסדרים עם סוריה והפלסטינים, ועל כן מרחב התמרון שלה מצומצם, עליה לפתח את היכולת ההתקפית האופרטיבית שלה באופן משמעותי, כך שתאפשר לישראל לפעול גם במצב שבו מרחב התמרון שלה מצומצם. כלומר, פעילות שהיא מתחת לסף הקרוי סף הלגיטימיות. אם תקציב הבטחון של ישראל הוא מוגבל, הרי שקיימת עדיפות מכרעת לקיום יכולת אופרטיבית התקפית על חשבון התעצמות הגנתית - שליבתה בהגנה בפני טילים (ראה שרטוט 1).

ימרחב התמרון של ישראל מול איראן = רמת ההרתעה של ישראל מול איראן
 -התעצמות צבאית חלקית (בעיקר התקפית) על בסיס מרחב תמרון מקסימאלי
 (בהקשר המדיני ובהקשר של לגיטימציה) מביא את ישראל למקסימום מרחב תמרון
 ומקסימום הרתעה מול איראן.

מרחב התמרון של איראן

האינטרסים של איראן מתחלקים לשניים: העם האיראני והמשטר האיראני. במאמר זה נתמקד במשטר האיראני. האינטרס המרכזי של המשטר האיראני הינו - שרידות המשטר. אינטרס זה מאפיל על כל אינטרס אחר, והוא אינו עולה בקנה אחד (בלשון המעטה) עם האינטרס של העם האיראני.

הנחת העבודה של מסמך זה היא ששאיפתו של המשטר האיראני לחיסולה של ישראל היא שאיפה האמורה לשרת בעיקר את שאיפת ההישרדות של המשטר, מצד אחד, ומצד שני, איראן תימנע מעימות ישיר עם ישראל בעיקר משום אותו הנימוק. שכן, כל עימות עם ישראל עלול להביא על העם האיראני סבל ומצוקה ואולי אף חורבן, ואפשרות זו אינה נעלמת מעיניהם של מנהיגי המשטר באיראן.

מכאן שהפעלת מערכה המבוססת על שחיקתה של ישראל באמצעות גופי פרוקסיז כמו החיזבאללה, סוריה והחמאס, וכן ארגוני טרור בינלאומיים אחרים כמו הג'יהאד האסלאמי היא אסטרטגיה יעילה עבור איראן. אין פגיעה או איום ישיר (לכאורה) על העם האיראני, ומצד שני היא יכולה להביא להתמוטטות/החלשה משמעותית של ישראל. כלומר, מרחב התמרון האיראני מבוסס בעיקר על גרורותיה/הפרוקסיז שלה, ולמעשה גדיעתן מחסותה של איראן, גודעת ישירות את מרחב התמרון של איראן.

האינטרס השני במעלה של איראן הוא להוות מעצמה אזורית דומיננטית. מטרה זו נקנית בין השאר בעימות קר ואלים מילולית מול ישראל. אולם היא תהיה הרבה יותר קשה להשגה עבור איראן במידה וישראל תיהפך לחברה במכלול אנטי-איראני בו חברות מצרים, סוריה, ירדן, וגם חלק גדול מהפלסטינים. בסיטואציה שכזאת, מלחמה קרה אינה רק מול ישראל - היא כנגד עמים אסלאמיים שבאזור, ואם נוסף עליהם גם את המדינות המפרציות ואת סעודיה, איראן תימצא בבידוד כמעט מלא.

מכאן איפוא, אם נצא מנקודת ההנחה שישיראל נשארת מבודדת מצד אחד, אבל מתעצמת צבאית באופן יוצא דופן (נדגיש, שאין הכוונה לאי התעצמות או להזנחת המימד הביטחוני), מרחב התמרון שלה יהיה מצומצם למדי, ויכולתה להפעיל את בניין הכוח הצבאי המועצם שלה הופך לקלוש. יחד עם זאת, ישראל עלולה להמשיך ולהישחק, הן בהקשר של דה-לגיטימציה בעיני הקהילה הבינלאומית כהמשך של התהליך המתקיים היום, והן בהקשר של שחיקה ביטחונית (במימד ההרתעה) כתוצאה מסבבי-מערכה קטנים ומציקים שפוגעים ביציבות הפוליטית (שחיקה אזרחית) ובמצב הכלכלי (תקציבי התעצמות עצומים) שלה.

סף הלגיטימיות כבלם פיסי במרחב האופרטיבי-צבאי

במקום לסכם את הדברים שנכתבו עד כאן, נוסף ונדגיש את תהליך הדה-לגיטימציה של ישראל, כתהליך שמאיים עליה קיומית בדיוק בלב מרחב התמרון שלה.

האיום הקיומי טמון בכך, שסוף לגיטימיות נמוך מאוד, עלול לשתק את ישראל כך שהיא לא תוכל ליזום או להגיב לפעולות המופנות נגדה. במילים אחרות היא תהיה מאוד מוגבלת ביכולת התגובה שלה, ומשמעות הדבר: צמצום במישור ההרתעה ומכאן צמצום ברור במרחב התמרון שלה. לא מן הנמנע כי תהינה מגבלות שתיושמנה באמצעות מדינות המערב (ארה"ב ואירופה), עד כדי פגיעה ישירה בישראל - בין השאר במרכיב הסחר והיצוא שלה - תהליך שאנו עדים לניצנים שלו כבר היום.

בהינתן איראן גרעינית - סף זה לא יעלה. כלומר, מדינות המערב לא תשחררנה חבל ארוך יותר לעזרתה של ישראל. ההיפך הוא הנכון מאחר וקיים חשש שישראל תדליק את חבית הנפץ האיראנית. במילים אחרות, דווקא בגלל קיומה של חבית נפיצה, הגפרור הופך למסוכן. בנוסף, מידת התעוזה של ארגוני הטרור ומדינות הפרוקסי תעלה, ורמת ההתגרות וניסיונות שחיקתה של ישראל תעלה, כשישראל הולכת ושוקעת במלכודת הדה-לגיטימציה.

מערכות ירוט הטילים שישראל מצטיידת בהן באופן אינטנסיבי לא תהווה פתרון לבעיה זו. שחיקתה של ישראל תבוא לידי ביטוי בהיחלשות מידת ההרתעה שלה ברמה האופרטיבית-טקטית וגם ברמה האופרטיבית-מיקרו טקטית. לא בגין מחסור בבנין כוח אלא בגין **מרחב תמרון** מצומצם מאוד, ומכאן לעוצמת הרתעה נמוכה עד כדי הימנעות מפעילות טקטית בנוסח הפעולות שהיא מבצעת כיום.

מסקנה

בהנחה שהמשטר באיראן מחפש הישרדות שלטונית כאינטרס עליון ומבקש להוות מוקד דומיננטי במזרח התיכון כאינטרס שני במעלה, ובהנחה שהמשטר האיראני אינו רוצה להתעמת עם עמו בהקשר של עימות ישיר עם ישראל (ולכן מניח את יהבו על עימות עקיף באמצעות פרוקסיז כמו סוריה, לבנון, ואולי ביום מן הימים גם ירדן וחלקים נרחבים מעיראק), מידת התמרון בכל מימד ממרחבי התמרון שהוצגו, יהיה תלוי בסיטואציה המדינית של ישראל במרחב המזרח-תיכוני. התעצמות צבאית של ישראל היא צעד משני, תומך, לעומת הצעד המדיני שהיא מחויבת לבצע.

תהליך הדה-לגיטימציה יחד עם התגרענות איראן ויצירת טבעת "מאוחדת" עם איראן של סוריה, לבנון וחלק מהפלסטינים - עלול להביא לצמצום משמעותי של יכולת ההרתעה הטקטית של ישראל, ובכך להיחלשותה למרות התעצמותה הצבאית לכאורה.

ב. הזוית הסורית

הברית הסורית-איראנית וחלון ההזדמנויות של ישראל

הקדמה

בשנים האחרונות מצויה איראן במרוץ להשגת יכולת גרעינית. למרות התגייסותה של הקהילה הבינלאומית, ובראשה ארצות הברית, למאמץ לעצור את איראן בטרם תהפוך למדינה גרעינית, נראה כי האיראנים נחושים לפעול ככל שידם משגת כדי לפתח יכולת גרעינית בהקדם האפשרי.

האפשרות כי איראן תהפוך כבר בזמן הקרוב לגרעינית הינה, אפוא, אופציה ראלית המחייבת הערכות וקודם לכן בחינה מעמיקה של המשמעותיות השונות של התפתחות שכזו על המציאות באזור ועל התנהגותם והתנהלותם של השחקנים השונים במזרח התיכון, ובכלל זה סוריה.

הסימולציה "איראן: היום שאחרי" שהתקיימה בבית הספר לממשל במרכז הבינתחומי, הרצליה, ביקשה לבחון סוגיה זו, קרי השפעותיה האפשריות של התגרענותה של איראן על התנהגותם ופעולותיהם של השחקנים השונים. דיון שכזה מתנהל זה מכבר באכסניות שונות, אך בסימולציה שכזו, היוצאת מנקודת הנחה כי איראן הפכה כבר למדינה גרעינית, וכי היא פועלת בחסות יכולת גרעינית על מנת לקדם את מטרותיה, יש כדי לחדד ולמקד את הדיון ולהציף דילמות שנעדרו עד כה מהשיח הציבורי.

דבר זה נכון במיוחד באשר לסוריה המקיימת ברית הדוקה וארוכת שנים עם איראן. אין ספק שסוריה עשויה להיות מושפעת יותר ממדינות רבות אחרות מהתגרענות איראנית. מחד יש בהתפתחות שכזו כדי לחזק את סוריה ולעודד אותה למהלכים הרפתקניים נגד ישראל שעד כה לא עלו על דעתה. מאידך, יש בהתפתחות שכזו כדי לסבך את סוריה במאבק הגדול ללא ספק ממידותיה, מאבק העשוי להתלקח בין איראן לבין ארצות הברית וישראל, ושאליו עשויה סוריה להישאב נגד רצונה, דווקא משום בריתה הקרובה עם איראן ועם החיזבאללה.

בהמשך מאמר זה, תוצגנה מספר תובנות באשר לאופיה של הברית האיראנית-סורית, ובעיקר, לגבי תגובתה הצפויה של סוריה לתרחיש יום הדין, בו רוכשת איראן יכולת גרעינית, ועל בסיס יכולת זו מנסה לקדם את אינטרסיה השונים.

תקציר

הברית הסורית-איראנית הינה ברית מבוססת אינטרסים ואין בה כדי להסתיר הבדלים מהותיים בין שתי המדינות. בעשורים האחרונים עשתה סוריה ככל יכולתה כדי להימנע מלהסתבך בעימות ישיר עם ישראל או עם ארצות הברית. אמנם במהלך השנים, הפעילה ותמכה סוריה בארגוני טרור שפעלו נגד ישראל, אך תמיד העדיפה להיתר כצופה מהצד שעה שאחרים שפכו את דמם בעבור קידום האינטרסים הסוריים. במהלך העשור האחרון הייתה סוריה נכונה לקדם פעמיים (בשנת 2000 ובשנת 2008) הידברות עם ישראל תוך התעלמות מהתנגדותה של איראן למהלך שכזה. מכאן שניתן להניח כי בכל תרחיש של התלקחות אזורית ושל עימות בין ישראל לבין איראן או חיזבאללה, תעדיף סוריה להיותר כצופה מן הצד ולהמנע מלקחת חלק פעיל בעימות שכזה. התנהלות זו מצביעה על ההבדל העמוק בין מטרותיה ארוכות הטווח של דמשק לבין אלו של טהרן כמו גם על כך שסוריה אינה נתונה, כפי שמקובל להניח, בכיסה של איראן.

הברית הסורית-איראנית - רקע, שורשים ומשמעות

מזה קרוב לשלושים שנה מקיימות סוריה ואיראן ברית הדוקה ואף אינטימית. ראשיתה של ברית זו עם כינונו של המשטר האסלאמי בטהרן בשנת 1979 בעקבות ההפיכה האסלאמית שהפילה את משטרו של השאה. ברית זו הלכה והתחזקה במהלך שנות מלחמת איראן-עיראק, בהן צידדה סוריה, יחידה מבין כלל מדינות ערב, דווקא בצד האיראני ולא במשטרו של צדאם חוסיין. הברית בין סוריה לאיראן הלכה והתהדקה עוד יותר במהלך העשור האחרון עד הפיכתה לגרעינו של ציר אזורי, לו חברו גם כוחות נוספים ובהם ארגון החיזבאללה בלבנון וארגון החמאס. ציר זה, שכונה בשעתו בידי נשיא ארצות הברית לשעבר, ג'ורג' בוש, "ציר הרשע", מהווה גורם בעל חשיבות במזרח התיכון של ימינו. חברותו של ציר זה מקדמות מדיניות רדיקלית, אנטי-מערבית ואנטי-אמריקאית, וממילא, מהוות במדיניותן ובמעשיהן מכשול בדרכה של וושינגטון לקדם יציבות אזורית, כמו גם הסדר שלום ישראלי-ערבי.

הברית בין איראן לבין סוריה מתוארת לא פעם בספרות המחקרית אודות המזרח התיכון כ"ברית לא טבעית", שכן בין שתי המדינות מתקיימים הבדלים משמעותיים בכל האמור באופי המדינות ובאופי המשטרים השולטים בהן, כמו גם בכל האמור באידיאולוגיה המוצהרת של משטרים אלו. כך למשל, סוריה הינה מדינה ערבית המקדשת את הלאומיות הערבית, שעה שאיראן הינה מדינה המתגאה בשורשיה הלאומיים האיראניים, למרות שהיא עוטה על עצמה גלימה מוסלמית. עם זאת, איראן הינה ללא ספק מדינה דתית, הנשלטת בידי חכמי דת, שעה שסוריה היא מדינה המגדירה עצמה כחילונית, רודפת בתחומה את אנשי הדת ואף מגבילה את פעילותם.

למרות הבדלים אלו, השכילו איראן וסוריה לקיים את הברית ביניהן ואף לחזקה ובכך הוכיחו כי ברית מבוססת אינטרסים חזקה יותר מקשרים אידיאולוגיים ואחרים שקשרו בעבר מדינות ערביות זו עם זו, ואשר לא שרדו לאורך זמן.

שנות האלפיים - הידוק חסר תקדים ביחסי טהרן ודמשק

צינו כי בשנים האחרונות הידקו שתי המדינות, סוריה ואיראן, את מערכת היחסים וזו הפכה לאינטימית וקרובה כפי שלא הייתה מעולם. בין שתי המדינות מתקיים שיתוף פעולה צבאי וביטחוני, וכמובן, שיתוף פעולה מדיני. דמשק הפכה לבסיס פעולה איראני שדרכו וממנו מפעילה איראן את בעלי בריתה לחופי הים התיכון, ובראש ובראשונה, ארגון החיזבאללה בלבנון וארגון החמאס ברצועת עזה. שיתוף פעולה הדוק זה בין טהרן לדמשק נובע, ללא ספק, מן האתגרים המשותפים שלמולם ניצבות שתי המדינות: המצב בעיראק המחייב תאום בין הסורים לאיראנים; השאלה הכורדית המהווה חבית חומר נפץ פוטנציאלית לסוריה, איראן ואגב גם טורקיה, ולבסוף, וחשוב מכל, האיום שחשו, ועדיין חשות, שתי מדינות אלו מכיוונה של וושינגטון (איום שהיה מוחשי ביותר בתקופת כהונתו של ג'ורג' בוש), וכן, מצידה של ישראל.

האינטרסים הסוריים תחילה

למרות קרבה זו, חסרת תקדים כפי שכבר ציינו, המתקיימת בין טהרן לבין דמשק, פועלות לרוב שתי המדינות, ובייחוד סוריה, כדי לקדם את האינטרסים הייחודיים שלהן, תוך התעלמות זו מזו, ולעיתים האחת על חשבונה של השנייה. כך למשל פועלת סוריה בשנים האחרונות לקדם את יחסיה עם אנקרה, כדי כינונה של ברית אינטימית בין הנשיא הסורי, בשאר אל-אסד, לבין ראש הממשלה הטורקי, רג'ב טיב ארדואן. קשרים אלו נועדו בראייתה של דמשק לאזן את ההישענות הסורית על טהרן.

חשובה ומשמעותית יותר היא נכונותה של דמשק לקדם במהלך שנות האלפיים הידברות עם ישראל במטרה להגיע להסדר מדיני שיענה על הדרישות ועל האינטרסים הסוריים, ובמרכזם, השבת רמת הגולן לידיה של דמשק. נכונותה של דמשק להידבר עם ישראל הייתה לא פעם בניגוד לדעתה של איראן ועוררה כעס ואף ביקורת גלויה מצידה של טהרן. ובכל זאת, סוריה דבקה בדרכה משום שהאמינה כי בכך יש כדי לשרת באופן מיטיבי את האינטרסים שלה.

בשאר אל-אסד ומדיניותו - המשכיות למדיניות אביו

ככלל, מאופיינת מדיניותו של בשאר אל-אסד כמשכית דרכו של אביו. בשאר לא שינה את המהות והתוכן אך גם לא את הצורה. תחת בשאר מוסיפה מדיניות החוץ הסורית להיות זהירה מאוד ובמקרים רבים אף פסיבית. בשאר נמנע, כזכור, מלהגיב לתקיפת מטוסי חיל האוויר הישראלי בספטמבר 2007 את הכור האטומי שביקשו הסורים להקים בצפון מזרח המדינה.¹ הימנעות מכל תגובה מתוך רצון להימנע מהסתבכות ולהבטיח את המשך שרידות המשטר בדמשק, הייתה אפוא, ונותרה גם בתקופת שלטונו של בשאר אל-אסד, מאושיותיה של מדיניות החוץ הסורי.

¹ כפי שחושף הנשיא לשעבר ג'ורג' בוש בזיכרונותיו, בספטמבר 2007 יצאו מטוסי חיה"א הישראלי להתקיף את הכור האטומי שביקשו הסורים להקים בצפון מזרח המדינה

MacAskill, Ewen and Chris McGreal, (Nov. 8 2010), "George Bush's Memories Reveal how he considered attacks on Iran and Syria," *Guardian.co.uk*. <accessed Nov. 10, 2010 >

כמו במקרים רבים בעבר, סוריה הצטיינה ומצטיינת ברטוריקה חריפה ואף רדיקלית, אך משתדלת ככל שניתן לא להסתבך ולא להיקלע לעימות, לא בכל האמור בעניינים הנוגעים לה, ובודאי שלא בכל האמור בעניינים הנוגעים למישהו אחר.

סוריה - למול תרחיש של עימות ישראלי-איראני-חיזבאללה

אין ספק כי השגת נשק גרעיני בידי איראן והפיכתה של זו למדינה גרעינית עלולה להגביר את המתח במזרח התיכון ולעודד גורמים רדיקליים להחריף את הרטוריקה, אבל גם את פעילותם נגד ישראל ונגד אינטרסים אמריקאיים באזור.

מהלך ישראלי או אמריקאי נגד איראן, בדגש על יכולותיה הגרעיניות, עלול, כמובן, להבעיר את האזור, ובין התוצאות אפשריות: פריצתו של גל טרור בעידוד ובהשראה איראנית שישטוף את המזרח התיכון; מהלך איראני נגד ישראל (שיגור טילי שיהאב נגד מטרות בישראל), או לכל הפחות, הפעלה של חיזבאללה ועידוד הארגון לשגר טילים לעבר ישראל כדי לגבות מחיר ואף לנקום על כל פגיעה באיראן.

מציאות שכזו עלולה להעמיד את סוריה בפני שורה של דילמות קשות: ראשית, נשאלת השאלה האם עצם הפיכתה של איראן למעצמה גרעינית מעניקה לסוריה חופש פעולה שלא היה לה בעבר ואף מאפשרת לה לפעול נגד ישראל באופן שלא היה עולה על דעתה כמה שנים קודם לכן (למשל, פתיחתה של חזית פעילה ברמת הגולן, או אף יציאה למהלך צבאי נגד ישראל)? אחרי הכל, בשאר אל-אסד חוזר ואומר בנאומיו בשנים האחרונות, כי הזמן כבר אינו משחק כבעבר לצידה של ישראל, וכי גורמי העוצמה הערביים, בהם גם התייצבותה של איראן לצד הערבים, סופם שיכריעו את ישראל. שנית, האם במקרה של התקפה ישראלית או אמריקאית על איראן - על סוריה להצטרף למערכה ולסייע בידי איראן לנקום את נקמתה בישראל ולגבות ממנה מחיר? שלישית, האם במקרה של עימות בין חיזבאללה לישראל, אם בשל מתקפת נקמה של הארגון נגד ישראל או בעקבות מהלך ישראלי - בבחינת מכה מקדימה שמטרתה לנטרל את איום החיזבאללה - על סוריה לבוא לעזרת הארגון השיעי במאבקו בישראל?

סוריה תעדיף להיותר כצופה מן הצד

דומה כי למרות ההבדל בין התרחישים והמתארים השונים, הרי שתגובתה הצפויה של דמשק לתרחישים ומתארים אלו תהייה דומה. זאת, כמובן, בהתבסס על ניתוח האינטרסים הסוריים, הרטוריקה הסורית, ובעיקר, האופן בו נהגה דמשק במקרים דומים בעבר.

בהנחה סורית, כי מתקפה אמריקאית או ישראלית הן מתקפות המכוונות נגד איראן או חיזבאללה ומוגבלות לפיכך לזירה האיראנית או לזו הלבנונית, הרי שיש להניח כי סוריה תעדיף להיותר כצופה מן הצד ולהימנע ממעורבות כלשהי בעימות אזורי כולל אם יפרוץ. התקשורת הסורית תאמץ אמנם עמדות רטוריות תוקפניות וחרירות במיוחד, ויש להניח כי סוריה תוסיף ותשמש כתחנת מעבר לנשק מתקדם מאיראן לחיזבאללה,

כמו גם כבסיס וכמוקד פעילות לאיראן בכל האמור בהכוונה ובעידוד חיזבאללה וארגוני טרור נוספים לבצע פעולות טרור נגד מטרות אמריקאיות וישראליות, אבל סוריה תימנע מכל מעורבות אקטיבית במתרחש ותעדיף לשמר את גבולה עם ישראל שקט ככל שניתן. זאת, משום שאין זו, ומעולם לא הייתה זו, דרכה של סוריה להקיז את דמה בעבור אחרים. עימות עקוב מדם עם ישראל, שעלול לעלות לסוריה במחיר הנורא של הרס כלכלתה ותשתיותיה, אינו שווה את העיקרון של הבעת סולידריות עם טהרן. באם סוריה תותקף בידי ישראל, תהיה זו כמובן מציאות שונה. אבל כדאי לשוב ולהזכיר כי גם בספטמבר 2007, עת הייתה זו סוריה (ולא איראן) שהותקפה בידי ישראל, נמנעה דמשק מכל תגובה והעדיפה להתעלם מהמתקפה - שהייתה אגב נקודתית ומוגבלת למבנה שהיה מיועד לכאורה לשמש ככור גרעיני סורי - וזאת כדי לשמור את השקט לאורך הגבול ולא להסתבך בעימות שתוצאותיו לא תשוערנה.

לאיראן אין ככל הנראה יכולת השפעה על דמשק וקשה לראות כיצד טהרן משכנעת, או אף מאלצת, את סוריה להילחם בעבורה או בעבור החיזבאללה. אמנם, במהלך השנים האחרונות נשמעו שוב ושוב הערכות כי מאזן או משוואת הכוחות שבין סוריה, איראן וחיזבאללה השתנה מן היסוד וכי סוריה הפכה לנגררת אחרי איראן ואחרי החיזבאללה, אבל עובדה היא כי באביב 2008, כשפנה ראש ממשלת ישראל, אהוד אולמרט, לסורים בבקשה לחדש עימם את המשא ומתן לשלום, הם נעתרו לו, תוך הפנית גבם לאיראן. על כן ניתן להניח כי סוריה תעדיף להישאר במקרה של עימות בין ישראל לבין איראן או חיזבאללה בבחינת צופה ולכל היותר מעודדת מן הצד, ותפעל ככל יכולתה להגביל את היקף האש ואת גובה הלהבות ובעיקר להפיק לעצמה מקסימום של רווחים מדיניים מכל התפתחות ותרחיש, אך זאת, בלא שהיא עצמה מסתבכת בלחימה ונחשפת לאש.

מצב דברים זה מאיר, כך נדמה, באור שונה את הברית האיראנית-סורית שהינה, אחרי הכל, ברית של אינטרסים המשקפת צורך הדדי של שתי המדינות להסתייע האחת בשנייה, תוך הבנת המגבלות בסיוע שכזה, ובעיקר, תוך הבנת ההבדלים ואף התהום הפעורה בין האינטרסים של כל אחת משתי המדינות. אין מדובר כאן בברית של אהבה ואין מדובר במחויבות של מדינה אחת להקריב עצמה למען בת בריתה האחרת.

ניתוח כזה מבליט לא רק את מגבלות הברית הסורית-איראנית, אלא גם את הכיוונים השונים שאליהם חותרת בנפרד כל אחת מהמדינות, וממילא, את הפער הגדול בעמדותיהם של הצדדים.

סוריה מעוניינת בשימור היציבות האזורית ואין לה כל עניין במלחמה אזורית שתסכן אותה ותגבה ממנה מחיר יקר. הסטאטוס קוו הוא נוח לסוריה, והיא אגב חוששת, כך לדברי הנשיא בשאר אל-אסד, מהתחזקות הקיצוניות הדתית (שאיראן היא אחת המעודדות אותה באזורנו), לא פחות משהיא חוששת מפני ישראל. סוריה מבקשת, לכל הפחות לפי שעה, להגיע להסדר עם ישראל, על פי תנאיה של דמשק ובהתאם לדרישות שהיא מציבה בפני ישראל ובראשן, נסיגה מכל רמת הגולן אל שפת הכינרת (גבול ה-4 ביוני 1967).

מדיניותה של סוריה הייתה תמיד מדיניות של צירים, קרי, מדיניות שעיקרה הוא הימנעות מלהניח את כל הביצים בסל אחד, ותחת זאת, ניסיון לקיים מערכות יחסים מקבילות עם גורמים שונים במטרה ליצור מערכת איזונים שתבטיח את ביטחונה ואת הישרדותו של המשטר בדמשק. כך מקדמת סוריה את יחסיה עם אנקרה במקביל להידוק קשריה עם טהרן. כך היא מקיימת מערכת קשרים עם מדינות ערב המתונות, כיום בעיקר עם סעודיה ועם ירדן, וכך היא מנסה לקדם יחסים קרובים עם מדינות אירופה ובעתיד אולי גם עם ארה"ב. מבחינתה של סוריה אין כל הגיון להמר על הקלף האיראני ולהתאבד על מזבח האינטרסים האיראניים.

חציה הריק של הכוס - סוריה בין איראן למערב

סוריה איננה מעוניינת להתאבד בעבור האיראנים, אבל בה בעת היא אינה יכולה להתעלם מן המשמעות ארוכת הטווח שעשויה להיות להפיכתה של איראן למדינה גרעינית.

במידה ואיראן תעדיף לשמור על פרופיל נמוך ולנהוג במתינות ובעיקר באיפוק, גם במידה ותשיג נשק גרעיני, הרי שלסוריה יהיה קל יותר, וכנראה גם עדיף, להמשיך ולהדק את בריתה עם איראן. יתירה מכך, במציאות שכזו ישחק ללא ספק העניין הסורי בהשגת הסכם שלום עם ישראל. נשק גרעיני בידי איראן רק יחזק את הלך הרוח השורר ממילא בסוריה, ולפיו הזמן משחק לצידם של הערבים ולפיכך לסוריה אין כל סיבה למהר ולהשיג שלום עם ישראל, וממילא, לא ברור ששלום שכזה הינו אינטרס סורי המחייב מאמץ או ויתורים כלשהם מצידה של דמשק.

לפיכך, באם אכן תרכוש איראן יכולת גרעינית, לא סביר שנחוש בשינוי של ממש בהתנהלות הסורית, וספק אם סוריה תהפוך לאסרטיבית יותר ונועזת יותר בהתנהלותה אל מול ישראל. אבל יש להניח ולשער כי חלון ההזדמנויות של השגת שלום בין ישראל לבין סוריה שנפתח לפני כשני עשורים, בראשית שנות התשעים של המאה הקודמת, ילך וייסגר בהעדר כל מוטיבציה סורית לקדם תהליך שלום, ונוכח קשיות עורף סורית שסיפקו הגיבו הגרעיני והמטריה הגרעינית, גם אם לא ישירה, שעתידיה איראן להעניק לסוריה מאותה נקודה ואילך.

הסדר עם סוריה - אינטרס ישראלי (באם אכן ניתן להשיג הסדר שכזה)

מצב דברים זה מציב בפני ישראל דילמה לא פשוטה, ובעיקר מחייב את ישראל לבחון את האפשרות של השגת הסדר שלום עם סוריה, בטרם יהיה מאוחר מידי, כחלק מניסיונה לקדם פני רעה ולהעריך לקראת הפיכתה של איראן למעצמה גרעינית.

סוריה נכונה עדיין להגיע להסדר עם ישראל. כך על כל פנים, טוען הנשיא הסורי, בשאר אל-אסד. אפשר שבשאר מבלף ואפשר גם שהוא אינו נכון באמת לשלם את מלוא המחיר הנדרש ממנו כדי להשיג שלום עם ירושלים. חששות אלו, ניתן יהיה לברר רק במהלכו של משא ומתן שתנהל עימו ישראל.

על ישראל לנסות ולמצות את הדרך המדינית מול סוריה, כל עוד היא פתוחה, כדי להעמיק את הפער הקיים ממילא בין סוריה לבין איראן. למרות הברית ההדוקה שבין טהרן לדמשק, קיימים גם הבדלים גדולים בין שתי

המדינות, וזהו אינטרס ישראלי מן המעלה הראשונה להתייבב לעימות למול טהרן, באם נדרש לכך, לאחר שישראל הצליחה להסדיר את שאלת יחסיה עם סוריה. להסדר ישראלי-סורי תהיה גם השפעה ממתנת על מצב הדברים בלבנון, שהרי את עיקר אספקת הנשק מקבל ארגון החיזבאללה מידי סורים ודרך ארצם.

בכל מקרה, בין ישראל לבין סוריה מתקיים מאזן אימה ומתקיימת הרתעה הדדית שהיא היא השומרת על השקט לאורך הגבול שבין שתי המדינות, והיא שתבטיח כי סוריה תוסיף לשבת בשקט ותיוותר צופה מן הצד במצב של עימות בין איראן וחזבאללה לבין ישראל. על ישראל לעשות ככל יכולתה להמשיך ולקיים מאזן אימה ויכולת הרתעה זו, כי בה טמון המפתח להמשך השקט לאורך גבולה הצפוני.

איפכא מסתברא - והיה וסוריה תחבור לאיראן גרעינית

ההנחה כי סוריה תימנע מלנצל את התגרענותה של איראן למהלכים הרפתקניים, או אף כדי לחבור לאיראן ולפעול לצידה במקרה של עימות עם ישראל או ארה"ב, מבוססת על ניתוח התנהגותה של סוריה בעבר, ובעיקר בשנות שלטונו של חאפז אל-אסד, הגם שישנם סימנים ברורים להמשכיות במדיניות סורית זו גם תחת בשאר בנו.

ובכל זאת, ניתוח המבוסס על מה שהיה, צריך שיהיה מסווג לגבי היכולת לחזות את שיהיה. ואכן, במהלך העשור האחרון התגלה בשאר אל-אסד גם כמי שמסוגל לנהוג לעיתים בהרפתקנות, למשל, בכל האמור בניסיונו לרכוש נשק גרעיני, או בנכונותו להדק את קשריו עם החיזבאללה. מכאן שניתן, ולכל הפחות לא כדאי, לשלול אפשרות שכזו לחלוטין - ייתכן כי סוריה תתפתה לנצל מציאות חדשה זו שתיוצר במזרח התיכון בצל התגרענותה של איראן.

סוריה יכולה לנהוג בהעזה רבה יותר בכל האמור בעידוד טרור פלסטיני, וכזה מצידו של ארגון החזבאללה. לא צריך לשלול על הסף אפשרות שסוריה תבקש לפתוח את חזית רמת הגולן לפעילות מוגבלת ונקודתית, ובכל זאת פעילות העשויה לגבות מישראל מחיר יקר.

כפי שצוין כבר, במצב כזה תלך סוריה ותתרחק מאופצית השלום ושוב לא תבקש הסדר מדיני עם ישראל אלא תשוב לנקודת המוצא הערבית לאורך שנות החמישים והשישים שעיקרה, חוסר נכונות להתפשר עם ישראל והמתנה סבלנית ליום בו יוכלו הערבים להכריע את ישראל בזכות עליונותם המספרית או בזכות חולשתה מבית של ישראל.

לבסוף, סוריה אף עלולה להתפתות לפתוח במהלך צבאי דמוי מלחמת 1973, המכוון להשיב לה קודם לכל את רמת הגולן במלואה מידי ישראל. זאת בהנחה כי ישראל תימנע מלהפעיל מול סוריה את מלוא עוצמתה בשל החשש מפני הגיבוי האיראני הניתן לסוריה. במציאות שכזו סוריה עלולה להצטרף יותר בקלות מכפי שניתן להניח כיום, למהלך איראני או למהלך של חיזבאללה כנגד ישראל, וזאת מתוך ביטחון עצמי המבוסס על הגיבוי של טהרן.

ההשלכות הצפויות של איראן גרעינית על איראן

מבוא

איראן צועדת בעקביות ובעקשנות אל עבר הפצצה. היא מסרבת בתוקף להתכופף בפני הלחץ הבינלאומי המתהדק. למרות הסנקציות המתגברות המוטלות עליה, טהרן איננה משנה את דרכיה ומפירה בעקביות החלטות עבר של האו"ם הקוראות לה להשהות את תהליכי העשרת האורניום. טהרן גם מהתללת בהצלחה מרובה בפקחים המיומנים של הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית (סבא"א). למרות מאמץ האיתנים שמשקיעה ישראל בבלימת איראן, היא עלולה להיכשל. בסופו של יום עשויה ירושלים לגלות כי טרחתה הייתה לשווא וכי טהרן מחזיקה ברשותה ארסנל גרעיני צבאי מצומצם, אך מאיים.

איראן גרעינית תהיה מסוכנת לישראל. מלווה בתחושת החסינות שתספק לה הפצצה, תאמץ טהרן מדיניות-חוץ אגרסיבית עוד יותר מאופן התנהלותה הנוכחי, המתריס. כתוצאה מכך, תשתנה לחלוטין הסביבה האסטרטגית בה פועלת ישראל מיום תקומתה ותיהפך לנפיצה ומסוכנת הרבה יותר.

ירושלים, מצדה, צריכה להתכונן ולהכין אופני פעולה לאיראן גרעינית שתשיג את הפצצה בסופו של אחד משלושת התרחישים הבאים: (1) בלא שהונחתה עליה מתקפה צבאית; (2) לאחר מתקפה צבאית ישראלית כושלת; או, (3) לאחר תקיפה צבאית מוצלחת-ישראלית, אמריקאית, או משולבת. כל אחד משלושת הנתיבים הללו יוביל את טהרן לאמץ אסטרטגיה שונה. כל אחד מהם יעמיד את ישראל בפני אתגרים אחרים ויאלץ את ירושלים לבחור באופני ודרכי פעולה שונים. שכן, בעוד איראן גרעינית שלא הותקפה צבאית תהיה מעוקרת ומוגבלת ביכולת השימוש שלה בפצצה כלפי ישראל, איראן גרעינית אך מדממת תהיה מסוכנת הרבה יותר לירושלים.

רקע

איראן המהפכנית מושפעת מאידיאולוגיה איסלאמית-שיעית קיצונית. היא יונקת עוצמה מעברה המפואר ותרבותה המפותחת. היא איננה רואה עצמה נופלת מארה"ב שקמה לפני כשלוש מאות שנים, אלפיים שנים לאחר הקמתה של פרס, קודמתה של איראן. היא לבטח איננה רואה את עצמה נופלת מצרפת או בריטניה, שתי מעצמות אירופאיות בעלות שטח ואוכלוסיה דומים לאיראן ועם אפשרויות כלכליות פחותות, ולדעת אזרחי איראן ומנהיגי הנן מדינות בעלות מטען תרבותי נחות הרבה יותר. איראן שואפת למצוא מקום של כבוד בזירות האזורית והבינלאומית כיאה לאופן שבו משתקף בעיניה מעמדה התרבותי הרם בין עמי העולם. מאז המהפכה האסלאמית ב-1979, פעלה איראן בנחרצות להשיג מעמד של מעצמה אזורית. טהרן הרחיבה את אזורי השפעה שלה ושלחה זרועות ארוכות אל לבנון ועזה וגם אל עבר עיראק

המשוחררת העומדת בפני פינוי הכוחות האמריקאיים. התנהגותה המתריסה של טהרן כלפי ארה"ב, על-אף שמאות אלפי חייליה מוצבים לגבולות איראן, הם ביטוי מובהק לשאיפותיה.

איראן מצויה תחת איום גרעיני. מדינות שכנות לה מחזיקות ביכולת גרעינית משמעותית: הודו, פקיסטאן, סין, רוסיה ולפי פרסומים זרים, גם ישראל. ארה"ב גם היא מחזיקה כוחות קונבנציונאליים גדולים וארסנל גרעיני גדול ומאיים בגבולות איראן. בין היתר מבקשת טהרן את הפצצה כדי להגן על עצמה מפני איומים אלו. איראן פנתה לגרעין בימי השאה. לאחר המהפכה האיסלאמית נזנחה התוכנית מכיוון שחומייני סבר כי נשק אטומי מנוגד לאמונה האיסלאמית. במהלך מלחמתה עם עיראק בשנות השמונים, הותקפה איראן בנשק כימי. התעלמות הקהילה הבינלאומית הובילה את טהרן לפנות אל האופציה הגרעינית. כיום, מבקשים האיטוללות את הפצצה ככלי שיאפשר את עלייתה של איראן למעמד של מעצמה אזורית. בנוסף, הם רואים ביכולת גרעינית צבאית כאמצעי הבלעדי שיאפשר לטהרן להתמודד בהצלחה עם האיום המערבי המתמיד על שלמותה הטריטוריאלית והתרבותית של איראן מפני 'הכוחות המערביים העוינים'. המולות גם זקוקים לפצצה לצרכים פנימיים, לצורך שימור והבטחת שלטונם.

ההשלכות הצפויות של איראן גרעינית

איראן עשויה להגיע אל הפצצה בסופו של אחד משלושת התרחישים הבאים: (1) בלא שהונחתה עליה מתקפה צבאית (2) לאחר מתקפה צבאית ישראלית כושלת או, (3) לאחר תקיפה צבאית מוצלחת-ישראלית, אמריקאית, או משולבת.

כל אחד משלושת הנתיבים הללו יוביל את טהרן לאמץ אסטרטגיה שונה. כל אחד משלושת הנתיבים הללו יעמיד את ישראל בפני אתגרים אחרים ויאלץ את ירושלים לבחור באופני ודרכי פעולה שונים. שכן, בעוד איראן גרעינית שלא הותקפה צבאית תהיה מעוקרת ומוגבלת ביכולת השימוש שלה בפצצה כלפי ישראל, איראן גרעינית אך מדממת תהיה מסוכנת הרבה יותר לירושלים.

ההשלכות של איראן גרעינית שלא הותקפה צבאית

איראן גרעינית אשר לא תותקף בדרכה אל הפצצה תהיה מלאת ביטחון-עצמי ותפעל בארוגנטיות. היא תחוש כי התנהלותה במהלך העשורים האחרונים הייתה נכונה ומשתלמת. מסקנה זו תוביל את טהרן לדבוק באופן התנהגותה הבוטה, המתריס והמאיים. המולות יהיו בטוחים ביכולתם להמשיך ולהתגרות כאוות נפשם בישראל, בארה"ב ובקהילה הבינלאומית כולה.

אסטרטגיה ישראלית נבונה עשויה לעקר מתוכן את יכולתה של טהרן לנצל לטובתה את המצב החדש שיתהווה ולספק לירושלים מרחב פעולה גדול. במצב מעין זה תצטרך ירושלים להציג את איראן כמדינה מסוכנת לא רק לישראל אלא לקהילה הבינלאומית כולה. מדינה שמנהיגיה שיקרו במצב נחושה לאורך כל הדרך ושמכאן והלאה לא ניתן עוד לבטוח בהצהרותיהם והבטחותיהם. דפוס פעולה מעין זה יאפשר לירושלים לרתום מרכיבים משמעותיים מתוך הקהילה הבינלאומית להפעלת מערכת לחצים בינלאומית כנגד טהרן.

יותר מכך, הימנעות ישראלית מהנחתת מכת מנע על אתרים עיקריים במיזם הגרעין של איראן עשויה לספק לירושלים מספר יתרונות. ישראל תוכל להציג עצמה כמדינה אחראית שבחרה להבליג למרות איזמי ההשמדה התכופים והישירים ששוגרו לכיוונה מטהרן במהלך העשור האחרון. מדינה אחראית ששכללה את ההשלכות הגיאואסטרטגיות השליליות שעשויות היו להתלוות למתקפת מנע צבאית על הקהילה הבינלאומית והכלכלה העולמית. מדינה נורמטיבית ששיקולי מוסר וריסון עצמי, כמו גם החוק הבינלאומי, הינם נר לרגליה. הימנעות מתקיפה צבאית גם תמנע מהאייטוללות את הלגיטימציה הנדרשת להם לצורך תקיפה גרעינית עתידית על ישראל.

לעומת זאת, הימנעות ישראלית מתקיפה מקדימה תספק לירושלים את הלגיטימציה המוסרית והבינלאומית הנדרשות לצורך ההתמודדות עם האיום הגרעיני האיראני ולפעול בנחישות לסכלו. תחת פצצה איראנית מאיימת לא תיתפס מכה ישראלית מקדימה ונחרצת כנגד איראן כמעשה שלא ייעשה. במידה וטהרן 'תגדיש את הסאה' ותאיים בשימוש בפצצה, באופן מילולי או באמצעות העמדת אמצעי השיגור שלה הכן על-מנת להכות בישראל, תעמוד לירושלים הזכות המוסרית מבית להגן על עצמה. התנהלות ישראלית נבונה אף תספק לירושלים את הלגיטימציה הבינלאומית הנדרשת לפעולה. היא תוביל את מרבית העולם הנאור לצדד בזכותה המלאה להגנה עצמית מפני משטר האייטוללות הקיצוני בטהרן.

ההשלכות של איראן גרעינית שהותקפה צבאית

איראן גרעינית תהיה מסוכנת לישראל. ואולם, ההשלכות העתידיות של תקיפה צבאית מוצלחת או כושלת-ישראלית, אמריקאית או משולבת-כנגד מיזם הגרעין האיראני תהיינה מסוכנות אף יותר מבחינתה של ירושלים.

איראן גרעינית אך מדממת תשכיל לצבור באופן ערמומי לגיטימציה חובקת עולם-הלכתית-איסלאמית/שיעית ובינלאומית-נוצרית/אנטישמית-לתקיפה גרעינית מאוחרת של ישראל. זאת, תוחזק בידה כקושן עיקש ומאיים עד אחרית הימים. האייטוללות ירתמו לצרכיהם את כעס ההמונים באיראן פנימה, במרחב הערבי המזרח תיכוני ובעולם המוסלמי כולו, כמו גם קהלים אנטי-ישראלים ואנטישמיים רבים בעולם המערבי-נוצרי. האייטוללות ישכילו לנצל עד תום את התקיפה הצבאית שתושט עליהם כדי להסית את המטוטלת כנגדה של ירושלים: לא עוד איראן כמדינה מצורעת החברה ב'ציר הרשע', אלא ישראל כמדינה שיש להרחיקה ממשפחת העמים הנאורים ולפיכך השמדתה איננה עוד תוצאה שאין להעלותה על-הדעת.

איראן מדממת בעקבות תקיפה ישראלית כושלת, או לאחר תקיפה צבאית מוצלחת-ישראלית, אמריקאית, או משולבת-תצא למסע נקם ארוך ונוקשה כנגד ישראל. בתחילתו, תסחט טהרן באופן ברוטאלי את ירושלים לצורך קידום מטרותיה האסטרטגיות והמדיניות במרחב המזרח תיכוני הנפיץ. לאחר שתמצה שלב זה עד תום, תפנה טהרן להשגת מטרתה הסופית: ניצול הזדמנות לשימוש בפצצה לצורך קירוב חורבנה של מדינת היהודים. אז, נחזה בחילופי מהלומות גרעיניים בין המדינות. התוצאה עשויה להיות פגיעה פאטאלית שמדינת היהודים תתקשה מאוד להתאושש ממנה. האייטוללות, מצדם, יהיו מוכנים ככל הנראה לספוג את

הפגיעה הקשה במדינתם ובתושביה לצורך השגת המטרה המקודשת: חורבנה של ישראל, 'השטן הקטן', והרחקת 'היהודים הטמאים' והישות הציונית השנואה' מאדמות הוואקף והמרחב המוסלמי הקדוש.

איראן גרעינית לאחר מתקפה ישראלית כושלת

איראן גרעינית שתגיע לפצצה לאחר מתקפה ישראלית כושלת, היא אפשרות הרת אסון. ביום שאחרי תחוש טהרן בטוחה ביכולותיה לפגוע בישראל אנושות ובלא שלירושלים תהיה את היכולת להתגונן או לפגוע בה בתגובה.

הכישלון הישראלי הצורב יהדהד בחוזקה ברחבי העולם כולו ובבירות מדינות המזרח-התיכון בפרט. בעקבותיו עשויה איראן לפעול באגרסיביות תפיסתית והתנהגותית. המולות לא יאפשרו לנושא לגוע ויעשו בו שימוש מתלהם כדי לנתץ את ההרתעה הישראלית המעטה שעוד תיותר בידי ירושלים. הביטחון העצמי האיראני ירקיע שחקים. הצהרות מנהיגיה יקראו לעולם המוסלמי והערבי להתאחד סביב טהרן ולהשמיד את 'הישות הציונית השנואה'. טהרן תשכיל לנצל עד תום את המצב החדש שיתהווה ותפעל לסחוט בברוטאליות את ירושלים בזירות הפלסטינית, הסורית והלבנונית. לאחר מכן תתנופף מעל ראשה של ישראל חרב דמוקלס מאיימת בדמות פצצות גרעיניות שטהרן תאיים לשגר לעבר ערי ישראל במידה וירושלים לא תקבל את דרישותיה המתגברות והלא-סבירות.

איראן גרעינית לאחר תקיפה צבאית מוצלחת

איראן גרעינית שתגיע לפצצה לאחר תקיפה צבאית מוצלחת-ישראלית, אמריקאית או משולבת-תחוש חבולה ופגועה. באותו זמן תחוש טהרן בלתי-מנוצחת בשל התגברותה על הניסיונות העיקשים של וושינגטון ושל ירושלים למנוע ממנה את שנתפש בעיניה כ'זכותה הלגיטימית'–יכולת גרעינית אזרחית וצבאית.

איראן גרעינית אך מדממת תוביל את מנהיגיה להסיק כי יש ביכולתן של ישראל וארה"ב לפגוע בה אנושות במידה וטהרן תאתגר אותן בשנית. מסקנה זו תוביל ככל הנראה את טהרן לשלב בהתנהלותה מימד של התנהגות מתונה לכאורה ושמירה על שפה זהירה בהתבטאויות מנהיגיה כנגד ישראל וארה"ב. באותו זמן עשויה איראן להסיק כי במידת הצורך עליה לקחת את היוזמה בידיה וכי אל לה להמתין עד שפטריות גרעיניות תתרוממנה מעל שטחה. הכרה מעין זו עשויה להוביל את האיטוללות לנהוג בפזיזות. הם עלולים ליזום התקפה גרעינית מקדימה כנגד ישראל בהזדמנות הראשונה שתיפול לידיהם. ירושלים מצדה, תגיע ככל הנראה למסקנות דומות. בלא הכנה מתאימה מצדה של ירושלים, עשויה התוצאה להיות קטסטרופאלית: דו-קרב גרעיני בין הצדדים היריבים זמן קצר לאחר שטהרן תחזיק בפצצה.

סיכום

ישראל צריכה אם-כן להכיר בעובדה כי היא עשויה להתעורר בהקדם לבוקר חדש אך סגרירי, בו היא תתבשר כי איראן השיגה יכולת גרעינית צבאית. תחת להגיע ליום פקודה מופתעת, חשופה וחסרת-אונים, צריכה ירושלים לפעול כבר כעת כדי לקדם את הרעה המתפתחת במזרח. כדי להצליח במשימה זו, על

קובעי המדיניות לפעול לאור שלושת התרחישים הללו ולשלבם באופן הדוק בניתוח האסטרטגי הכולל. שכן, נתיב ההגעה של טהרן אל הפצצה הוא בעל השלכות מהותיות מאוד על אופן התנהגותה הצפוי בזירה האזורית והבינלאומית. הכנה נכונה תוביל למסקנה חדה וברורה לפיה, האתגר שבפניו עשויה לעמוד ישראל בקרוב הוא גדול, אך באותה מידה גם יכולתה להתמודד עמו בהצלחה.

איראן וסין: אתגור ההגמוניה האמריקאית

התפיסה המוטעית של ארה"ב את האיום הגרעיני האיראני

בזמן שאיראן שוקדת על פיתוח נשק גרעיני, נדרש הממשל האמריקאי לעמוד בפני החלטה קשה: האם עליו ליזום פעולה צבאית שתעצור את תוכנית הגרעין האיראנית?

אחד השיקולים המרכזיים הניצבים בפני מעצבי המדיניות האמריקאים המנסים למצוא מענה לשאלה זו הוא תפיסתם את האיום הפוטנציאלי שאיראן הגרעינית מהווה, כלומר באיזה מידה תשפיע איראן גרעינית על אינטרסים אמריקאים? מאחר שהתשובות לשאלות הללו נושאות בחובן משקל רב במדיניות החוץ העתידית של ממשל ארה"ב ולעתידה של ארה"ב, חיוני להבטיח כי המידע שעליו תתבסס החלטה זו יהיה המידע המקיף ביותר והמהימן ביותר שניתן להשיג.

מאמר זה אינו עוסק בשאלות אלה; זוהי עבודתם של האמונים על מלאכת קבלת ההחלטות בארה"ב. מטרתנו העיקרית היא להתייחס להבחנה שנעשתה בסימולציה "איראן: היום שאחרי", הבחנה אשר חורגת מעבר לשיח הציבורי המקובל סביב סוגיה זו ואשר סביר להניח שתשפיע על תפיסתם של האמריקאים את מידת האיום מפני איראן גרעינית. בתרגיל הסימולציה "איראן: היום שאחרי", נכשלה ארה"ב בהשגת חלק מהאינטרסים החיוניים שלה. אחת הסיבות העיקריות לכך הייתה הקואליציה החזקה שנוצרה בין איראן, החמושה בנשק גרעיני, לסין, שכלכלתה קשורה בעבותות למדינה האיראנית. קואליציה זו צמצמה באופן משמעותי את טווח השפעה של ארה"ב ברגעים הקריטיים בהם נדרשה ארה"ב לדאוג לבטחונה. חוסר היכולת להתמודד עם הקואליציה האיראנית-סינית בלט במיוחד על רקע התרחיש בו העבירה איראן חומר גרעיני לאירגוני טרור. האינטרסים הלאומיים האמריקאים, שנפגעו בעקבות מהלך זה, אינם מוגבלים למזרח התיכון בלבד, מדובר באינטרסים בעלי טווח השפעה רחב, הן בעולם והן בתוך גבולות המדינה. מעבר למשמעויות הברורות העולות מתרגיל הסימולציה, טענתנו העיקרית במאמר זה היא שבהתגרענותה של איראן טמון פוטנציאל רב לפגיעה במערכת החד קוטבית ובהגמוניה האמריקאית.

I

מומחים אמריקאים העוסקים בהתקדמותה המהירה של איראן בפיתוח יכולות הגרעין, נוטים להגדיר את האיום כבעיה אזורית, הנוגעת באינטרסים האמריקאיים במזרח התיכון. חלק מהטיעונים הבולטים המושמעים (תדירות הם: 1) איראן גרעינית עלולה להגביר את הסיכוי למלחמה גרעינית או קונבנציונלית במזרח התיכון; (2) קיים חשש מפני מירוח חמוש גרעיני במזרח התיכון, שמקורו בניסיון של מדינות האיזור למנוע או לצמצם את הסיכויים של טהרן להפוך להגמוניה איזורית גרעינית; (3) איראן עלולה לחתור תחת שכנותיה ולקדם

טרור נגד אויביה; 4) איראן עלולה להפיץ נשק לקבוצות משטר לוחמניות כגון סוריה וחיזבאללה.¹ קיימת הסכמה כללית כי איראן בעלת יכולת גרעינית עלולה לעצב מחדש את מאזן הכוחות הגיאופוליטי במזרח התיכון.²

בתרגיל הסימולציה, ניתנה לנו הזדמנות ייחודית לצפות בשאלות הללו ובהיבטים אחרים של המשבר, שבד"כ אינן ניצבים על שולחן הדיונים. אחת השאלות המעניינות ביותר נוגעת למדיניותה של סין, אשר במהלך הסימולציה, לא רק שלא תמכה או נתנה יד לקידום האינטרסים האמריקאים, אלא אף עמדה כמכשול בפני ניסיונות אמריקאיים להעניש את איראן כאשר זו העבירה נשק גרעיני לארגוני טרור. תרחיש זה והתגובות לו מחזקים את הטענה כי איראן בעלת יכולת גרעינית נושאת בחובה השלכות המשפיעות באופן ישיר על ביטחונה של ארה"ב.

הברית הכלכלית בין סין לאיראן הובילה באופן ישיר ליכולת ונכונות מצד סין לפגוע ביוזמות המדיניות האמריקאיות, דבר אשר בבירור מסמן את הפגיעה בהגמוניה האמריקאית. חשוב לציין שהמאמצים המשותפים של סין ואיראן לחבל בהגמוניה האמריקאית הם רק דוגמא אחת למאמצים הכוללים הנמשכים לפגוע בהמשך קיומה של ההגמוניה האמריקאית.

איננו יכולים לקבוע בוודאות האם התנהלותה של המערכת הבינלאומית, כפי שהוצגה בסימולציה, עלולה להוביל ליצירת "סדר עולמי חדש" או ל"קיצה של המערכת החד-קוטבית". יחד עם זאת, בהתבסס על האבחנות שעלו מהתרגיל ניתן לומר כי ההשלכות של חיזוק מעמדה של איראן בעולם באמצעות פיתוח יכולת גרעינית, אינן נוגעות רק לאינטרסים של ארה"ב במזרח התיכון אלא הן בעלות השפעה רבה על מעמדה ההגמוני של ארה"ב, השפעה שעד כה לא נתנו עליה מספיק את הדעת. השלכות אלו צפויות להשפיע על הדרך בה ארה"ב תוביל את מדיניות החוץ שלה, אך לא פחות חשוב, על מדיניות הפנים שלה. אלה המחפשים לאמוד באופן מדויק את האיום שמהווה איראן גרעינית עבור ארה"ב, יצטרכו לשקול באופן משכיל עובדות אלו.

מערכת הקשרים בין סין לאיראן והאיום על ההגמוניה האמריקאית

מלחמת העולם השנייה, שינתה את משמעות המונח "הגמוניה". בעוד שבמקור הייתה ההגמוניה הגדרה פוליטית טהורה, לאחר המלחמה קיבל המונח משמעות כלכלית ואפילו תרבותית. בשיח הציבורי, נוטים לייחס לביטוי משמעות שגויה ולקשור אותו לשליטתה של אומה חזקה על אומה חלשה ממנה באופן גס ומנצל. הגדרה שגויה זו הובילה ליצירת קוניטציות שליליות המקושרות לרוב עם המונח.

¹ Owen, John M. "The Iran Debate" Miller Center of Public Affairs, University of Virginia. http://www.pbs.org/newshour/extra/teachers/lessonplans/world/jan-june09/iran_03-11_whitepaper.pdf (accessed on 4 July 2010).

² שם.

במאמר זה, נגדיר "הגמוניה" כמרחב הפוליטי, תרבותי, כלכלי או אחר של המדינה, המנוהל על ידי מדינה חזקה יותר בצורות שונות מלבד השימוש בכוח. הגדרה זו איננה מעניקה למילה משמעות מוסרית ואיננה מאפשרת לפסוק על פיה, אלא מתייחסת למונח הגמוניה כאל מימד במערכת היחסים הבינלאומיים.

על פי הגדרה זו, ההגמוניה מעצבת את "גבולות האפשר" כפי שהם נתפסים בקרב קבוצות ומעמדות שונים בסדר פוליטי או אזרחי. טענתנו היא שהבעלות האיראנית על נשק גרעיני תפגע בהגמוניה של ארה"ב ותשפיע על מעמדה הבינלאומי.

II

בטרם נרחיב את הדיון בנושא, עלינו לבחון האם הממצאים העולים מן הסימולציה יכולים לשקף מציאות פוטנציאלית? החדשות והאירועים האחרונים בזירה הסינית-איראנית מצביעים על קשרים כלכליים הולכים ומתהדקים בין שתי המדינות, כאשר תלותה של סין בצינורות הנפט המועברים דרך איראן הולכת וגדלה. סין אף הכפילה את צריכת הנפט שלה במהלך שני העשורים האחרונים. דוראג' וקורייר (Dorraj and Currier) מדווחים כי איראן משמשת כספקית הנפט השנייה בגודלה עבור סין, מיד אחרי סעודיה. הסכום הכולל של הסכמי הגז והנפט בין שתי המדינות מגיע לכשבעים מיליארד דולר לשנה (נכון לשנת 2008), כאשר מחזור הנפט מהווה כ- 80% מהייבוא של סין מאיראן.³

הסנקציות שמטילה ארה"ב על איראן מאז 1980 רק סייעו לחיזוק הקשרים בין סין לאיראן. לדוגמה, חוק הסנקציות נגד לוב ואיראן שהתקבל בשנת 1996 אומנם פגע קשות ביכולת של איראן לפתח ולבנות מחדש את תשתית הנפט שנפגעה במהלך המלחמה, אולם בתגובה חברה סין לאיראן כדי למצוא ולפתח מרבצי נפט וגז חדשים, בציפייה "להצליח להשתלב בשוק הנפט האיראני בטווח הארוך".⁴ היחסים העכשוויים בין שתי המדינות מצביעים על כך שהיתה זו תוכנית פעולה מוצלחת מבחינתה של סין.

האינטרסים הכלכליים של סין והשקעותיה באיראן תורגמו לשיתוף פעולה דיפלומטי מוגבר בין שתי המדינות. בהינתן השקעותיה ההולכות וגדלות של סין בנפט, והשפעתה כחברה קבועה במועצת הביטחון של האו"ם, ישנה סיבה להאמין כי לסין יש את הכוח והיכולת לעמוד בדרכה של ארה"ב המעוניינת להשיג השפעה הגמונית באזור. ואכן, אם איראן תספק לסין אפשרות חלופית לברית עם ארה"ב, ברית אשר עולה בקנה אחד עם מטרותיה הכלכליות של סין, סביר להניח כי סין תהא מוכנה לעמוד בדרכה של ארה"ב, לא רק בסוגיות במזרח התיכון אלא גם בנושאים אחרים. לאורה של מערכת היחסים בין סין ואיראן, בכל הנוגע באספקת נשק וטכנולוגיה צבאית רגישה לאיראן, קיימת סבירות גבוהה כי בטהרן מביאים בחשבון שביג'ין תהיה מוכנה לשחק תפקיד זה שוב בהמשך. בהסתמך על האירועים האחרונים (הצלחתה של

³ Dorraj, Manochehr and Carrie L. Currier, "Lubricated With Oil: Iran-China Relations in a Changing World", *Middle East Policy*, June 22, 2008, p. 71.

⁴ שם, עמ' 72.

סין להשפיע על מסקנות הסוכנות הבינ"ל לאנרגיה אטומית, כפי שהועברו למועצת הביטחון של האו"מ, והמנעות מהצבעה באו"מ על הסנקציות נגד איראן, איראן יכולה לסמוך על סין שזו תסייע לה לקדם את האינטרסים החשובים שלה.⁵

III

בהנחה כי מדינות הדוחפות לפעולה מצליחות לעיתים לקדם את יעדיהן המדיניים, ניתן להסיק שאיראן בעלת נשק גרעיני תפחית את יכולתה של ארה"ב לשכנע ולהשפיע על מדינות אחרות לפעול באופן מסוים בכלים מתונים ומדודים. בכותבנו "פעולות שמטרתן לקדם יעדים לאומיים" איננו מתיימרים לטעון שפעולות של מדינות מבוססות אך ורק על שיקולים תועלתניים, במקרים מסויימים, מרכיבים נוספים כדוגמת אידיאולוגיה, ערכים משותפים או גורמים אחרים בעל משמעות וחשיבות למדינה, יכולים להוות גורם משפיע נוסף בתהליך קבלת ההחלטות. אף על פי כן קשרים בין מדינות, בריתות, וצעדי מדיניות נוספים נלקחים בחשבון ונתפסים כאלמנטים חשובים בהחלטות של מעצבי מדיניות.

מכאן נובע כי אחת הדרכים בהן איראן גרעינית עשויה לפגוע בהגמוניה האמריקאית היא על ידי מתן אלטרנטיבה מעשית למדינות המנסות לקדם את מטרותיהן ויעדיהן. השלכותיהן של פעולות אלו לא תצטמצנה לאיזור המזרח התיכון בלבד, אלא תשפיענה על הפוליטיקה הפנימית של המדינות המעורבות ועל הזירה הבינלאומית בכללותה.

במהלך תרגיל הסימולציה, בדגש על התרחיש בו העבירה איראן חומרים גרעיניים לארגון טרו, נוכחה ארה"ב לגלות שסין אינה מוכנה לשתף עמה פעולה וליישם סנקציות משתקות על איראן גם כאשר האיום הוא על ביטחונה של ארה"ב. הקואליציה בין סין לבין איראן הגרעינית עמדה באופן ישיר כנגד העליונות והאינטרסים האמריקאים, קואליציה כזו מהווה עדות מאיימת לכוחה ויכולתה של איראן הגרעינית לרסן את ההגמוניה האמריקאית או לכל הפחות למנוע את התנגדותן של מדינות אחרות למדיניותה של איראן. תרגיל הסימולציה מדגים בבהירות כיצד יכולה איראן גרעינית להעזר בקואליציות שונות כדי לחסום בפני ארה"ב את הדרך להשגת יעדיה. אם מדינות עולות- כדוגמת סין, רוסיה (שסייעה לבנות ולהעביר חומרים לתחנת הכוח הגרעינית בבושהר), או תורכיה (שפונה לאחרונה לעבר מדינות המזרח ובאוגוסט 2010 הסירה הן את איראן והן את רוסיה מרשימת האויבים שלה) - תפתחנה תלות בנפט האיראני או תחזקנה את הקשרים הכלכליים והפוליטיים שלהן עם איראן, ייתכן שמאזן הכוחות העולמי ישתנה וארה"ב תחלש משמעותית. כיום, למרות שרוסיה, סין ותורכיה יכולות לפגוע באינטרסים אמריקאיים, הן עדיין נרתעות מלעשות זאת באופן גלוי מאחר והן נסמכות על ארה"ב בכדי לקדם אינטרסים חשובים שלהן. יחד עם זאת, איראן גרעינית עלולה לשנות את חוקי המשחק, ולדחוף את סין, רוסיה, טורקיה ומדינות נוספות לשנות את התייחסותן האסטרטגית לברית עם ארה"ב או איראן. איראן גרעינית תוביל לשיקול מחודש של האינטרסים בכל אחת מהמדינות הללו.

⁵ Leverett, Flynt and Jeffrey Bader. "Managing China-U.S. Energy Competition in the Middle East". *The Washington Quarterly*, Center for Strategic and International Studies at the Massachusetts Institute of Technology, 29:1, Winter 2005-2006, p. 193-194.

למרות שהתגרענות איראנית בפני עצמה, סביר להניח שלא תפגע בהגמוניה האמריקאית, קואליציה רופפת בין, לדוגמה, סין, טורקיה, איראן ואולי אף רוסיה, המבוססת על התנגדות משותפת למדיניות אמריקאית, יכולה להשפיע על עוצמתה הכוללת של ארה"ב.

השפעתה של קואליציה כזו מקורה במספר סיבות: א) למזרח התיכון יש חשיבות אסטרטגית גבוהה עבור ארה"ב, גם במונחים של הגמוניה וגם במונחים בטחוניים; ב) המשטר האיראני יוצא גלויות נגד האמריקאים ומקדם מדיניות מנוגדת ליעדים האמריקאים. הופעתה של איראן כחלופה למשטרים שתמכו בעבר במערב היא התפתחות מסוכנת. איום שכזה הוא אינו מקומי, כי אם עולמי.

השלכות מדיניות

במהלך תרגיל הסימולציה, כל עוד ביטחונה הפנימי של ארה"ב לא עמד בסכנה, ריכזו האמריקאים את מאמציהם בפתרונות דיפלומטיים, ובראשם מדיניות "המקל והגזר", ובניית קואליציה שנתמכה על ידי מדינות בעלות אינטרסים דומים. אולם מרגע שנשקפה סכנה לביטחונה של ארה"ב, היא בחרה לנקוט במדיניות נחרצת שנועדה לחסל את האיום. התנהלות ארה"ב בסימולציה נתמכת בתקדימים אמיתיים במזה"ת, בהם מדינות אויב איימו על הסדר העולמי. מעורבותה של ארה"ב במלחמת המפרץ הראשונה, מתאימה גם היא לפרדיגמה זו, דרישותיהם של העירקים אשר פלשו לשדות הנפט הכויתים, אשר היו אחד מהספקים העיקריים של נפט לארה"ב, לא היו מקובלות על מעצבי המדיניות האמריקאיים. כפי שציין פול וולפוביטץ: "לארה"ב ולכל שאר העולם המתועש יש סיכון רב בעצם האיום על ביטחון המפרץ הפרסי, הסיבה העיקרית לכך איננה הרצון לחסוך כמה דולרים על חביות נפט, אלא האיום מפני השתלטות גורם עוין על המשאבים הללו, השתלטות שכזו עלולה להוביל לנזק בלתי הפיך לכלכלת העולם, ולסכן את השלום העולמי."⁶ כפי שניתן להבין גם מדבריו של וולפוביץ, ארה"ב יצאה למלחמה במזרח התיכון כתוצאה מאיום ממשי על עליונותה.

כיום, ניתן להבחין בטווח רחב של התייחסויות שונות לתהליך ההתגרענות האיראני. אחת מהדרכים לסווג את נקודות המבט השונות מתבססת על מידת ההסכמה עם נקיטה בפעולה צבאית. בקצהו האחד של הטווח, ניצבים אלו המתנגדים לפעולה צבאית שתחסל את האיום האיראני. את הצידוקים לטענותיהם הם מבססים על הטענה שפעולה צבאית אמריקאית במזרח התיכון תעודד עוינות כלפי ארה"ב ותוביל לקיצוניות רבה יותר ולפעילות אנטי-אמריקאיות. בנוסף, הם טוענים כי ריסון איראן הגרעינית יהיה אפקטיבי יותר מאשר פעולה צבאית. טיעונים אלה נשמעים תדירות.⁷ מן הצד השני של הקשת, ניצבים אלו התומכים במבצע צבאי מידי, לטענתם, מדובר באיום על האינטרסים של ארה"ב ובני בריתה, דבר המצדיק מתקפה צבאית. נקודה חשובה שעל מקבלי החלטות האמריקאים לשקול היא שלמרות שארה"ב הצליחה ליצור קואליציות

⁶ "Russia Helps Iran Fuel Up First Nuclear Power Plant." *Voice of America Online*, 21 August 2010.
<http://www1.voanews.com/english/news/Russia-Helps-Iran-Fuel-Up-First-Nuclear-Power-Plant-101221779.html>
(accessed 4 June 2010)

עם מדינות מערביות שונות, ועם חלק ממדינות ערב, בזכות אינטרסים משותפים, אומות גדולות וחזקות אחרות, הבולטת בהן- סין, עיכבו את יכולתה של ארהב להוציא לפעול באופן חוקי פעולות נחרצות.

הממצאים העולים מתרגיל הסימולציה מצביעים על קיומו של איום משמעותי, החורג מן האיום האזורי. התרגיל הוכיח כי איראן הגרעינית מהווה גם איום עולמי ומגבילה את יכולתה של ארה"ב לקדם את מדיניותה.

על פי הפרדיגמה המוצעת, סביר להניח שארה"ב תמצא דרך אחרת לזכות בתמיכתן של אומות כמו סין לפני שאיראן תתחמש בנשק גרעיני, ולא לאחר שתתחמש, מאחר שיכולותיה הגרעיניות של איראן יחזקו משמעותית את קשריה עם סין. עפ"י פרדיגמה זו, גם אם ארה"ב תקדם דיפלומטיה רכה, עליה לחפש דרכים לשאת ולתת עם אותן המדינות שמרוויחות מקשריהן הכלכליים עם איראן. התייחסות לאינטרסים הגיאוגרפיים יכולה להיות אפקטיבית יותר מאשר דרכי הפעולה הדיפלומטיות של מדיניות "המקל והגזר", ככלות הכל, כפי שכבר טענו, איראן גרעינית אינה רק איום אזורי אלא גם סוגיה בינלאומית המשפיעה באופן ישיר על אינטרסים אמריקאים.

מסקנות

בשיח הציבורי רווחת הטענה כי איראן גרעינית מהווה איום אזורי לאינטרסים האמריקאים במזרח התיכון בלבד. שיח זה מתעלם מהשלכה פוטנציאלית מרכזית. התלות הכלכלית של סין ושל אומות מתעוררות אחרות באיראן, מעלה שאלות קריטיות לגבי נכונותן ורצונן של מדינות אלו לעמוד לצדה של ארה"ב, אל מול העזרה והתמיכה באיראן, בזמן שהיא מקדמת את מטרותיה האנטי-אמריקאיות. באופן דומה, קשרים אלו עלולים להשפיע על מידת יכולתה של ארה"ב לקדם מדיניות כנגד איראן שנתפסת כמזיקה לאומות אחרות, שלא חתמו עימה על בריתות אלא עם איראן. נוסף על כך הדבר יעניק להן הזדמנות להשתמש באיראן כבת ברית שתלבה אלימות במזרח התיכון או כנגד ישראל, בזמן שארה"ב מנסה להוציא לפועל מדיניות נגדית.

נקודה נוספת שמעצבי המדיניות צריכים לשקול מחדש היא תגובם הצפויה של מדינות אחרות במזרח התיכון שעלולות לשנות את התנהגותן בעקבות התגרענותן של איראן. כיום, מקובל להאמין כי איראן גרעינית תיצור אפקט "דומינו" בקרב משטרים מאויימים אחרים באזור, כדוגמת מצרים וערב הסעודית, אשר יצאו בתוכנית גרעין חדשה משלהם.⁸ בהתבסס על הממצאים אשר עלו מן הסימולציה, תיתכן גם מציאות חלופית שבה מדינות המזרח התיכון, במקום להסתכן בחרם מהקהילה הבינלאומית בעקבות פיתוח תוכניות גרעין משלהן, יבחנו את האפשרות לחבור לאיראן ולזכות ל"מטרייה גרעינית איראנית". הערכה שכזו איננה מופרכת מיסודה, והיא מבוססת על פעולותה של טורקיה, אשר משטרה נהנה מקשרים טובים בעשורים

⁷ "Turkey to Remove Iran from Enemies Watchlist." *Voice of America Online*, 23 August 2010.

<http://www1.voanews.com/english/news/middle-east/Turkey-to-Remove-Iran-From-Enemies-Watchlist-101312819.html> (accessed 5 June 2010)

⁸ Wolfowitz, Paul. "Oil Quotes, Iraq", March, 1994. <http://zfacts.com/p/682.html> (accessed 5 June 2010).

האחרונים עם ארה"ב, ולמרות זאת ניכר כי בחודשים האחרונים טורקיה מחזקת את יחסיה הדיפלומטיים עם איראן מתוך אמונה או חשש כי איראן הולכת להפוך למעצמה גרעינית והגמוניה אזורית.⁹ בעוד שדיון נרחב בתופעה זו חורג מעבר לתחומי מאמר זה, תוצאה של תרחיש שכזה תפגע עוד יותר בהגמוניה האמריקאית.

לסיכום, מטרת מאמר זה היא לחזק את בסיס הידע עליו נשענים מעצבי המדיניות בבואם להחליט האם יכולה ארה"ב להרשות לעצמה להתיר לאיראן להפוך למעצמה גרעינית. המאמר מדגיש את התנהגותם של השחקנים השונים, כפי שנצפתה בסימולציית איראן היום שאחרי, שהיא בעלת השלכות אמיתיות ורחבות, תוך ניסיון לבחון את תחומי השיח המקובלים במעגלים האקדמיים או בתקשורת. בין אם ארה"ב תבחר למנוע מאיראן מלהפוך גרעינית ובין אם לא, בין אם תבחר לעשות זאת באמצעות פעילות צבאית ובין אם באמצעות סנקציות, על ארה"ב להבין שכל עוד היא מאפשרת לאיראן להמשיך בדרכה הנוכחית - להמשיך ולפעול בפיתוח יכולות גרעיניות - ההשלכות לא תהיינה ברמה האזורית בלבד, וארה"ב עלולה למצוא עצמה ניצבת בפני האיום האמיתי הראשון על ההגמוניה שלה מאז סופה של המלחמה הקרה.

⁹ Owen, John M. "The Iran Debate". Miller Center of Public Affairs, University of Virginia.
http://www.pbs.org/newshour/extra/teachers/lessonplans/world/jan-june09/iran_03-11_whitepaper.pdf
(accessed 4 July 2010).

ה. הזוית הפלסטינית

התגרענותה של איראן והסכסוך הישראלי-פלסטיני¹

מבוא

בהיותו ראש הממשלה, טען אהוד ברק כי "חלון ההזדמנויות להשגת הסכם שלום עתיד להיסגר כאשר איראן או עיראק ישיגו נשק גרעיני ואם כאשר ישתלטו תנועות אסלאמיות רדיקאליות על המדינות הגובלות בישראל". בהתייחס לסוגיית התגרענותה של איראן בהקשר של הסכסוך הישראלי פלסטיני, דבריו של ברק מעלים את השאלה הבאה: האם הימצאותו של נשק גרעיני בידי איראן עשוי להקשיח ולשנות את העמדה של ההנהגה הפלסטינית הרשמית עד כדי ביטול ההכרה בישראל וההסכמים הקיימים עמה וחזרה לתפיסת המאבק המזוין לשחרור פלסטין? במילים אחרות, האם תודעת "האין ברירה" שהתפתחה בקרב אש"ף בשל העליונות הצבאית הישראלית ובשל תמיכת הקהילה הבינלאומית בזכותה של ישראל להתקיים בגבולות '67 (שהובילה אותו להחליף את המאבק המזוין במאבק מדיני), תפנה את מקומה לתפיסה הרואה בעלייתה של איראן כפטרון מוסלמי חדש המאפשר חזרה לחזון "פלסטין ערבית אחת"?

כמו בנושאים אחרים, הרי שגם בסוגיית שאיפות הגרעין האיראני אין לראות בפלסטינים מקשה אחת כי קיימים הבדלי גישות מהותיים בין הנהגת אש"ף/פתח ובין החמאס השולט ברצועת עזה. שני הארגונים ממוקדים באינטרסים המידיים שלהם, וממעטים לעסוק באופן פומבי בהשלכות ארוכות הטווח של נשק גרעיני בידי איראן ו/או השלכותיו על הגמוניה אזורית איראנית, כמו גם בשאלה האם היא עתידה לשרת או לחבל בשאיפות הפלסטיניות בטווח הארוך. אם כך, מענה לשאלה זו מחייב לבחון את טיבו של השחקן הפלסטיני, מניעיו, ויכולתו להשיג את האינטרסים המהותיים שלו באמצעות קשריו עם העולם הערבי, האיסלאמי והעולם המערבי בראשות ארה"ב, או מנגד - באמצעות איראן.

אש"ף

שאיפות איראן להשיג נשק גרעיני והאפשרות שנשק כזה אכן יושג, נמצאים כיום במקום נמוך בתוך מערך השיקולים המדיניים המידיים המדריכים את ההנהגה הפלסטינית ברמאללה בראשותו של יו"ר הרשות הפלסטינית מחמוד עבאס.

בימיו של ערפאת, הקשר בין אש"ף לאיראן נתפש כרצוי ואף כמשרת את ההליכה המתמדת של עראפת בתוך שביין מאבק מזוין למאבק מדיני, לרבות בימי תהליך אוסלו ולעיתים אף בניגוד להסכמיו. לעומת זאת מחמוד עבאס מעדיף באופן חד משמעי את התהליך המדיני בחסות הקהילה הבינלאומית והתנגדות עממית

¹ אני מבקש לציין את סיועו הרב של ארנון רגולר באסוף החומר לכתיבתו של המאמר

לא אלימה על פני חידושן של פעולות הטרור נגד ישראל. בעיני עבאס ומנגנוני הביטחון הפלסטינים, מהלכיה של איראן, כמו גם אלו של סוריה, נועדו להפיל את שלטון הרשות הפלסטינית בגדה המערבית, ולמנוע את נפילת שלטון החמאס ברצועת עזה. האיום בהקשר זה נתפש כאיום חתרני בדפוסים של התנקשויות פוליטיות אפשריות, ערעור היציבות, מימון גורמים חתרניים ועידודה של אינתיפאדה חדשה. התמיכה הפוליטית והצבאית של איראן בחמאס לקידום השתלטותו על הסוגייה הפלסטינית באמצעות השליטה באש"ף או הקמת "אש"ף חדש", במאבק השליטה ברצועת עזה ובמאבקי החמאס בגדה המערבית, מהווים איום משמעותי מבחינת הרשות הפלסטינית ביחס ליכולתם של הפלסטינים לממש את שאיפתם למדינה פלסטינית עצמאית, ולא פחות חשוב מכך ביחס למשטרה ואופייה החברתי. הפסקת התמיכה האיראנית בשלב זה, טרם התבססותו של החמאס, עשויה להוביל להיחלשות דרמטית של התנועה ולהקל על עבאס לדרוש את החתימה של החמאס על הסכם הפיוס שגובש באמצעות המצרים ואשר סולל את חזרתו לעזה בטווח הקצר ואת הכלתו של החמאס באש"ף תחת הנהגתו בטווח הבינוני והארוך.

בהקשר המו"מ הישראלי-פלסטיני והניסיון לחתום עם ישראל על הסדר קבע, עבאס רואה במרכזיות של הסוגיה האיראנית איום ומכשול לחזונו ומטרותיו. בטווח הזמן הקצר, הוא חושש שישראל תנצל את דחיפותו של נושא הגרעין האיראני בכדי לכפות מתכונת של הסדר זמני - הסכם ביניים או מדינה בגבולות זמניים - שעשוי להיות מקובל גם על המתווכ האמריקאי ואף על מצרים המשמשת כיום בעלת הברית הראשית של אש"ף. עבאס ואנשיו אף מוטרדים מכך שנושא התגרענותה של איראן עולה לקדמת הבמה בסדר היום העולמי, ומנשל את הסכסוך הישראלי-פלסטיני ממעמדו המרכזי, ובכך מאפשר לממשלת נתניהו לזכות בנקודות חיוביות, לפחות בעיני הממשלים המודאגים מאפשרות הימצאותו של נשק גרעיני בידי איראן. תופעה זו מסיטה את עיני העולם מפעילויות שונות של ישראל ובראשן הרחבת ההתנחלויות בגדה המערבית ובמזרח ירושלים, מחזקת את תמיכת הציבור הפלסטיני בחמאס, ויוצרת אווירה של אי יציבות המונעת את המשך השיקום והפיתוח הכלכלי של ממשלת פיאד'.

בטווח הזמן הבינוני האיום הגרעיני האיראני משמש נימוק מרכזי לקולות בישראל הדורשים סידורי ביטחון עתידיים מרחיקי לכת בין ישראל לפלסטינים במסגרת הסדרי הקבע. מנקודת מבטו של עבאס ואנשיו סוגיית הגרעין האיראני היא בגדר "תירוץ" שנועד לשמש את הנושאים והנתנים הישראליים, ובעיקר את ממשלת ישראל הנוכחית כדי לכפות על הפלסטינים ויתורים מפליגים בתחומים שונים: היקף הריבונות הפלשתינית בגדה המערבית, היקף סידורי הביטחון, השליטה בבקעת הירדן ובמעברים, השליטה באתרים אסטרטגיים ובתחנות התרעה מקדימה, פירוז ועוד. יתרה מכך, הפלסטינים אף חוששים ש"תירוץ" זה עשוי לשמש עילה לדרישות נוספות גם בנושאים אחרים שאינם קשורים ישירות לביטחון כמו ירושלים והפליטים.

בטווח הזמן הארוך, עבאס חושש כי נשק גרעיני בידי איראן עשוי לתת דחיפה משמעותית לחמאס מכיוון שהוא יחזק את השפעתה האזורית ויאפשר לה להרחיב את הסיוע שהיא מעניקה לחמאס, להרתיע את ישראל וכוחות אחרים כמו מצרים לפעול נגד החמאס, וכן לאלץ שכנות נוספות להעניק גיבוי פוליטי לחמאס, הרבה מעבר למה שמתקיים כיום במרחב הערבי שבו רק סוריה וקטאר עושות זאת באופן מעשי. במציאות

העכשווית, הליגה הערבית מעניקה גיבוי והכרה לרשות הפלסטינית ולאש"ף ומסרבת לסייע בפועל לחמאס. שינוי במפה הגיאוגרפית בשל התגרענותה של איראן, עלול לשנות את ההכרה הבלעדית באש"ף כנציג הבלעדי והלגיטימי של העם הפלסטיני.

לסוגיית נשק גרעיני בידי איראן כמו גם לנשק הרקטי והטילי הקיים באמתחתה, ישנן השלכות נוספות מבחינת ההנהגה הפלסטינית. משום שהנחת היסוד הפלסטינית, לה שותפים גם גורמים ערביים אחרים, היא שאין לשלטון האיראני מגבלות באשר למוכנותו "להקריב" גורמים סוניים או לפגוע בהם כחלק מהמאבק בישראל. לפיכך קיים חשש שהתקפה איראנית על ישראל כמו גם התקפה של החיזבאללה, עשויות להביא בפועל לאבידות פלסטיניות הן כתוצאה משימוש בנשק לא קונבנציונאלי והן מנשק רקטי בעל כושר הרס משמעותי. איום זה מתקיים אף בקשר לירושלים בשל התפיסות הדתיות השונות של הסונה והשיעה ביחס אליה, גם אם כיום, בשל שיקולים פוליטיים איראן והחיזבאללה נוטים שלא להבליט הבדלים אלה. למשל, מן הראוי לציין שכיפת הסלע ורוב מתחם הר הבית וסביבותיו הם שרידים של מיזמים שבוצעו בידי הח'ליפים האומיים, האויבים האידיאולוגיים דתיים המובהקים של השיעה. הח'ליפים האומיים מוגדרים על יד השיעה כאחראים בפועל להריגתו של עלי בן אבי טאלב בן דודו של הנביא מוחמד ומי שנחשב אבי השיעה והאימאם הראשון בכל פלגי השיעה, למותם של שני בניו חסן וחוסין, וכן לנישולם של צאצאיהם. בנוסף לכך, בהכללה גסה, רוב פלגי השיעה [וישנם למעלה ממאתיים כאלה] ובכלל זה השיעה התרי עשרית [המכונה גם הג'עפרית הדומיננטית בעיקר בלבנון, באיראן ובמקומות אחרים] תופסים את מסגד אל-אקצא כמסגד הנמצא בשמיים מעל העיר הקדושה מכה ואינם מייחסים חשיבות תיאולוגית למסגד אל-אקצא והר הבית כפי שהם מוחזקים בידי האיסלאם הסוני. מהלך של פגיעה במקומות הקדושים באמצעות כל סוגי הנשק, צפוי אומנם להיות טעות אסטרטגית קשה של איראן וחיזבאללה מכיוון שהוא יעורר גל איסלאמי אנטי שיעי, אך ראוי להזהיר שההנהגה הפלסטינית מעריכה שידם של גורמים שיעיים עשויה להיות קלה על ההדק.

מחמוד עבאס והרשות הפלסטינית במתכונתה הנוכחית רואים עצמם כחלק ממערך הברית האזורית של מדינות ערב הפרו מערביות והפרגמטיות מול הציר האיראני-סורי. התלות של הרשות הפלסטינית במדינות ערב המתונות מכתובה ממילא עמדות אנטי איראניות, ועבאס אינו צפוי לנקוט במהלך שאינו מקובל על בעלת בריתו הראשית, מצרים, והשותפות האחרות, סעודיה וירדן. יחד עם זאת, בשל העובדה כי אש"ף נטול יכולת להפעיל מנופי לחץ מכל סוג שהוא על איראן, גם אם מדי פעם נשמעת התבטאות כללית המבקשת לא להתערב בענייניהם הפנימיים של הפלסטינים, הוא משתדל להימנע מעימות פומבי מולה, בידיעה שאינו צפוי להפיק שום תועלת מעימות כזה.

חמאס

איראן רואה בהתגרענותה אמצעי לחיזוק מעמדה האזורי ולהבטחת שרידותו של משטרה, לפחות מפני איומים מחוץ. לשם כך היא פועלת ליצירת מאחזים תומכים של תנועות וארגונים איסלאמיים דתיים ברחבי העולם הערבי והאיסלאמי, ובראשם תנועת האחים המוסלמים וחיזבאללה בלבנון. לפיכך, מאז חתימת הסכמי אוסלו וביתר שאת מאז נסיגת צה"ל מלבנון, איראן היא כוח נוכח בתוך הסכסוך הישראלי פלסטיני

באמצעות תמיכתה בארגוני החיזבאללה, החמאס, הג'יהאד האיסלאמי ואחרים. שלוחות אלו, נתפשות על ידה ככלי המאיים על הציר הערבי הפרו מערבי והחילוני בחלקו, וכ"עוגנים" אידיאולוגים לשיווקה מחדש של המהפכה האיסלאמית. בהקשר זה החמאס נתפש רק כחולייה אחת בשרשרת של ארגוני האחים המוסלמים שנהנים מסיוע איראני בצורות שונות ובאזורים שונים כמו מצרים, ירדן וקטאר. בעוד שהחמאס נתפש יותר כבעל ברית פוליטי של איראן, הג'יהאד האיסלאמי והחיזבאללה מצטיירים כארגון שליח המבצע את הוראות טהרן כמעט כלשונן.

נקודת המבט של תנועת החמאס ביחס לאפשרות של השגת נשק גרעיני על ידי איראן ומכך חיזוק ההגמוניה האזורית שלה, שונה לחלוטין מזו של אש"ף בהנהגתו של עבאס. בנקודת הזמן הנוכחית מדובר, בברית פוליטית, צבאית ואסטרטגית עם איראן, שמטרתה ביצור והבטחת עתידו של הפרויקט האיסלאמי של רצועת עזה. בנוסף לסיוע הכלכלי שעומד כיום על פי הערכות שונות על בין 100-150 מיליון דולר בשנה, נשק גרעיני בידי איראן צפוי להגביר את חוסנו של שלטון החמאס ברצועת עזה ולהפחית במידה ניכרת את הסכנה של חיסולו, בין שבמבצע צבאי מצד ישראל, ובין שבאמצעים פוליטיים/כלכליים משולבים של ישראל ומצרים. גם במקרה של החמאס, אין בנמצא תפישה פוליטית אסטרטגית רשמית ביחס לאפשרות של נשק גרעיני בידי איראן, אך מנגד, נשק כזה עשוי להשפיע על מערך המטרות המתקיימות ממילא על ידי החמאס.

בראש סולם העדיפויות מבחינתו של החמאס עומדת הבטחת עתידו של הפרויקט האיסלאמי ברצועת עזה. הארגון רואה בפרויקט זה מודל איסלאמי שלשיטתו עתיד להתרחב למקומות נוספים מעבר לפלשתינ ההיסטורית ולכן יש למנוע את קריסתו. מעמדה של איראן כפטרונית של החמאס, קשור קשר הדוק להבטחתה של מטרה זו. החמאס מודע לכך שגם אם יהיה נשק גרעיני בידי איראן, כלל לא בטוח שזו תרצה להשתמש בו כדי להבטיח בכל מחיר את המשך שלטון החמאס, אך לתחושת החמאס נשק כזה יגביל באופן משמעותי את מרחב התמרון הצבאי של ישראל מול רצועת עזה ולכן יש לו חשיבות גדולה.

ראשי החמאס רואים גם ב"עומק הערבי והאיסלאמי" מרכיב מרכזי ביכולת השרידות של הארגון במאבק מול ישראל ובמאבק מול מדינות ערב המתונות. אלו, בראשות מצרים וסעודיה, נהנות ממנופי לחץ משמעותיים כלפיו, השליטה בסיני וגבול רפיח ומערך איסוף התרומות במפרץ הפרסי בהתאמה. ביחסו של החמאס אל מצרים קיים חשד, שמצרים בעצמה מעוניינת בחיסולו של הפרויקט האיסלאמי ברצועת עזה, מחשש שיקרין על המתרחש במצרים גופה דרך ארגון האם שלו, האחים המוסלמים. חשד זה מסביר מדוע החמאס נוקט עמדה של "נימוס מופגן" כלפי מצרים וסעודיה אך בפועל הוא מרחיב את קשריו ותלותו בגורמים האסלאמיים הלא ערביים, בראשן איראן ותורכיה, מתוך כוונה ברורה ליצור משקל נגד לכוונות והניסיונות להביא לקריסתו. הימצאותו של נשק גרעיני בידי איראן עתיד לשנות באופן משמעותי את משוואת הכוח הנוכחית שבה השפעתן של מצרים וסעודיה גדולה יותר, והוא גם עתיד להשפיע על פעילותו של כלל מערך ארגוני האחים המוסלמים בכל מדינות המזרח התיכון.

חיזוק מעמדה האזורי של איראן עשוי להביא להגברת השפעתה על מדינות ערב השונות כמו ירדן ובכלל זה סוגיית הייצוג של העם הפלסטיני. בטווח הקצר ניתן יהיה לצפות כי המערך החדש והמורחב בעולם הערבי והאיסלאמי עשוי לתמוך בניסיונות להרחיב את תחום שליטתו של החמאס לגדה המערבית, ואף המימד הדתי של הסכסוך עתיד לקבל משקל נרחב עוד יותר מאשר עתה. בטווח הבינוני והארוך, מערך זה עשוי לתמוך בחמאס בשאיפתו לקבל את הנהגת אש"ף, או לחילופין להכיר בארגון עצמו או בארגון גג מטעמו, "אש"ף חדש", כארגון המייצג את העם הפלסטיני. בכך יוגשם חזונו של החמאס כפי שבוטא ערב הצטרפותה למערכת הבחירות לפרלמנט הפלסטיני ב-2006, "חמאס אינו מעוניין בהשתלטות מקומית על מאחז כזה או אחר, הוא מעוניין ביצירת שינוי היסטורי רחב... חמאס מכון את מאמציו לכניסה לממשלת הרשות הפלסטינית וליצירת אש"ף חדש".

החמאס מתעלם לחלוטין מהאפשרות שהפלסטינים יפגעו פיזית במקרה של שימוש בירי רקטי או גרעיני בידי איראן או במקרה של פגיעה במקומות הקדושים בירושלים בדומה להתעלמותו מנושאים אחרים כמו סוגיית שיתוף הפעולה עם השיעה נגד גורמים סוניים אחרים, או לטענות לפיהן הוא מסייע להפצת השיעה באזורים סוניים. המטרות המיידיות שתוארו לעיל, מקדשות בעיני החמאס את ההתעלמות מנושאים תיאולוגיים/דתיים אלה הנחשבים עתה בעיני הנהגתו לשוליים, יחסית לסוגיות המימון, החימוש, הברחות הנשק והגיבוי הפוליטי הקריטיים לשרידותו של הארגון. אפילו שסביר היה שגישתו תהיה אף מחמירה יותר מאשר זו של אש"ף ביחס לפגיעה אפשרית במקומות הקדושים בשל מרכזיותו של הר הבית בתפישה האידיאולוגית של החמאס ושימוש הפוליטי שהוא עושה בו לטובת גיוס תמיכתו של הצבור הפלסטיני בעמדותיו, הרי שהחמאס מעדיף להימנע מכול התייחסות לנושא.

סיכום

למעורבות האיראנית בסכסוך הישראלי פלסטיני השפעה שונה, המותנית בזהותו של הגורם השלטוני המרכזי במערכת הפלסטינית - חמאס או אש"ף. ההבדלים המהותיים בין החמאס הסוני, שהגורם הלאומי הפלסטיני הפרטיקולארי תופס מעמד מכובד באג'נדה שלו, לבין איראן השיעית, החרדה לעתיד משטרה ושואפת להרחיב את כוחה ומשנתה מעבר לגבולות איראן, יוצרים תקרת זכוכית נמוכה יחסית למערכת היחסים ביניהם. חמאס לא ירצה להרחיק בקשריו עם איראן אל מעבר ל"נישואי הנוחות" שהוא מקיים עימה בהעדר חלופה אחרת, שעיקרם - תמיכה כלכלית ופוליטית במאבקו על הנהגת העם הפלסטיני ומכאן על אופייה של המדינה הפלסטינית שתקום ועל השתלבותה במערך איסלאמי-סוני-ערבי עתידי. איראן מצדה לא תסכן את עצמה בהפעלת נשק לא קונבנציונאלי כנגד ישראל והמערב על מנת להגן על גרורותיה בכלל ועל חמאס בפרט. כך שהברית הקיימת אינה תוצר של התגרענות איראן אלא מקורה בצורך הבסיסי של החמאס במציאת פטרון להשגת מטרותיה. אש"ף בראשות עבאס ודומיו רחוק מכל שיתוף פעולה עם איראן. להיפך, התחזקותה של איראן נתפסת כאיום בכל טווחי הזמן על מעמדו של אש"ף ועל יכולתו להנהיג את החברה הפלסטינית באוריינטציה חילונית ופרו מערבית. עבאס ויורשיו יבקשו לפעול להשגת הסכם קבע עם ישראל טרם יצירתה של מציאות חדשה המבוססת על חמאס מחוזקת תחת כנפי ההגמוניה האיראנית הנשענת על הימצאותה של נשק גרעיני בשליטתה. כך שחלון ההזדמנויות המדיני לא צפוי להיסגר כול עוד

ש א ו ל א ר י א ל י

אש"ף יונהג ברוחו של עבאס וכול עוד הוא יישאר הנציג הלגיטימי של העם הפלסטיני. גם השתלטות עתידית של החמאס על הנהגת העם הפלסטיני לא תביא בהכרח לסגירת האפשרות להסדר כלשהו עם ישראל, אך לא יהיה זה הסדר קבע ומחירו עבור ישראל עשוי להיות בלתי נסבל.

1. הזוית הסעודית

המדיניות הסעודית כלפי תוכנית הגרעין האיראנית - "שונאים, סיפור אהבה"

אחת לכמה שנים קמה לתחייה התקווה הישראלית כי אתגרי הביטחון המשותפים מולם ניצבות ישראל וסעודיה, יהוו תשתית לשיתוף פעולה אסטרטגי בין שתי המדינות, על בסיס ההיגיון של "האויב של אויבי" הוא שותפי". הפלישה העיראקית לכווית, גלי הטרור האסלאמי הרדיקאלי ותהליך ההתגרענות האיראני - כל אלו יצרו את הבסיס לקונספציה, המניחה כי בית סעוד נמצא בעיצומו של "תהליך התפכחות" אשר בסיומו הוא ייתן עדיפות לצרכים האסטרטגיים של הממלכה על פני אינטרסים דתיים, אידיאולוגיים ופוליטיים. בהמשך התהליך ייתכן אף שהאינטרסים המשותפים בין ישראל וסעודיה יסללו את הדרך להסכם שלום יציב ובר-קיימא בין שתי המדינות. הנחה זו היא העומדת, ככל הנראה, בבסיס שתיקתה יוצאת הדופן של ישראל ביחס לעסקה האסטרטגית רחבת ההיקף בין וושינגטון לריאד, שאושרה בקונגרס האמריקאי באוקטובר 2010. יש להניח כי עסקה זו נועדה לסייע לסעודיה להתמודד ביעילות רבה יותר אל מול האתגר האיראני. לנוכח זאת, ישראל בחרה לחרוג ממנהגה ולא להתנגד לכך, על אף שהדבר עלול, אולי, לצמצם את יתרונה האסטרטגי בהשוואה לבנות-בריתה האחרות של ארצות הברית.¹

במהלך ההיסטוריה הוכח כי קונספציות, גם אם יש בהן גרעין של אמת, עלולות לעיתים להיות פשטניות ולבטא את משאלות הלב של יוצריהן, על פני הבנה של המציאות המורכבת. בכדי לצקת תוכן ממשי לסנקציות כנגד איראן ולרתום את מדינות ערב לתהליך, על מקבלי החלטות בישראל, כמו גם גורמים אחרים במערב, לעמוד תחילה על שורשי המדיניות הסעודית כלפי הגרעין האיראני ועל המגבלות והאילווצים המופעלים עליה. אחת השאלות המטרידות את העוסקים בנושא היא מדוע, חרף האיום האסטרטגי הברור, ריאד נקטה במהלך השנים במדיניות פייסנית כלפי טהרן ואף הביעה בפרהסיה את ביטחונה כי נשק יום הדין לא יופנה כלפיה? מדוע לא גייסה את דעת הקהל הערבית והמוסלמית כנגד תהליך ההתגרענות האיראני? מה גרם למנהיגי הממלכה להעדיף את הדטאנט עם שכנתם ממזרח על פני שיתוף פעולה ממשי עם המערב בסוגיה זו?

מאמר זה איננו מתיימר להיות מורה נבוכים למדיניות החוץ הסעודית. כל מי שעוסק במחקרים אסטרטגיים יודע דבר או שניים על צניעות אקדמית, לאחר שתחזיותיו נפצו אל מול המציאות הדינמית. עם זאת, תרומת המאמר תהיה בפרשנותו הקונספטואלית להבנת המרחב בתוכו מתנהל בית סעוד, כמו גם המוטיבציות

¹ חשוב להבהיר, שתיקתה של ישראל באשר לסיוע האמריקאי לסעודיה איננה בהכרח תוצר של קונספציה זו, אלא ביטוי לרצון להרחיק את שיתופי הפעולה האסטרטגיים מעיני הציבור ובכך למנוע לחצים פנימיים. בה בעת, ייתכן כי חלק מהאנשים העוסקים ביחסי ירושלים-ריאד יראו בכך פתח לשיתוף פעולה רחב יותר בעתיד.

והלחצים המעצבים ומאפיינים את תפיסתו. מתוך כך ניתן יהיה להבין את התגובה הסעודית כלפי הגרעין האיראני ואולי אף לצפות את התפתחותה בהמשך התהליך. המאמר בנוי משלושה חלקים: החלק הראשון סוקר את ייחודה של הממלכה ואת המסגרות בתוכן צומחת מדיניות החוץ. החלק השני מסביר את מרכיבי האיום הגרעיני האיראני מנקודת מבטה של ההנהגה והחלק השלישי מציג את אופני הפעולה האפשריים.

סעודיה איננה מדינה ככל המדינות. זהותה מורכבת מארבעה גורמים עיקריים המנהלים דיאלוג מתמיד ביניהם ונאבקים על בכירותם. ראשית, בשל הימצאותם של שני האתרים הקדושים ביותר לאסלאם בשטחה (מכה ומדינה), סעודיה היא המנהיגה הבלתי-מעוררת של העולם המוסלמי, בוודאי הסוני. יוקרתה הדתית מעניקה לה מקום של כבוד, אך בה בעת מחייבת אותה לדאוג לגורלם של למעלה ממיליון מוסלמים. שנית, בשל היותה מדינה ערבית, מצופה ממנה לגלות אחריות כלפי אחיה הערבים ולפעול לקידום צרכיהם המשותפים. שלישית, הממלכה הסעודית מונהגת על ידי בית סעוד, אשר למרות ותיקותו, נאלץ להתמודד עם חתרנות פנימית המתגרת את הלגיטימציה הפוליטית שלו. כתוצאה מכך, לא מן הנמנע שמדיניות כלשהי תיבחר לא משום שהיא מקדמת בצורה המיטבית את האינטרס הלאומי, אלא משום שהיא תורמת ליציבותו של המשטר. רביעית, סעודיה הינה מדינה ריבונית המחויבת, מעל הכל, להבטיח את ביטחונם הפיסי של אזרחיה. זוהי משימה לא פשוטה בהתחשב בנחיתותה הצבאית אל מול איראן ועיראק והקלות היחסית בה ניתן לפלוש לגבולותיה. צבאה החלש אינו יכול לספק לה הגנה מלאה מפני מתקפות חיצוניות ולפיכך היא נאלצת להסתמך על המטריה האמריקאית לשם הגנתה.

הקלפים הערביים והאסלאמיים משמשים את המדינה להאדרת תדמיתה, אך בה בעת הם מטילים מגבלות על חופש הפעולה שלה כמדינה ריבונית, משום שהם מחייבים אותה להציב בקדמת הבמה לא רק את צרכיה הלאומיים והפוליטיים, אלא את טובתו של העולם הערבי והמוסלמי. לא אחת נוצר מתח בין האינטרסים השונים (המוסלמי, הערבי, הפוליטי והלאומי), המשפיע על מרחב הפעולה של מדיניות החוץ הסעודית. על פי רוב תבחר ההנהגה בדרך של פשרה, גם אם איננה מיטבית. כך למשל, סעודיה נמנעה לאורך השנים מלהיכנס לעימות צבאי ישיר עם ישראל בשל החשש מתבוסה, אולם היא פיצתה על כך בשורה של אמירות עוינות המוכיחות את נאמנותה לעולם הערבי והמוסלמי. במקרים יוצאי דופן, כמו מלחמת המפרץ ב-1991, לא ניתן היה ליישב בין האינטרסים השונים. האתגר הביטחוני האדיר אילץ את הממלכה לאשר את הגעתם של כוחות זרים לשטחה, והמחיר על כך לא איחר לבוא. בית המלוכה נתפס בעיני רבים כמי שסטה מדרך האסלאם וכתוצאה מכך ספג מכה קשה למוניטין הפוליטי והדתי שלו.

הרצון התמידי להימנע מקונפליקטים פנימיים וחיצוניים הוליד דיפלומטיה של פשרה, מתינות ופרגמטיות, המקדשת את הסטאטוס-קוו האזורי ורואה בשקט וביציבות כגורם הראשון במעלה להבטחת שרידותו של המשטר וביטחונה הכלכלי והפיסי של הממלכה. לאור זאת, מדיניות רוויזיוניסטית מצד שכנותיה, החותרת לשינוי יחסי הכוחות ולהגמוניה אזורית, נתפסת כהרת-אסון. במהלך השנים סעודיה נקטה בשורה של אמצעים דיפלומטיים בכדי למתן את הקונפליקטים המקומיים. לצורך כך היא מיתגה את עצמה כמתווכת ניטרלית והוגנת, מתוך הנחה ש"לא הורגים את השליח". בנוסף, היא הרבתה לעשות שימוש

במשאביה הכלכליים בכדי ליצור תמריץ לשינוי המדיניות. באופן זה היא קיוותה להשיב את השקט האזורי על כנו, לפחות עד המשבר הבא ולהגן על עצמה מפני שינויים קיצוניים העלולים לסכן אותה. אולם לאורך ההיסטוריה הסתבר כי מדיניות "הארנק התפוח" מוגבלת בהצלחותיה ולעיתים שכרה יוצא בהפסדה. לא אחת נכשלה הממלכה בתרגום יכולותיה הכלכליות להשפעות פוליטיות והיא נאלצה לשוב למדיניותה הדפנסיונית, המתנהלת בעיקר מאחורי הקלעים.

ההתמודדות הסעודית אל מול תהליך הגרעין האיראני יכולה לשפוך אור על הגיונותיה של מדיניות החוץ ככלל, על האופן שבו היא פועלת ועל האילוצים המתווים את מרחב הפעולה שלה. אולם בשל קוצר היריעה, לא ניתן לעסוק בהרחבה בנושא זה. לפיכך, אבקש למקד את הדיון בהבנת טיבו של האיום האיראני, באופציות העומדות אל מול השלטון הסעודי ובשינויים שחלו בשנים האחרונות במדיניותה אל מול סוגיה זו.

הנחת הבסיס היא כי סעודיה רואה באיראן גרעינית התגשמותו של חלום בלהות וזאת בשל הסיבות דלהלן:

1. יכולותיה הבלתי-קונבנציונאליות של איראן יסללו את הדרך עבורה להפוך להגמון אזורי ובכך יגזרו על מדינות המפרץ להיות שבויים בידיה. במצב זה לא מן הנמנע כי היא תכתוב להן מהלכים דיפלומטיים ופוליטיים, העומדים בניגוד לאינטרסים שלהן. כך למשל, היא תוכל לדרוש מסעודיה לצמצם את קשריה עם ארצות הברית, כמו גם להיות בעלת עמדה משפיעה יותר במדיניות הנפט של אופ"ק. יתר על כן, איראן תוכל להעמיק את שליטתה בעיראק ולחזק את כוחם של השיעים על פני הסונים. במצב זה, יתכן כי סעודיה תגיב בתמיכה עמוקה וגורפת יותר בסונים ובכך יוחרף העימות בעיראק, אשר גם ככה מהווה כיום חבית חומר נפץ המאיימת להתפוצץ ולהדליק את כל המפרץ.
2. באם תתבצע תקיפה על כוריה הגרעיניים (גם אם סעודיה איננה מעורבת בפעולה זו), איראן עלולה לנקום בממלכה במגוון אמצעים, החל מנשק קונבנציונאלי ובלתי-קונבנציונאלי (אם כי הסבירות לכך היא נמוכה), דרך הצתת מהומות פוליטיות באתרים הקדושים במהלך החאג' וכלה בפעולות טרור בתחומי סעודיה שיבוצעו על ידי שליחיה השונים של טהרן.
3. בכדי לאזן אל מול הגרעין האיראני והישראלי, יואץ מרוץ החימוש הקונבנציונאלי והבלתי-קונבנציונאלי במזרח התיכון.² לכך ישנן מספר השלכות בולטות: ראשית, עבור סעודיה, אשר משקיעה מזה שנים רבות סכומי עתק בפיתוח צבאה, הקצאה נוספת עבור תשתית ביטחונית פירושה עצירתם או מניעתם של פרויקטים לאומיים אחרים. שנית, בסביבה של חוסר וודאות בה לא ניתן לדעת כיצד תנהג איראן כאשר יהיה בידה נשק גרעיני (האם היא תפרסם זאת ברבים, או שמא תבחר להסתיר את קיומו) תגבר דילמת הביטחון, תתערער היציבות האזורית, יוחרפו יחסי העוינות וחוסר האמון בין המדינות ותחול

² אל מול טענה זו, יש הגורסים כי מדינות ערב לא תמהרנה לפתח נשק גרעיני או להרחיב את יכולותיהן הקונבנציונאליות. זאת בשל העלות הכלכלית האדירה הכרוכה בכך ובעיות הלגיטימציה הפנימית מהם סובלים מרבית המשטרים במזרח התיכון, אשר יקשו על קבלת החלטות מסוג זה.

- התדרדרות בעימות הישראלי-פלסטיני. בכיר כויתי אף הביע את חששו מפני העמקת הקרבה בין איראן לסוריה ולפלסטינים, אשר תוביל להקצנה אזורית נוספת ולהרתעתם של משקיעים זרים. שלישית, במציאות זו ייתכן כי מדינות המערב, וארצות הברית בפרט, יבקשו להגדיל את נוכחותם הצבאית בכדי להגן על האינטרסים שלהם באזור, דבר אשר עתיד להוביל להתמרמרות פנימית.
4. הכור בבושהר קרוב לכמה בירות מפרציות יותר מאשר לבירה האיראנית עצמה וכן קרוב מאוד למעברים החיוניים של הנפט העובר במפרץ הערבי, מה שמציב אותו בעמדה המסכנת מאד את המדינות השכנות, בין במקרה של התקפה ובין במקרה של דליפה רדיואקטיבית ממנו. ככלל, שדות הנפט של סעודיה הם הבטן הרכה שלה ולפיכך, כל איום עליהם נתפס בעיני ההנהגה הסעודית כאיום קיומי המצדיק פעולות חריגות, גם במחיר סטייה מהמדיניות המסורתית הדוגלת בפתרון סכסוכים בדרכי שלום.
5. הגרעין האיראני עלול לשמש רוח גבית לשלוחותיה של איראן (ובראשן החיזבאללה), כמו גם לאיראן עצמה, להעצים את פעולותיהם החתרניות והטרוריסטיות, בשל תחושת חסינות מפני מתקפה נגדם. במילים אחרות, ארגונים אלו יצאו מנקודת הנחה כי מדינות תהססנה להגיב בחומרה נגדם, לאור העובדה שהם חוסים תחת המטריה הגרעינית האיראנית.³
6. לנוכח העימות עתיק היומין בין הסונים לשיעים במפרץ, הימצאותו של נשק גרעיני בידיה של המדינה השיעית החזקה ביותר באזור, יוביל להחרפת היחסים ואולי אף יעורר מחאות מקומיות של השיעים במונרכיות המפרציות, אשר יפגמו ביציבותם של המשטרים.
7. כרסום ממשי בלגיטימציה הפוליטית של השלטון- לצד התקוממות שיעית אפשרית, יתכן כי הגרעין האיראני ייתן תמריץ לתחושות התסכול והמרמור של האוכלוסייה המקומית על שחיתות השלטון, היעדר זכויות פוליטיות ותלות במערב. הצהרותיו הפופוליסטיות של אחמדיניג'אד על עמידתה הזקופה של איראן אל מול רגלו הדורסנית של האימפריאליזם האמריקאי, בעוד בית המלוכה נכנע לתכתיבי המערב, נופלות על אוזניים קשובות בקרב הרחוב הסעודי. זה מכבר מוצגת ההנהגה הסעודית על ידי טהרן כבובת חוטים אמריקאית של וושינגטון וכמי שננטשה את דרך האסלאם האמיתית. במצב זה בית המלוכה יצטרך להתמודד מול ציבור הרעב לשינוי ואינו מוכן עוד להסתפק במחוות קוסמטיות של השלטון.⁴

לצד הדיון בסכנות העולות מהאפשרות כי לאיראן תהיה יכולת גרעינית, יש המוצאים בכך יתרונות. שתי טענות מרכזיות מועלות בהקשר זה: ראשית, ייתכן כי דווקא העובדה כי טהרן מחזיקה בידיה את נשק יום הדין, יוביל אותה למדיניות מאופקת ומתונה, כפי שקרה בזמן המלחמה הקרה. שנית, נשק גרעיני בידיה של מדינה מוסלמית, מזרח-תיכונית, יוכל להוות גורם מאזן אל מול הגרעין הישראלי. בהמשך לכך, אפשר שהנשק הגרעיני יוביל דווקא ליציבות במזרח התיכון, משום שהוא יאלץ את ישראל להיכנס לתהליך שלום עם סוריה והפלסטינים.

³ כך, למשל, עלתה השאלה מה יקרה אם איראן תחליט להציב טילים באזורים הנמצאים בשליטת החיזבאללה בלבנון. האם ישראל תנהג אחרת בשל האפשרות כי לאיראן יש נשק גרעיני?

⁴ המונרכיות המפרציות, ובראשן סעודיה כאמור, מנסות להילחם בטענות אלו באמצעות התקשורת. לדברי השלטונות, איראן מנסה למתג את עצמה כאנטי-אימפריאליסטית, בשעה שהיא מתכננת להשתלט על כל המפרץ. הצגתה של איראן כמי שעתידה להיות הגמון דורסני, מסייעת בידי ההנהגה להסביר מדוע מוקצים תקציבי עתק לפיתוח הצבא.

תרחישים אופטימיים אלו נוגדים את התפיסה האפוקליפטית משהו אשר עומדת בבסיס ההתנהלות האמריקאית והישראלית אל מול הגרעין האיראני. בעיניהם של רבים, אלו המצדדים ביתרונות הגרעין האיראני עושים אידיאליזציה מסוכנת של המציאות, הנובעת מחוסר הכרתם את "טיבו של המזרח התיכון". זו הסיבה לכך שפתרונות אלטרנטיביים שאינם כרוכים בפעולה צבאית, נדחקים הצידה ואינם זוכים למקום של כבוד בשיח הישראלי.

חרף היתרונות שהוזכרו לעיל, קשה לומר שהמנהיגות הסעודית מוצאת בכך נחמה. מבחינתה, מדובר באיום אסטרטגי ממדרגה ראשונה והיא איננה רוצה להעמיד למבחן את יכולותיו של אחמד'ניג'אד להתנהל באופן ראוי ונכון. זאת במיוחד לאור התבטאויותיו של ראש המחלקה המדינית במשמרות המהפכה של איראן, גנרל ידאללה ג'זאני, אשר אמר כי הרפתקנות האויב במפרץ הפרסי היא טעות קשה ואיים כי מתקפה על איראן תוביל לסגירת מיצרי הורמוז ולשיתוק הכלכלה העולמית, בשל חסימת נתיב תעבורה זה למשך עשרות שנים. למרות זאת, בין השנים 2002 ל-2005 נושא הגרעין זכה להתייחסות שולית מצידן של המונרכיות המפרציות ובראשן סעודיה, למרות הבנתן את גודל האיום. תופעה זו נראית במבט ראשון פרדוקסאלית, אך בעיון מעמיק יותר דומה כי מדיניות פייסנית זו נשענת על בסיס רציונאלי מוצק. ראשית, סעודיה, כמו גם מדינות המפרץ האחרות, לא הייתה מוכנה לשאת את מחיר המשא ומתן עם איראן ולכן העדיפה להימנע מפרובוקציות מולה, תוך שהיא נותנת למערב לעשות עבודה את העבודה השחורה. מבחינתה, האופציה המיטבית במציאות מורכבת זו, היא לשמור על קשרים טובים עם טהרן ובמקביל לחסות תחת המטריה האמריקאית. כך היא שומרת על תדמיתה כנאמנה לעולם המוסלמי ובה בעת נהנית מפירותיהן של הסנקציות כנגד איראן. שנית, מנהיגי הממלכה נרתעים מלהשתייך למחנה זה או אחר מחשש לתגובה ציבורית עוינת. העלמת הנושא הגרעיני מסדר היום, מונעת מהם את הצורך להתמודד עם חלקים בציבור הסעודי המגלים אהדה לאחמד'ניג'אד ומצפים ממנהיגיהם להיות אנטי-ישראלים ולא אנטי-איראנים.

מנקודת המבט הסעודית, עמידה איתנה לצידה של ארצות הברית כרוכה בעלויות גבוהות מדי של הגברת המתח עם איראן ופגיעה בלגיטימציה הפוליטית מצד הציבור המקומי. לכן עדיף לדבוק במדיניות "הישיבה על הגדר" כל עוד ניתן. יתרה מזאת, יש הרואים בפרויקט הגרעין האיראני קרב אבוד מראש ואם כך הוא, מדוע להסתכן פוליטית.

חרף הדברים הללו, ככל שפרויקט הגרעין התקדם, כך ניכר השינוי באמירותיהם של מנהיגי הממלכה והעיתונאים הסעודיים. כך, למשל, אמר הנסיך תורכי אל-פיצל, שגריר סעודיה בארה"ב לשעבר, בהרצאה בבירות (20.5.10) כי אם איראן תשיג נשק גרעיני לא תהיה חזרה מכך, ואימיה על הערבים יגברו, מה שמחייב את הערבים לפעול במידת האפשר כדי למנוע מאיראן נשק כזה. אל-פיצל קרא למדינות ערב ללחוץ על החברות הקבועות במועה"ב לפרז את המזה"ת מנשק גרעיני, וטען שארה"ב אינה עושה די בכיוון זה. בדומה לכך, הדרשן הסעודי הפופולארי, עאיד אל-קרני, אמר דברים נוקבים באשר לאיומים הצפויים לסעודיה עם היכנסו של נשק גרעיני איראני לזירה: "מה אנו הערבים נעשה כאשר מצפון לנו יהיה נשק גרעיני איראני ומדרום לנו יהיה נשק גרעיני ישראלי ונהיה נתונים במלתעות האריה? איראן מכירה את

המשחק, ויודעת שהחזק הוא השורד והוא העדיף. העולם ירוש בפניה ברכת כבוד והערצה כשהיא תכפה את עצמה בכוח. באשר לנזיפות ולגינויים של מועה"ב - אלו הן מלים ריקות שאינן שוות את הנייר שהן כתובות עליו".

מדברים אלו עולה כי החרב המונחת על צווארה של הממלכה, דוחפת את מנהיגיה לנטוש את הדיפלומטיה המרוככת והפייסנית כלפי איראן ומאיצה בהם לפעול בצורה נחושה יותר אל מול פרויקט הגרעין. לאור זאת, ריאה בוחנת במהלך השנים האחרונות כמה נתיבי פעולה אפשריים להתמודדות אל מול הגרעין האיראני. כפי שאציג להלן, אין דרך מיטבית אחת אשר יכולה לספק הגנה מלאה ללא מחיר נלווה ולכן סעודיה צריכה, למעשה, לבחור בין אופציה רעה לרעה יותר. לא מן הנמנע שמנהיגי הממלכה יאמצו כמה אופני פעולה במקביל, בכדי להגדיל את רשת הביטחון שלהם. הבחירה בנתיב אחד על פני האחר תלויה במידה רבה באופן שבו תופסת הממלכה את גודל האיום ודחיפותו.

האפשרויות העומדות בפני סעודיה לכשאיראן תהפוך למדינה גרעינית:

1. רכישת יכולות גרעיניות⁵ - למרות שיתוף הפעולה האסטרטגי בין וושינגטון לריאה, מנהיגי הממלכה מטילים ספק בנכונות האמריקאית לבוא לעזרתם בכל מצב, הן בשל ניסיון העבר והן לנוכח העובדה שארצות הברית מנהלת שתי מלחמות במקביל וספק אם תרצה להסתבך במלחמה נוספת. לאור זאת, נשקלת האפשרות לרכוש או לפתח נשק גרעיני. בשנים האחרונות התקיימו מגעים בין נציגים סעודיים ופקיסטניים בנושא, ואף נשקלה האפשרות כי פקיסטן תציב טילים גרעיניים על אדמת סעודיה, או לחילופין, תמכור טכנולוגיה גרעינית בתמורה לאספקה זולה ורציפה של נפט.⁶ באופן דומה, קיימו הסעודים פגישות עם הרוסים בדבר רכישה של "המוצר המוגמר" ולא רק של הטכנולוגיה הגרעינית. כמו כן קיימת האפשרות לסיוע סיני או צפון קוריאני, אם כי הסבירות לשיתוף פעולה בין ריאה לפ'יונגיאנג הוא מאוד נמוך.

האם נשק גרעיני אכן יתרום לביטחונה של סעודיה? הדעות חלוקות בעניין. מחד גיסא, יכולות בלתי-קונבנציונאליות בידיים סעודיות טומנות בחובן יתרונות מהותיים: ראשית, הן יסייעו לממלכה לפצות על נחיתות צבאה אל מול צבאות איראן ועיראק. שנית, תהיה לכך תרומה משמעותית ליכולותיה הטכנולוגיות, לגאווה וליוקרה הלאומית וכן ליציבותו של המשטר. שלישית, ריאה תזדקק פחות ופחות למטריה האמריקאית ולנוכחותם של כוחות מערביים במפרץ. באופן זה סביר להניח כי המוטיבציה לפיגועי טרור בשטחה תפחת משמעותית. מאידך גיסא, נשק גרעיני סעודי ישמוט את הקרקע תחת מדיניותה ארוכת השנים הקוראת לפירוז המזרח-התיכון. בנוסף, סביר להניח כי הדבר יפגע ביחסיה עם וושינגטון ויאץ את מרוץ החימוש במזרח התיכון.

⁵ סביר להניח כי סעודיה תעדיף לרכוש יכולות גרעיניות על פני פיתוחן באופן עצמאי. ראשית, יש לה את המשאבים הכלכליים הנדרשים לכך. שנית, בכך היא מבטיחה את עצמה מפני תקיפה על מתקניה הגרעיניים כאקט מניעתי, אילו הייתה בוחרת באפשרות זו.

⁶ יש הטוענים כי הסבירות לכך היא נמוכה, משום שמדינות בעלות נשק גרעיני אינן ממהרות למכור ידע או יכולות למדינות אחרות.

2. הסתמכות על המטריה האמריקאית- לנוכח העובדה שארצות הברית רואה ביציבות המפרצית כאינטרס עליון, ישנה סבירות גבוהה כי היא תעניק לסעודיה ביטחון מלא מפני מתקפות חיצוניות, בוודאי גרעיניות. עם זאת, הסיוע האמריקאי גובה מחיר פוליטי מבית סעוד. העולם הערבי והמוסלמי מעולם לא ראה בעין יפה את שיתוף הפעולה עם המערב, קל וחומר כאשר מדובר בתלות אסטרטגית ברורה בו. חרף קיומה של ביקורת הולכת וגדלה כלפי איראן על תרומתה לחוסר היציבות האזורית, קשה להתעלם מהתמיכה לה זוכה אחמדיניג'אד ברחבי המזרח התיכון, כמי שמתמודד באומץ רב אל מול לחצי המערב וישראל. המשטר הסעודי, בדומה למשטרים נוספים במזרח התיכון (כמו ירדן ומצרים), רואה את הציבור המקומי כמכשול בדרך להגשמת יעדיו, אך אינו יכול להתעלם ממנו באם הוא חפץ חיים. לפיכך, גם אם האופציה האמריקאית היא האפקטיבית ביותר, מנהיגי הממלכה יאלצו להשתמש בה במשורה, תוך מחשבה תמידית על היום שאחרי. לצד דברים אלו, אין להסתכל על הציבור הסעודי כמקשה אחת. בין 2008 ל-2009 עלה מספר הסעודים התומכים בהפעלת לחץ על איראן בכדי שתוותר על תוכניתה הגרעינית, מ-27% ל-41%. נתונים אלו הולכים יד ביד עם מחקרים אחרים המצביעים על תחושה בקרב הציבור הסעודי כי לנשק הגרעיני האיראני תהיינה השלכות שליליות על האזור.
3. הקמת חזית של מדינות מוסלמיות מתונות אל מול החזית של איראן, סוריה והחיזבאללה - לאור החשש המשותף מפני הגרעין האיראני והשלכותיו, הולך ומתקדם שיתוף פעולה בין סעודיה, מצרים וירדן, כמו גם המדינות החברות במועצה לשיתוף פעולה מפרצי (GCC) הזוכה לתמיכתה של ארצות הברית. הבעיה היא שהלכידות של חזית זו היא חלשה בשל ההבדלים בין המדינות, האינטרסים השונים ולעיתים המנוגדים בסוגיות מזרח-תיכוניות, בעיות אמון והיעדרה של מנהיגות ברורה. הברית אומנם זוכה לתמיכה אמריקאית, אך היא איננה מובלת על ידה. המטרה היא ליצור אלטרנטיבה לנתיב האיראני, אך לא לאבד את הרחוב הערבי. אפשרות זו רלוונטית כל עוד סעודיה תניח שהנשק הגרעיני האיראני לא יופנה לעברה, שהרי ברור כי מדינות ערב אינן יכולות לספק לה הגנה אל מול טיל גרעיני איראני.
4. פירוז המזרח התיכון מנשק בלתי-קונבנציונאלי - הסיכוי שאיראן תסכים להתפרק מנשקה הגרעיני הוא נמוך ביותר, גם אם סעודיה תציע לה תגמולים כספיים נרחבים כתמריץ לשינוי מדיניותה. פעולות במישור הדיפלומטי הזה נעשו, אך יעילותן, כאמור, מוטלת בספק.
5. "Band Wagon" - על פי העיקרון של "אם אינך יכול להביסם, הצטרף אליהם", סעודיה יכולה לחבור לאיראן ובכך להבטיח את עצמה מפני מתקפה עליה.

לנוכח הנאמר לעיל, מהן המסקנות העולות מניתוח מדיניות החוץ הסעודית כלפי תוכנית הגרעין האיראנית? האם אפשר לסמוך על סעודיה שביום הדין היא תתייצב בצורה ברורה ונחושה לצד המערב? כלל לא בטוח. אומנם ריאד וושינגטון שותפות לצורך המהותי לשמור על המפרץ נקי מנשק בלתי-קונבנציונאלי, אבל הן שונות במוטיבציות שלהן להתגייס למשימה. המכשולים העומדים בפני תקיפה אמריקאית את הכורים הגרעיניים הם בעיקרם אופרטיביים (האם פעולה צבאית אכן תצליח למגר את היכולות הגרעיניות של איראן?) ובמידה מסוימת פוליטיים (עד כמה הציבור האמריקאי יתמוך בפעולה שאפתנית הרחק מגבולות המדינה, אשר תוצאותיה עלולות להיות הרסניות במידה ותיכשל?). בשונה ממנה, ההנהגה הסעודית כבולה לנורמות ערביות ומוסלמיות ולדעת קהל אשר ברובה מסרבת לפגוע במדינה מוסלמית אחרת, גם אם זו

מציבה איום ברור על ביטחונה. לאור זאת, יש להניח כי מקבלי ההחלטות הסעודיים יתנו עדיפות ליוקרתם הפוליטית והדתית על פני אמירות נוקבות ו־או פעולות צבאיות נגד איראן, כל עוד הם יניחו כי "ניתן לחיות בשלום עם הגרעין האיראני". זאת משום שבזירה המפרצית העוצמה הלאומית איננה רק פונקציה של משאבים צבאיים, אלא לא פחות מכך, ואולי אף יותר, של המוניטין הדתי והפוליטי של המנהיגים והסולידאריות שהם מפגינים כלפי האומה הערבית. לכן, על אף הסכנות הטמונות בגרעין איראני, כל עוד הוא אינו מאיים ישירות על ביטחונה של הממלכה, סביר להניח כי היא תעדיף לרצות את העולם הערבי והמוסלמי, על פני פעולה משותפת עם הכוחות המערביים. בה בעת, לא מן הנמנע שריאד תענה לשיתוף פעולה מוגבל ופסיבי, אשר אינו מציב אותה על קו האש, למשל: מתן אישור לישראל לעבור במרחבה האווירי. נכונות זו, אשר אף היא מוטלת בספק בשל הסיכונים הפוליטיים הכרוכים בה, תלויה בחשאיותם של המהלכים. באם המערב מעוניין לגייס את הממלכה למתקפה על איראן, עליו להבין ולהפנים את האילוצים והמגבלות בתוכן מתנהלת מדיניות החוץ הסעודית ובפירוש להימנע מ"לרוץ לספר לחבר'ה". ההחלטה להוציא את סעודיה מהארון עוד בטרם היא מוכנה לכך, תוביל בדיוק לתוצאות הפוכות.

7. הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית (סבא"א)

סבא"א מול איראן אחרי גירעון צבאי

רקע - מערכת היחסים בין איראן לסבא"א מאז קיץ 2002

חשיפת המתקן להעשרת אורניום בנתנז, על ידי גורמי אופוזיציה איראניים בארה"ב בחודש אוגוסט 2002, הייתה נקודת מפנה ברורה במערכת היחסים שבין הקהילה הבינלאומית לבין איראן בכל הקשור לפעילותה הגרעינית החשאית, הרגישה והמדאיגה. העובדה שאיראן נמנעה במשך שנים ארוכות מלהצהיר בפני סבא"א על קיומו של המתקן ההולך ונבנה בנתנז, ולא הזמינה את פקחי סבא"א לתעד את המתרחש בו, כמו גם את המתרחש במתקנים רגישים אחרים שנחשפו בהמשך - כל אלה העלו את החשד המבוסס שאיראן חותרת לתכנית חשאית ייעודית לייצור של חומרים ורכיבים שימשו בסופו של דבר להרכבת נשק גרעיני. על רקע הלחץ הבינלאומי לאפשר פיקוח חודרני יותר, צצו ועלו בהמשך נתונים נוספים שהצביעו על פעילות חשאית ייעודית ועל ניסיונות הסתרה אינטנסיביים של האיראנים. פעילות מובהקת לפיתוח אמל"ח ("weaponization") גרעיני, שנתגלתה לסירוגין על ידי פקחי סבא"א או באמצעות קשרים מודיעיניים של סבא"א, הייתה סימן אזהרה נוסף שהעיד על הכוונה האיראנית. ברור היה לסבא"א, כמו גם לגורמים אחרים, שהטענה האיראנית בדבר פעילות שנועדה אך ורק לצרכי שלום, מפוקפקת למדי, יש אף יאמרו מופרכת. לצד זאת, איראן זכתה עד שנת 2010 לתמיכה, מסויגת ובמידה, מצד מזכ"ל סבא"א לשעבר, מוחמד אל-ברדעי, מצד גורמים רוסיים, מצד סין והמדינות הבלתי-מזדהות וממגזרי דעת קהל ותקשורת מערביים אחדים אך חשובים; כל אלה טענו כי אין הוכחה חד-משמעית לכך שאיראן מתכוונת לפתח ולייצר נשק גרעיני, כפי שטענו ממשלותיהן של מדינות מערביות מובילות, ובראשן ארה"ב וישראל אשר אליהן הצטרפו לסירוגין בריטניה, קנדה וכיו"ב (בגרמניה ובצרפת חל שינוי בעמדה כלפי הפעילות האיראנית רק לאחר חילופי הממשל בבחירות של אמצע העשור, ב-2005 בגרמניה וב-2007 בצרפת).

מערך הפיקוח של סבא"א זוכה לשבחים על פעילותו הנרחבת באיראן. מקצוענותם של הפקחים, התמדתם, ודיווחיהם המפורטים שימשו, וממשיכים לשמש, בסיס אמין למעקב קפדני אחר מעשיה של איראן. מנגד, הפערים בדיווח נבעו בעיקר מסירובם של האיראנים לאפשר לפקחים גישה למתקנים או למידע החיוניים לדיווחיהם, בטענות מבוססות יותר או פחות. כך למשל, האיראנים מונעים עד עצם היום הזה גישה של פקחי סבא"א למפעל המים הכבדים באראק, בטענה שלא מדובר במתקן גרעיני, ושאינו בו חומרים גרעיניים המצדיקים פיקוח של סבא"א; מערך הפיקוח של סבא"א טוען לעומת זאת, שיש הצדקה לאפשר גישה לפקחים, שכן המים הכבדים המיוצרים במפעל, שסופק על ידי רוסיה, מיועדים לשימוש במתקן גרעיני, הוא כור המים הכבדים ההולך ונבנה בסמוך. כמו כן, האיראנים מונעים מפקחי סבא"א את הגישה למתקנים הקשורים לפעילות האיראנית לפיתוח של אמל"ח גרעיני, בטענה שפעילות תעשייה צבאית (רכיבי חנ"מ [חומר נפץ מרסק], נפצים, אלקטרוניקה, טילים) איננה במסגרת המנדט שהוענק לסבא"א לפיקוח על

אתרים שבהם מצויים חומרים גרעיניים. לצד אמינות דיווח גבוהה יחסית של פקחי סבא"א, נותר כל העת החשש מקיומה של פעילות איראנית חשאית ייעודית נוספת בתחום ייצור של חומרים בקיעים, או של פיתוח או אחזקה באמל"ח ייעודי, שאינם ידועים או מוכרים לסבא"א או לגורמי מודיעין במערב, או כי קיימים מתקנים חשאיים נוספים שמקומם איננו ידוע. מעת לעת, אכן חשפו פקחי סבא"א וגורמי המודיעין מתקנים נוספים בהקמה או בפעילות, ורכש ייעודי כזה או אחר, שהאיראנים ניסו להסתיר.

בשנים האחרונות, מתרכז עיקר המאמץ של אגף הפיקוח של סבא"א בהקשר האיראני במעקב אחר פעילות ההעשרה בצנטריפוגות, ובעיקר ביחס למתקן המוצהר בנתנז, שבה מתקיימת מאז ראשית 2007 פעילות העשרה בקנה מידה תעשייתי באולמות הייצור התת-קרקעיים. דיווחי הפיקוח העיתיים של סבא"א מפורטים ביותר ומציגים תמונה מדויקת של המתרחש בנתנז. התמונה המצטיירת מדיווחי הפיקוח היא כי איראן התקדמה היטב - אם כי בקצב איטי ביותר עפ"י קנה מידה מערבי - בתחום ההעשרה, והעשירה במתקן התת-קרקעי בנתנז כמות משמעותית של אורניום. עד ראשית שנת 2010 היה זה אורניום ברמת העשרה נמוכה של כשלושה-ארבעה אחוזים (Low Enriched Uranium - LEU), המתאים לשימוש בכורי הכוח לחשמל. לדעת גורמים מוסמכים¹, איראן כבר יצרה אורניום מועשר ברמה נמוכה (LEU) בכמות אשר יכולה להספיק לשתי פצצות אטום אם יועשר לרמה גבוהה (Highly Enriched Uranium/Weapons Grade- HEU). הצורך האיראני בדלק אורניום מועשר לכור הכוח/החשמל הרוסי איננו מבוסס, שכן לפחות עד טווח ההערכה, רוסיה התחייבה לספק את כל הדלק הדרוש לכור בבושהר (שהוא היחיד הצפוי להפעלה בשנים הקרובות), ולעת עתה אין כורי כוח נוספים בהקמה, על אף הצהרה איראנית כי כור כזה מתוצרת עצמית יוקם באתר דרחוין.

בראשית שנת 2010 העלתה איראן, במחטף, את רמת ההעשרה הפעילה לעשרים אחוזים, בקסקדה אחת בתחילה ולאחריה באחת נוספת, שתיהן מותקנות באתר העל-קרקעי בנתנז (בנפרד מאולמות הייצור החרושי התת-קרקעיים של LEU). מהלך משמעותי זה ננקט ללא הודעה מוקדמת לסבא"א, אלא הודעה לאחר הביצוע, בדיעבד. צעד זה הוא בגדר החמרה נוספת בהפרה הנמשכת של החלטות מועבי"ט בעניינה של איראן, החלטות הדורשות מאיראן להשעות לגמרי, ולא לתר, כל פעילות הקשורה להעשרה של אורניום. איראן מצידה טוענת כי רמת ההעשרה של עשרים אחוזים נחוצה לה לצורך ייצור דלק גרעיני לכור המחקר הקטן בטהרן, המצוי אף הוא תחת פיקוח מלא של סבא"א, וזאת מאחר שהעסקה שהוצעה על ידי סבא"א לאספקה חיצונית של דלק כזה, לא התממשה מעולם.² עצם העלאת רמת ההעשרה לעשרים אחוזים, מעיד כי בידי איראן הידע העקרוני להמשיך ולהעלות את רמת ההעשרה. מנהיגי איראן, ובכירים בתכנית הגרעין, מצהירים מפורשות כי איראן יכולה להעשיר גם לרמת העשרה גבוהה המתאימה לנשק גרעיני, אך אין לה כל צורך או רצון בכך "בינתיים".

¹ ביניהם ד"ר אולי היינז, ראש אגף הפיקוח הפורש של סבא"א.

² בספטמבר 2009 הוצע ע"י סבא"א כי איראן תייצא את כל האורניום המועשר שייצרה בנתנז לרוסיה, ובתמורה תקבל מצרפת דלק אורניום מועשר לרמת עשרים אחוזים עבור כור המחקר בטהרן. איראן סירבה להצעה זו, אך הציעה, בחסות טורקיה וברזיל, כי תייצא לטורקיה חלק (כמחצית) מהאורניום המועשר שברשותה בתמורה לקבלת הדלק לכור בטהרן, ואולם גם עסקה זו טרם התממשה.

סוגיה נוספת הדורשת הבהרה היא בתחום דגמי הצנטריפוגות המופעלות על ידי האיראנים. מאז שנת 1987, עוסקים האיראנים בעיקר בפיתוח, ייצור, התקנה, והפעלה של צנטריפוגות מסוג המוכר בעולם כדגם "P-1", ובאיראן כדגם "IR-1".³ צנטריפוגות אלו ידועות כבעלות קשיי אמינות ויעילות, ולכן הן קונצן ההעשרה האירופי URENCO שהפעיל אותן, והן פקיסטאן, עברו בהמשך לדגמים אמינים ויעילים יותר - בתחילה לדגם "הגרמני", שכונה באירופה "G-1", ובפקיסטאן "P-2", ואחרי כן באיראן "IR-2".

לפי דיווחי סבא"א - באיראן מופעלות כיום צנטריפוגות בודדות וקסקדות ניסיוניות קטנות, של 10 ועד 20 צנטריפוגות, לצרכי מחקר ופיתוח - מהדגמים המכונים באיראן "IR-2m", "IR-2", ו-"IR-4". בנוסף, לאחרונה הצהירו האיראנים כי פיתחו צנטריפוגה שאיננה עדיין מופעלת, ועל כן איננה מוכרת לפקחי הסוכנות. בתקשורת הבינלאומית זכתה הצנטריפוגה החדשה לכינוי "IR-5". עפ"י הצהרותיהם של בכירים איראניים, במתקני ההעשרה העתידיים צפויות לפעול הצנטריפוגות המתקדמות, האמינות והיעילות יותר, שתבאנה להכפלה בקצב ההעשרה עד פי חמש או שש מהקצב הנוכחי. לאחרונה הודיעה איראן לסבא"א רשמית על כוונתה להתקין קסקדות מלאות (של 164 צנטריפוגות כל אחת) מדגמים מתקדמים במתקן נתנז, אך הדבר טרם בוצע. על סמך הערכות זרות, אכן יש בהפעלה של צנטריפוגות מדגמים מתקדמים כדי להכפיל או לשלש את קצב ההעשרה. יחד עם זאת, יודגש כי כל מה שהושג עד כה, בהעשרה של כמויות חרושתיות של אורניום מועשר לרמה נמוכה (LEU), וכן העשרה של כמויות קטנות לרמת עשרים אחוזים, נעשה באמצעות הצנטריפוגות הקיימות, מדגם "P-1", או "IR-1", שהתקנתן והפעלתן באולמות הייצור בנתנז נמשכת.

לאחרונה עוסקים אמצעי התקשורת בעולם באופן מודגש בגילוי תולעת ה-"סטוקסנט" ("stuxnet"), אשר לפי הטענות נועדה לפגוע קשה בתכנית הגרעין האיראנית - הן במערך הצנטריפוגות והן בכור הכוח בבושהר, העושה שימוש במערכות של חברת "סימנס" הגרמנית שבהן התגלתה התולעת לראשונה. על פי הדיווחים באמצעי התקשורת, הוחדרה התולעת לתוכנות של מחשבים איראניים השולטים על פעילות הצנטריפוגות על ידי גורמים ממלכתיים, קרי, ארגוני מודיעין מובילים בעולם (ישראל, ארה"ב ובריטניה מוזכרות כמי שמסוגלות ורוצות לעשות כן). התולעת, עפ"י הדיווחים, מסוגלת לגרום לתנודות במהירויות של הצנטריפוגות בלא שהמפעיל מרגיש בכך או שולט על כך, ומכאן לפגיעה חמורה בהפעלה הסדירה של הצנטריפוגות הרגישות לכך, כך שהאיראנים מתקשים לקיים העשרה סדירה ויעילה.

ניתן להעריך כי אכן שיבושים מסוג זה, לצד בעיות האמינות של הצנטריפוגות מדגם "P-1", או "IR-1", כפי שהן מכונות באיראן - מעכבות ומשבשות את תכנית ההעשרה האיראנית בהשוואה לקצב הרצוי מבחינת מפעילי התכנית. לצד קביעה זו, לא ניתן להתעלם מההישגים המרשימים אליהם הגיעו האיראנים בשנים

³ צנטריפוגות אלו מבוססות על הדגם ההולנדי ("SNOR/CNOR") אשר את תכניותיו הבריחו בשנות השבעים לפקיסטאן ד"ר עבדול קאדיר חאן ואשתו ההולנדית, ושתכניותיהן ורכיביהן הועברו בהמשך על ידי רשת חאן לאיראן בשתי עסקאות חשאיות (הראשונה ב-1987, והשנייה במהלך שנות התשעים, כאשר בצמוד להן הועברו גם שרטוטי פצצת האטום הסינית הראשונה שהגיעה לידי הפקיסטאנים בעבר).

האחרונות: העשרה של למעלה משלושה טונות של אורניום לרמה של LEU (כמות שכבר עתה מספיקה לשתיים-שלוש פצצות אטום אם תועשר עוד לרמה גבוהה יותר) - העשרה שנמשכת גם בעת כתיבת שורות אלו, כאשר על פי דוחי סבא"א, נוספים מאות קילוגרמים בכל תקופה נסקרת של מספר חודשים; ובעיקר, המהלך שתכליתו העלאת רמת ההעשרה לעשרים אחוזים, ללא ידיעת סבא"א אלא בדיעבד. איראן הצליחה, כאמור, להגיע להישגים משמעותיים על אף הדיווחים בדבר שיבושים מחמת חבלה מכוונת, חיסול מדענים, והאמינות נמוכה של הצנטריפוגות מהדגם שבו נעשה עד כה שימוש.

התמונה המצרפית המתקבלת, אם כן, היא כי איראן עשויה בכל עת להפוך לבעלת יכולת גרעינית צבאית, וכי כל הערכה לגבי הזמן הדרוש לאיראן לייצר נשק גרעיני, מחודשים אחדים ועד לשנים ספורות, תקפה בהחלט, בכפוף להנחות השונות בדבר כוונותיה של איראן.

צפי - משמעות גירעונה הצבאי של איראן בראיית סבא"א

התמונה המפורטת העומדת לרשות הקהילה הבינלאומית נזקפת במידה רבה לזכותה של עבודת הפיקוח של סבא"א, ליסודיותה, לנחישותה, ולדבקותם של פקחי סבא"א במשימה. אחד החששות הכבדים מפני הסלמה במשבר המתמשך עם איראן הוא כי זו תצמצם את פעילות הפקחים, או אף תשהה את פעילותם בכלל. על כן יש בקהילה הבינלאומית גורמים המזהירים מפני הסלמה של המשבר עם איראן, מחשש שמשבר כזה עלול להביא להפסקת הפיקוח והדיווח שעליו נסמכים במידה רבה, בין היתר לביסוס צעדי מדיניות מול האתגר.

בניגוד למקרים קודמים - עיראק לפני 1991, לוב עד 2003, או סוריה עד 2007 - בהם הופתעו פקחי סבא"א אחרי שנתנו "תעודות הכשר" כי לא מתקיימת כל פעילות גרעינית מדאגה (כך גם קרה באיראן טרם הגילויים של קיץ 2002), הרי שבכל הנוגע לפעילות הגרעינית באיראן כיום, לא צפויה סבא"א לעמוד שוב מול טענה שלא עשתה כל מאמץ אפשרי לברר את מהות הפעילות הגרעינית החשאית הייעודית. ברגע שאיראן "תחצה את הסף" בראיית הקהילה הבינלאומית, יתכן מאד כי בדומה למקרה של צפון קוריאה תידרש סבא"א לפקח על מתקנים של מדינה שהצהירה כי ברשותה יכולת גרעינית צבאית מוכחת. ייתכן גם מצב שבו איראן לא תכריז על קיומם של מתקנים כאלו כלל, אך בין הגורמים השונים שתקבל ההבנה כי היא מחזיקה בנשק זה גם מבלי שהכריזה על כך. במקרה כזה, כפי שאירע גם בצפון קוריאה, ייתכן כי לא תהיה תכלית בהמשך הפיקוח. אחרי הכל, פעילות הפיקוח של סבא"א נועדה מלכתחילה, ובמהותה, למנוע ממדינות לא-גרעיניות לעשות שימוש לרעה בטכנולוגיה גרעינית לצרכי שלום למטרות "בלתי-כשרות", ולהפוך למעצמות גרעיניות צבאיות, כפי שעשתה צפון קוריאה, וכפי שעפ"י התרחיש של משחק הסימולציה צפויה לעשות גם איראן. למרות שיש ערך רב מבחינת סבא"א והגורמים המכוונים את פעילותה, במעקב אחר הנעשה בתכנית גרעינית איראנית צבאית גם לאחר שקיומה יהיה ידוע לקהילה הבינלאומית, הדבר כבר איננו מוסיף או גורע מבחינת העקרונות הראשוניים של פיקוח סבא"א על מדינות החתומות על התחייבויות מפורשות מתוקף אמנת NPT, אשר למרות הסכמי הפיקוח הכוללים (Full Scope Safeguards) עם סבא"א, הפרו התחייבויות אלו.

לכאורה, הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית היא ארגון עצמאי ומקצועי, אשר איננו כפוף לתנודות, שלא לומר לגחמות, של הפוליטיקה בזירה הבינלאומית, ובמיוחד אגף הפיקוח של הארגון נחשב מקצועי וא-פוליטי. לסבא"א מטרות וסדר יום קבועים, אשר הארגון מתחייב לממש כמיטב יכולתו, לפעמים בתנאים קשים שמעמידות המדינות השונות, הן אלו שבפיקוח והן אלו שמנחות את עבודת הארגון. אולם בפועל, אחרי גירעונה הצבאי של איראן - במרומוז או במשתמע - ניתן להעריך שסבא"א צפויה להיעתר לכל החלטה של הגורמים המתווים את מדיניותה ביחס לאיראן, קרי של האו"ם, מועבי"ט, והחברות המובילות את המאבק של הקהילה הבינלאומית מול איראן ("P5+1"). במידה ותתקבל ההחלטה כי על סבא"א להמשיך בפיקוח באיראן באופן המיטבי האפשרי, גם בכפוף לאילוצים שיוטלו עליה על ידי האיראנים - יפעל הארגון על פי ההחלטה שהתקבלה. מנגד, אם יוחלט שסבא"א תמשיך ידיה מהפיקוח באיראן, או גם תפסיק לאלתר את כל הסייע לאיראן בתחום הטכנולוגיה הגרעינית לצרכי שלום, הנמשך כל העת - תעשה כן. מידת שיקול הדעת של סבא"א כארגון, על אף קיומו כארגון עצמאי לכאורה, שלו מועצת נגידים המחליטה באופן פורמאלי על המדיניות - מוגבלת למדי בפועל. ההחלטות שתועברנה דרך מועצת הנגידים והנהלת סבא"א תגובשנה, למעשה, בבירותיהן של המעצמות הרלבנטיות ובמגעים ביניהן, וסבא"א תפעל עפ"י הנחייתן.

האו"ם במבחן האיראני

כשלון ההרתעה הבינלאומית

תרחיש הפתיחה של הסימולציה בנושא "איראן: היום שאחרי" העמיד את המשתתפים, כנציגי מדינות ומוסדות בינלאומיים, בפני התפתחות מן הקיצוניות והמסוכנות לאזור ולשלום העולם. מסתבר כי חרף העיסוק הישראלי והבינלאומי רב-השנים והמאמצים בסוגיה הגרעינית האיראנית, נפלה הודעתו של אחמדינג'אד בתרחיש הפתיחה, כרעם ביום בהיר: לאיראן יכולת גרעינית צבאית מוכחת.

מלבד האיום הקיומי על ישראל, אשר מקבל משמעות מצמררת על רקע פיתוח אמצעי השמדה בידי מדינת אויב, נאום אחמדינג'אד בתרחיש הפתיחה בסימולציה חשף בפני ישראל וארה"ב, ועמן מדינות מרכזיות באיחוד האירופאי, את כישלון הנוקב, דהיינו: חוסר יכולת למנוע מאיראן את הגשמת חתירתה להצטיידות בנשק גרעיני.

בראש הכשלון הבינלאומי המהדהד עומד ארגון האו"ם, וביתר שאת, הגוף האמון על השכנת שלום, ביטחון ויציבות בעולם בתוך הארגון - מועצת הביטחון (מועבי"ט). זו האחרונה אומנם אישרה בשנים האחרונות סדרת החלטות נגד איראן, אך השפעתן התבררה כמוגבלת. לו השכילה מועצת הביטחון להתגבר על מחלוקותיה הפנימיות בתקופת האינקובציה הגרעינית של איראן ולמצות עמה מניפה רחבה של סנקציות, כי אז מאמץ הסיכול הבינלאומי יכול היה להתגלם בהצלחה.

דיון מקיף בתרחיש הפתיחה, היה יכול לבדו להוביל לתובנות אודות כשלון הקהילה הבינלאומית והצורך הנגזר מכישלון זה: נקיטת צעדים מדיניים מרחיקי לכת על ידי האו"ם, לרבות שימוש בכח צבאי.¹

כיצד על מועצת הביטחון לפעול?

בשלב ראשון, נדרשת מועצת הביטחון לבחון את כל האופציות הדיפלומטיות שמעמידה לרשותה מגילת האו"ם, דהיינו: סנקציות "משתקות" (כמאמר ראש הממשלה נתניהו). מדובר באותן החלטות המפורטות תחת פרק 7 סעיף 41, ואשר אינן כוללות שימוש בכוח. הצעדים שניתן לנקוט על פי סעיף 41 מציעים "ניתוק

¹ הסימולציה התגוללה כך ששני התרחישים הנספחים (טילים של החיזבאללה על הקריה בתל-אביב, וביתר שאת, זליגת הפצצה הגרעינית ה"מלוכלכת" לאיזור הבאקעה בלבנון) הם אשר פעלו כמאיצים להתמודדות עם איראן הגרעינית. תגובת השחקנים לתרחיש השני (זליגת פצצה מלוכלכת) שכללה יצירת כוח פלישה בינלאומי בראשות ארה"ב לאיתור ה"מזוודה הגרעינית" בבאקעה ולהשמדת ארגוני טרור בעלי זיקה לאיראן נשענה על פרשנות להחלטת מועצת הביטחון, קרי, הפרה חמורה של שלום העולם (material breach). תגובה זו היוותה אמנם, מהלך מתחייב, אך בלתי מספיק. אין בו די כדי לשמש מנוף למציאת התואי המדיני הנחוץ להבאת איראן לזיתור על יכולתה הגרעינית. פלישה לבאקעה, עם כל האיום המעשי הגלום בה, אינה תחליף למיצוי אינטנסיבי וסדיר של מכלול הסנקציות המצויות בידי מועצת הביטחון.

מלא או חלקי של קשרים כלכליים, קשרים רכבתיים, ימיים, אויריים, קשרי דואר, טלגרפיה ושאר אמצעי תקשורת, וכן ניתוק יחסים דיפלומטיים."

החלתם של מגוון הצעדים הללו על פי המדרג והמינון המתאימים, מאפשרת לכפות על איראן מציאות קשה מנשוא. לכידותה של מועצת הביטחון, ובעיקר של חמש חברותיה הקבועות, ביישום מושכל, אפקטיבי, וסלקטיבי כאחד, של סנקציות מהותיות, תבהיר לאיראן כי התגרענותה ניקנית בייסורים קשים, כאלה שאין ביכולתה לעמוד בהם לאורך זמן.

מועצת הביטחון תיטיב לעשות אם תלווה את תהליך הטלת הסנקציות והחלתן בהקמת צוות מיוחד של פקחי או"ם, בדומה לצוות שהוביל השוודי Hans Blix, הצוות שנועד לפרק את צדאם חוסיין מנשק להשמדה המונית קודם לפלישת ארה"ב ובעלות בריתה לעיראק (United Nations Monitoring, Verification and Inspection Commission - UNMVIC). צוות פיקוח שכזה עשוי גם להכשיר את הדינאמיקה למו"מ עם איראן כדי לפרקה מנשקה הגרעיני. זאת, מבלי להזדקק בהכרח לפעולות צבאיות מרחיקות לכת ביבשה, באוויר ובים, המושגות על סעיפי אמנת האו"ם (סעיפים 43-47). סעיפי האמנה לעיל מסדירים את דרך הקמתו של כח משימה מיוחד, אשר שרשרת הפיקוד שלו מורכבת, במישור הצבאי, מוועד חמשת ראשי המטות של חמש החברות הקבועות של מועצת הביטחון (ארה"ב, רוסיה, סין, צרפת, בריטניה), והנתון לסמכותה.

ראוי לציין, כי בתולדות האו"ם אין תקדים לשימוש בכח צבאי בפיקוד ראשי מטות חמש החברות הקבועות של מועבי"ט, על פי דפוסי סעיפים 42, 43, נגד מדינות חברות. במרבית המשברים הקודמים, כפי שמלמדת ההיסטוריה, התבססה מועצת הביטחון על יצירת כוח רב-לאומי המורכב מחילות משלוח של מדינות חברות, תחת פיקודו של גנרל משורתיהן. תפקידיהם של כוחות מיוחדים אלו מצטמצמים בדרך כלל לשמירת השלום לאחר מלחמות, סכסוכי גבולות או משברים וכן, יצירת אזורי חיץ והפרדה. כוחות שכאלה מצויים באזורנו בדרום לבנון, רמת הגולן ואף בסיני. כללי יצירת המגע הקרבי (rules of engagement), של כוחות מעין אלה מושתתים על הגנה עצמית ולא על נטילת חלק בלוחמה נגד צד זה או אחר. משימתם העיקרית היא שמירה על היציבות באזור על ידי איתור מהיר של התלקחויות כאלה ואחרות לשם מניעת התפשטותן. במקרה של איראן גרעינית, המאיימת בהשמדת מדינה באזור (ישראל) ואשר עצם התגרענותה מהווה איום חמור לשלום העולם ויציבותו, סביר להניח כי יעלה בידי מועצת הביטחון לכונן כוח בינלאומי בראשות חמשת ראשי המטות של חמש המדינות החברות הקבועות. הודעתו המתריסה של נשיא איראן על השגת יכולת גרעינית-צבאית, כפי שאירע בתרחיש הפתיחה של הסימולציה, לא תותיר מקום לספקות בקרב אותן חברות מועבי"ט, אשר נטו לאמץ את גרסת "הגרעין לצורכי שלום" של אחמדינז'אד. חשיפתו העצמית תכשיר את לכידות חמש החברות הקבועות ואת רוב החברות הזמניות במועצת הביטחון, לפעולה חסרת תקדים, הן בהטלת סנקציות והן באכיפתן במהלכים צבאיים, עד כדי הפעלת מערכים התקפיים משולבים להסרת האיום הגרעיני האיראני.

לכידות חמש הקבועות במועבי"ט תחייב בעיקר את ארה"ב לסלול את הנתיבים הנחוצים לרתימתן של רוסיה וסין לכלל תפישה אחידה בגיבוש מענה לאיראן גרעינית. לשתי האחרונות אינטרסים כלכליים עמוקים ומקיפים באיראן, אשר ייפגעו אוטומטית ממשטר סנקציות מרחיק לכת. רוסיה, אשר הקימה את הכור "לצורכי שלום" בנתנז ואף חנכה אותו לא מכבר, תידרש לא רק להיבטים כלכליים, כי אם גם להתנתקות ממעורבותה בקידום פרויקט הגרעין האיראני, אשר הוסט לצרכים צבאיים. זהו סוג של קשר גורדיאני, שהתרתו כרוכה בהתערערות רבתי של יחסי רוסיה-איראן.

האם רוסיה מוכנה לכך? בחלקה מצוייה התשובה במאזן הכח בינה לבין ארה"ב באזורי השפעה שונים בעולם, וביתר שאת ביבשת אירופה. הרחבת שורות נאט"ו והגברת עוצמתה באמצעות מדינות לווין של בריה"מ לשעבר, הצבת מערך טילים נגד טילים בחלק ממדינות אלה, המשבר בגרוזיה, ההשפעה הרוסית המתחדשת במזה"ת - כל אלה מהווים מוקדי חיכוך בין שתי המעצמות. כזכור, רוסיה לא ניאותה להצטרף לסבב השלישי של עיצומי מועבי"ט נגד איראן אלא אחרי שהנשיא אובמה נסוג מתוכנית הטילים במזרח אירופה של קודמו גורג' בוש. גם במשבר עם גרוזיה, שתכליתו ביסוס והגברת השפעת רוסיה באזור, אובמה גילה איפוק. רתימת רוסיה לפעולה נגד איראן במועבי"ט עוברת, אפוא, בנכונות אמריקאית לדלל חלק מיעדיה האסטרטגיים באותם שטחי מחלוקת רלוונטיים.

סין, הזקוקה לנפט האיראני ולקשרים הכלכליים עם איראן, תנהל גם היא, במישורים אלה, מאזן של רוח והפסד עם האמריקאים. אלה יצטרכו, בעת מבחן, למצוא חלופות ומנגנוני פיצוי מספיקים עבור סין. חרף מורכבות זו, יש לציין כי ארה"ב, בסיוע עקיף של רוסיה אשר הפרה ראשונה את חזית ההתנגדות, הצליחה להביא את סין לאימוץ הסבב השלישי של העיצומים נגד איראן.

בחלקה האחר, מצויה התשובה בציר העימות של רוסיה עם האסלאם הרדיקלי באחדים ממחוזותיה, העלול לצבור יתר תעצמות מאיראן גרעינית, כזו הממשיכה בהפצת השפעתה ובקשירת בריתות אסטרטגיות במרחב. לאור סכנת התערערות מעמדה הפנימי והמרחבי של רוסיה בגלל התגרענות איראן, יהא משקל לא מבוטל בדירבונה למניעת היווצרות זו. חרף נקודת תורפה זו, רוסיה עדיין מהווה את האגוז הקשה יותר לפיצוח בתוך הצמד הסרבן הרוסי-סיני. ניטרולה, ובעקבותיה יישור הקו מצד סין, כרוך הן באימננטיות האיום הגרעיני האיראני והן בעיגון מעמדה האסטרטגי כתוצאה מוויתורים מבוקרים מצד ארה"ב.

הפעלה אפקטיבית של הסנקציות החמורות תחת מטריית המערך הצבאי, תעניק לצוות מפקחי האו"ם מנוף משמעותי מאוד לפעילותם באיראן. שליטי איראן יאלצו לבחור באחת משתי אפשרויות: להסכים לפירוק מדינתם מנשק גרעיני, או לשאת בהשלכות החמורות של סנקציות משתקות ואף עימות צבאי, שתוצאותיו הצפויות עשויות להיות הרסניות עבור המדינה האיראנית.

עם זאת, ככל הנראה, גיבוש הסכמה כללית במועבי"ט - וביתר שאת, סוג של קונצנזוס חסר תקדים באופיו ובהשלכותיו - אינו מצוי בטווח יד. למרות זיקתו המולטילטרליסטית של אובמה, המובהקת יותר משל

קודמו בוש, וכונותו לזיתורים וגמישות, הוא עלול להיתקל ביישורת המכריעה, בפיצול המגמות בקרב חמש החברות הקבועות. במקרה שכזה, ובדומה למצב שחווה קודמו ערב הפלישה לעיראק, יאלץ אובמה לבסס את לחצו הצבאי על איראן באמצעות קואליציה של בעלות ברית, לרבות ישראל, ללא מנדט מוגדר ומוסכם של מועצת הביטחון. לחץ צבאי על איראן, אין פירושו בהכרח פלישה לאיראן דוגמת המלחמות באפגניסטן ובעיראק. לרשות ארה"ב ובעלות בריתה, לרבות ישראל, עומדים האמצעים לפגיעה משמעותית במתקנים הגרעיניים האיראניים ובתשתיות החיוניות גם בלי פלישה צבאית טריטוריאלית.

במטוטלת הסיכויים ללכידות או לפיצול חמש החברות הקבועות, גוברים להערכתנו, בסופו של תהליך מורכב, הגורמים למכנה משותף חיוני. זאת, מאחר שאיראן גרעינית מהווה איום חריג בהיקפו גם אם עד כה מופיעה ישראל כמטרה המוצהרת היחידה להשמדה. אירופה חשה מאוימת, כך ארה"ב, ואילו העולם הערבי הסוני אינו מסתיר את דאגתו העמוקה מהשתלטות ההגמוניה השיעית-איראנית על מרחביו. אפשר לנסח זאת כך: כגודל האיום האיראני גודל התגובה הבינלאומית, ובכלל זה הפעלת משטר סנקציות ומערך צבאי משולב חסר תקדים בתולדות האו"ם.

איראן - היום שלפני

אם יש בתובנות העולות מתרגיל הסימולציה לקח מאלף מרכזי, הרי זה הנחיצות לגלם את היכולת הבינלאומית המשולבת - עיצומים חמורים ומנוף צבאי רב עוצמה להחלתן הלכה למעשה - לפני שאיראן תצליח להגיע לכלל השגת נשק גרעיני. לשון אחר, בעת הזו ממש, כשאיראן מצויה על הסף הגרעיני, ראשי הקהילה הבינלאומית אשר הצהירו באין ספור הזדמנויות בדבר מחויבותם למנוע מאיראן התגרענות צבאית, חייבים לדחוף ליצירת משטר סנקציות בלתי-נסבל כלפי איראן.

ומה על ישראל לעשות? עוד בראשית שנות ה-90 הציבה ישראל את סוגיית הגרעין האיראני כנושא רב-חשיבות בסדר היום של קשרי החוץ שלה. בשיתוף עם מדינות ידידותיות רבות, בראשן ארה"ב, הנושא נכלל במסגרת ההיוועצויות האסטרטגיות התקופתיות. באותן שנים, כך היה בפאריס למשל, הצרפתים הדגימו הקשבה רצינית, אך חלקו על ההערכה המודיעינית הישראלית לפיה איראן תהיה מצוידת בפצצת גרעין בתוך שלוש עד חמש שנים. הערכה ישראלית זו, אגב, לא נשתנתה מדיאלוג אסטרטגי למשנהו, חרף הגרסה הצרפתית כי לאיראן נחוץ יותר מעשור עד להשגת יעדה.

"הקיבעון" הישראלי על אותו לוח זמנים הצביע על פער ממשי אל מול הערכות מודיעיניות במדינות אחרות, ועל מדיניות ישראלית בעייתית, שתכליתה נתפשה כזריעת בהלה בקרב בנות שיחה. גישה זו, יותר מאשר הועילה, הולידה ספקנות ואף פגמה במוצקות המידע והתחזיות שישראל סיפקה לשותפותיה. צריך להדגיש, שמלאכתה של ישראל לא הייתה קלה כלל ועיקר. אפילו מבית מדרשה של סוכנות מודיעין קרובה אליה במיוחד - ה-CIA - יצא, עם כניסת ממשל אובמה לתפקיד, דו"ח אשר הצביע על השעיית הפעולות להעשרת אורניום של איראן במשך שנים אחדות, וכתוצאה מכך צבירת איחור ניכר בפיתוח הפצצה.

על רקע זה, קשה לאמר שממשלות ישראל חסכו במאמצים בעשור האחרון, בניסיון האינטנסיבי לשכנע מדינות מפתח לסכל את תוכנית הגרעין האיראנית. בשנת ה-60 לישראל, הצהרת ההתחייבות של ראשי המעצמות מעל בימת כנסת ישראל, שלא תקום ולא תהיה איראן גרעינית, העידה על עומק ההשקעה הישראלית בגיבוש תמיכה בינלאומית רצינית. אף על פי כן, וכפי שמצביעות התובנות העולות מהסימולציה, תמיכה משמעותית זו לא תורגמה הלכה למעשה למדיניות סנקציות אפקטיבית מספיק נגד איראן על ידי מועצת הביטחון.

נוכח התגרענותה "הסימולציונית" של איראן, עולה השאלה היכן לקתה מדיניות ישראל בחסר? נראה כי מרחב התמרון המצומק מאד של ישראל באו"ם, וההסתמכות המוגזמת על שלוש מבין חמש המעצמות הנמנות על החברות הקבועות של מועצת הביטחון, לא הספיקו ליצירת מנוף מדיני יעיל נגד איראן.

הדרך להרחבת היריעה המדינית מחוץ לזירת האומות המאוחדות, מצויה בהכרח בהשקעה ישראלית משמעותית באזורה. במילים אחרות, על ישראל לקדם מהלכים מדיניים מרחיקי לכת, העשויים להוביל לברית רבתי עם העולם הערבי. השגת שלום עם הפלסטינים והסורים בתוך ההקשר הרחב המוצע ב"וזמה הסעודית" עשויה לשנות את מצבה של ישראל מן הקצה אל הקצה. כר ההכרה בישראל, שישתרע בכל המגרב והמזרח הערבי, יותיר את איראן עם אחיזה אזורית רופפת מזו שהיא פועלת להקים, בהצלחה לא מבוטלת, בשנים האחרונות.

אין לזלזל באחמדינג'אד כמוציא לפועל של אסטרטגיה איראנית מגובשת היטב. תכליתה של אסטרטגיה שכזו היא למנוע את בידודה של איראן באיזורה ובעולם, ובד בבד לכתר את ישראל בטבעת עוינות ממזרח, דרום וצפון. הבריתות עם סוריה, החמאס, החיזבאללה ולבנון זוכות להרחבה והעצמה, וברקע מסתמן שיתוף פעולה נוסף עם טורקיה. גם על אפגניסטאן השסועה אחמדינג'אד לא פסח, ובאמריקה הלטינית, ונצואלה וברזיל הן רק ההתחלה. נוכח אסטרטגיה איראנית זו, ישראל חייבת לתכנן אסטרטגיה נגדית, שניתן לבססה באמצעות שלום כולל בינה לבין העולם הערבי-סוני.

מדיניות השלום, אם תוגשם על ידי רה"מ בנימין נתניהו במתווה היוזמה הסעודית, חרף חצי ממשלתו הלעומתית, עשויה לפלס לישראל נתיב הבנה חסר תקדים ושדה הכרה נרחב בקרב הקהילה הבינלאומית ובאו"ם, גם ביחס לסוגיה האיראנית. על מנת למנוע את התגרענותה של איראן באמצעות האו"ם, בין בדרכים מדיניות ובין בדרכים צבאיות, עדיפה עמדת מדינת ישראל הנתונה בברית שלום רבתי עם העולם הערבי על פני זו שנטל הכיבוש (ממנו אפילו אריאל שרון חתר להשתחרר!) מעיק עליה בכל צעד ושעל בזירה הבינלאומית.

האם יצירת ברית ערבית-ישראלית, המושתתת על שלום כולל ובצידו ויתורים טריטוריאליים מרחיקי לכת, הינה "מחיר" סביר והגיוני בעבור בידודה, ואף פירוקה מנשק גרעיני, של איראן?² גם ללא האיום האיראני, חתירת ישראל ליישוב מעמדה וקיומה בדרכי שלום יתבע ממנה פתרון הוליסטי עם העולם הערבי-אסלאמי. פתרון שכזה, וכפועל יוצא ממנו, ההכרה הנרחבת, הלגיטימיות וחופש הפעולה להם תזכה ישראל, יעניק למדינה היהודית מכפילי עוצמה בכל תחומי חייה הלאומיים. לעת הזו, המהלך נראה כאוטופיה, שלו היתה מתקיימת מכח תהליך העומד בפני עצמו, הרי בזאת דינו. לא כל שכן, כאשר מהלך כולל שכזה, עשוי לסייע בהסרת האיום הגרעיני האיראני מעל עתידה של ישראל.

בין תפישת השלום המצמצמת, המציבה במרכזה את הסכסוך הישראלי-פלסטיני המתמשך, לבין זו המרחיבה, המזינה את השלום גם בצורך ליישב את הסכסוך הישראלי-סורי ולהפיג את האיבה בין האסלאם למדינה היהודית, האיום הגרעיני האיראני עשוי להאיץ את המעבר מעידן הצמצום לעידן ההרחבה. אומנם, ארכיטקטורת השלום הכולל משורטטת כאן כאילו כל היווצרותה היתה תלויה בישראל בלבד. אין זה המצב. ואף על פי כן, ראוי שישראל תתמודד עם האתגר ותבחן את היתכנותו. אפשרות זו עדיפה בכל מקרה על מתקפה צבאית ישראלית על איראן, אשר גם בתוצאותיה המוצלחות ביותר, תקבע את איראן בראש אויבי ישראל לדורי דורות. לאיבת דורות שכזו, וכמותה ידע עם ישראל "כימי עולם וכשנים קדמוניות" - הרי "עשיו שונא ליעקב" - אומרים חז"ל, תהא הצדקה מלאה, בהיווצר מצב של סכנת הכחדת מדינת ישראל. נוכח חוסר המעש של הקהילה הבינלאומית, שומא על ישראל לפעול להיחלצותה בין אם בסיוע ותיאום אמריקאי ובין אם בלעדיו.

² ראוי להדגיש, שהשלום כערך וכיעד מדיני וקיומי תמיד היה ויהיה אינטרס ישראלי מובהק.

ט. מסקנות ומבט לעתיד

איראן: היום שאחרי - מסקנות ומבט לעתיד

"מנסיוני בשדה הקרב למדתי כי לתוכניות אין ערך, אך לתכנון אין תחליף"

(דווייט אייזנהאואר, נשיאה ה-34 של ארה"ב והמפקד העליון של כוחות בעלות הברית באירופה בתקופת מלחמת העולם השנייה)

בחודש נובמבר 2010 חשף אתר האינטרנט Wikileaks מסמכים מסווגים של שירות המדינה האמריקאי ומברקים דיפלומטיים אשר הודלפו למערכת האתר. חלק נכבד מהמסמכים עסק בשאלת הגרעין האיראני ובתפיסתן של מדינות העולם השונות את האיום הנשקף ממנו. המסמכים, אשר הצליחו לעורר סערה כלל עולמית, שפכו אור על פרטים שבחלקם כבר היו ידועים, בחלקם היו בגדר השערות פרוצור ובחלקם נחשפו לראשונה ונתפסו כחידוש מפתיע (לפחות בקרב הציבור הרחב). בין הדוגמאות הבולטות לפרטים חדשים שנחשפו ניתן למנות שורה של הצהרות ובקשות, שמקורן בראשי מדינות המפרץ ואשר מופנות אל דיפלומטים אמריקאים, בבקשה לפעול בנחישות על מנת לשים קץ לתוכנית הגרעין האיראני.¹ למרות החדשנות בעוצמתן ובישירותן, ולמרות שרבות ממדינות ערב העדיפו עד כה להפגין תמיכה מסויגת, או לפחות להימנע מלהגיב להתגררות מצד איראן מחד ולגנות את ישראל על הצהרותיה התוקפניות ומלחמתה הגלויה למען עצירת הפרוייקט מאידך, הצהרות אלו ממחישות את מה שכבר היה ידוע לרבים - חששן של מדינות המפרץ כי איראן גרעינית היא סכנה קיומית.

החשש אותו מביעות מדינות העולם איננו בלתי מוצדק. כפי שניתן ללמוד ממאמרו של ד"ר ברוש, על פי הממצאים שמציגה בפנינו הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית, איראן מתקדמת עקב בצד אגודל אל עבר מימוש יכולת סף של ייצור נשק גרעיני, תוך שהיא מהתלת במעצמות הגדולות ובארגונים הבינלאומיים (חושפת טפח ומסתירה טפחיים), ומתעקשת על כך שייצור הגרעין לא נועד לצרכי צבא אלא כדי לחסוך בעתודות נפט וגז. משחקים אלו, לצד אופיו הרודני של הממשל, מותירים את השאלות בדבר מהירות התקדמותה לעבר הגרעין, יכולותיה וכוונותיה, עמומות ונתונות לספקולציות.

על רקע כל אלו, תרחיש הפתיחה של תרגיל הסימולציה "איראן: היום שאחרי" שהתקיים בבית הספר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה במרכז הבינתחומי הרצליה, הניח כי לאיראן יכולת גרעינית צבאית מוכחת

¹ במסמכים שנחשפו מצוטט מלך סעודיה כמי שמבקש "לערוף את ראש הנחש", ומלך בחריין, המאשים את איראן בכך שהיא המקור לבעיות בעירק ובאפגניסטן, ודורש לעצור את הגרעין בכל אמצעי שיירשם לכך.

Black, Ian and Simon Tisdall, (Nov 28), "Saudi Arabia urges US attack on Iran to stop nuclear program," *Gurdian.co.uk* <accessed December 1>

וביקש לראות כיצד ממשיכים מנקודה זו. תרגיל הסימולציה, שינה את השיח ששלט בתקשורת הישראלית עד אותה נקודה, והעז לגעת בנושאים רגישים שנחשבו עד לפני כשנה לטאבו.² במקום לעסוק בשאלות כגון האם לאיראן יש יכולת גרעינית ממשית? מה מצבה כעת? וכיצד ניתן לעצור את תוכנית ההתחמשות? השיח לאחר פרסום תרגיל הסימולציה ומסקנותיו בכלי התקשורת ובקרב מקבלי החלטות, עבר לעסוק בשאלות כגון מהן היכולות שיש בידי איראן כרגע? לאילו יכולות היא מסוגלת להגיע? וכיצד צריכה מדינת ישראל להיערך לתרחיש של איראן כמעצמה גרעינית? מקבלי החלטות נדרשים כעת לתכנן שלב נוסף קדימה ולבחון כיצד ובאיזה מדיניות על ישראל לנקוט כדי להתכונן מבעוד מועד ליום שאחרי, באם המאמצים לעצור את איראן יכשלו.

משחק הסימולציה הוביל למספר תובנות חשובות בנוגע להשלכות של איראן גרעינית על מדינת ישראל ועל היציבות האזורית והעולמית. בנייר זה אני מבקשת להדגיש את העיקריות שבהן, שחלקן עומדות במרכז המאמרים הכלולים באסופת המאמרים הנוכחית:

1. חשש משינוי התנהגות של מדינות האיזור בשל התגרענותה של איראן-

נכון לכתיבת שורות אלו, מדינות רבות טרם החליטו על צעדיהן העתידיים ביחס לאיראן והן עדיין יושבות על הגדר, משמיעות במידת הצורך הצהרות לא מחייבות, תוך שהן ממתנות להתפתחויות, ממתנות להבין להיכן נושבת הרוח ומהי הקואליציה המובילה שאליה כדאי להצטרף? איראן בעלת יכולת גרעינית עלולה לשנות את מאזן הכוחות ולהפוך את איראן ובעלות בריתה לאטרקטיביות יותר עבור עמי האיזור, כדוגמת סוריה.

האירועים האחרונים שזעזעו את המזרח התיכון: הפיכות בתוניסיה ובמצרים, פרישתו של נשיא תימן ומלחמת האזרחים בלוב - כל אלה מעלים את התהייה: המזרח התיכון לאן? אחד החששות הממשיים כרגע הוא שהאיראנים ינצלו את ההזדמנות לחבור לארגונים בתוך המדינות הללו, לסייע להם להתגבר על המכשולים הפנימיים, לקדם אותם, ובכך לחזק את התמיכה הבינ"ל במדיניות האיראנית.

2. בחירה באפיק הדיפלומטי- נקיטת צעדים שיסייעו בהשגת "הסכם מזרח תיכוני מקיף"

הסיבות לבחירה באפיק הדיפלומטי הן רבות, החל מהגדלת מרחב התמרון של ישראל, הוצאתה מהבידוד האזורי, צמצום קריאות ההתנגדות והקטנת מרחב התמרון האיראני במזה"ת, כפי שטוען חיים אסא במאמרו; דרך ניצול חלון הזדמנויות והשגת ברית אינטרסים עם מדינות חשובות במזה"ת שבשלב זה יושבות על הגדר, כפי שניתן לראות במאמריהם של פרופסור אייל זיסר בהקשר הסורי ושל מיכל רביב

² חיזוק לדברים אלו מובא בטענותיהם של אבי יששכרוף ועמוס הראל בעיתון הארץ:

"...[the day after], a scenario which Israelis refused to even consider up until a year ago. The Israeli establishment still treats it as a taboo, since an open gearing up toward the possibility of an Iranian nuclear bomb could be taken by the international community as a sign of an Israeli acquiescence".

Harel, Amos, Avi Issacharoff (19.05.2010), "Mess Report/ Israel is learning to live with a nuclear Iran," *Haaretz* <accessed Dec. 3>

בהקשר הסעודי; ולבסוף, כפי שטוען הפרופסור יחזקאל דרור, לא ניתן לבודד את המדיניות הישראלית כלפי איראן מכלל מדיניותה המזרח תיכונית, מה גם שההסתברות למתקפה גרעינית איראנית על ישראל בפרט, ועל המזרח התיכון בכלל, במקרה של מזרח תיכון חזק ומאוחד מצטמצמת בצורה משמעותית. האפיק הדיפלומטי, כפי שמדגיש פרופסור דרור, טומן בחובו תועלת רבה הן לישראל והן לשכנותיה, גם אם בסופו של דבר התרחיש של איראן גרעינית לא יממש את עצמו במציאות.

3. הדינמיקה הכרוכה בהפיכתה של איראן למדינה גרעינית

האיום הפוטנציאלי הטמון באיראן גרעינית הכולל, בין היתר, פתיחתו של מירוץ חימוש; הפצת נשק ו/או מידע או זליגתו לגורמי טרור; שיתוף פעולה ומתן מטריה גרעינית לארגוני טרור וקבוצות משטר לוחמניות; יצירת קואליציה קיצונית רחבה והתחזקות כוחות איסלאם קיצוניים, וכמובן, האיום של מלחמת גרעין - כל התרחישים הללו מאיימים לא רק על ישראל ושכנותיה אלא גם על מדינות שאינן נמנות על מדינות המזה"ת. בין המדינות הללו ניתן למנות את ארה"ב (כפי שהציגו מייקל סמון ומרק דוניג במאמרם שעוסק בסין), את רוסיה, אשר חוששת ליציבותה הפנימית, כפי שמזכיר במאמרו ד"ר לנקרי,³ את מדינות מערב אירופה ומדינות אחרות. חששן של מדינות המזה"ת מהאיום הישיר על ביטחונן, מהכרסום במידת הלגיטימציה של השלטון ומהחרפת הסכסוך בין השיעים לסונים, אף גבוה יותר, במיוחד בימים אלו. מציאות זו, מוסיפה נדבך נוסף לדינמיקה הכרוכה בהפיכתה של איראן למדינה גרעינית, ומציעה גם זווית חיובית לתרחיש האימים של איראן גרעינית: חלון הזדמנויות לאיחוד כוחות ויצירת בריתות על בסיס אינטרסים משותפים.

במונחי עיצוב מדיניות, משחק הסימולציה ביקש להגדיר מחדש את הבעיה העומדת לפתחנו. בעוד שהתופעה הבלתי רצויה - הפיכתה של איראן למדינה גרעינית על כל ההשלכות הנובעות מכך - נותרה בעינה, הרי שהגדרת הבעיה מחדש מבקשת לנטוש את הדיון העוסק בשאלה כיצד למנוע את התגרענותה של איראן (אם כי, למרות שהסימולציה עצמה לא עסקה בכך, אסופת המאמרים עדיין בוחנת, בין היתר, כיצד ניתן לעכב את התהליך כל עוד ישנה הזדמנות לעשות זאת), ולהתייחס למצב בו איראן מצליחה להגיע ליכולת ייצור נשק גרעיני, תוך בחינת שאלות חיוניות כגון, כיצד עלינו להיערך לתרחיש שכזה מבעוד מועד? מהם המשאבים העומדים לרשותינו לשם כך? כיצד נוכל לנצל משאבים אלו על מנת למזער את הסיכונים הכרוכים במציאות שכזו?

ההמלצה העיקרית שעולה מדבריהם של רבים מהשותפים לאסופה זו, ושבאה גם לידי ביטוי במשחק הסימולציה עצמו קוראת להימנע, לפחות בשלב הנוכחי, מפעילות צבאית תוקפנית ומדחיקת שליטי איראן לפינה ולפנות לפתרונות מדיניים-דיפלומטיים. כל זאת, בהסתייגות חשובה שאותה מדגיש בדבריו פרופסור דרור, כי יש לשמר ולפתח את יכולת ההרתעה ואת היכולת של ישראל להכות מכה שניה. דבריו אלו של

³ וכפי שהזכיר במאי האחרון, מזכיר המדינה האמריקאי לשעבר, הנרי קיסינג'ר. בן חורין, יצחק, (25 במאי 2010), "קיסינג'ר: טהרן מסכנת את רוסיה יותר מאת ארה"ב", הארץ. <נצפה לאחרונה ב-2 בדצמבר>

פרופסור דרור מקבלים משנה תוקף על רקע האירועים האחרונים במזרח התיכון, והקושי לשים את כל יהבנו על מציאת פתרונות מדיניים עם מנהיגי מדינות שמשטרם מעורער.

- המלצות אלו, על כל המשתמע מהן, טומנות בחובן אתגרים לא פשוטים עבור ההנהגה הישראלית ובהם:
1. התמודדות עם השיח והפוליטיקה הפנים-ישראלית
 2. הצורך בשיתוף פעולה מצד שכנותינו במזה"ת ומצד גופים בינ"ל- חידוש תהליכים שנכשלו, הגיעו למבוי סתום, או טרם הבשילו.
 3. שינוי בתפיסה המדינית-ביטחונית, הנשענת היום ברובה על מונחים של עוצמה צבאית (עוצמה קשה).

אתגרים אלו דורשים ממקבלי ההחלטות חשיבה אסטרטגית ותכנון ארוך טווח, תהליך חינוי בנושא קריטי ורב משמעות זה, אשר עלול לחולל פריצת דרך מדינית ולקדם את ישראל בחזיתות נוספות.

תרגיל הסימולציה "איראן: היום שאחרי" נערך במסגרת קורס אקדמי בבית הספר לממשל במרכז הבינתחומי, הרצליה. במהלך הקורס השתנתה המציאות מסביבנו במהירות מפתיעה - כותרות העיתונים בימים שלפני הסימולציה הודיעו על החרפת הסנקציות נגד איראן,⁴ על המפגנים הצבאיים השונים שערכו משמרות המהפיכה,⁵ ועל תחילתו של משבר ביחסי ישראל- ארה"ב.⁶ אירועים אלו אילצו אותנו לשוב ולבחון את התרחישים המתוכננים, את נקודת הפתיחה ואת תקפות הסימולציה. גם במהלך הסימולציה הועלו טענות על ידי אחדים בדבר היתכנותם של תרחישים כאלו ואחרים,⁷ אולם מטרתנו, כמעצבי ומתכנני הסימולציה, לא הייתה לנסות ולחזות במדויק את המציאות העתידית, איננו מתיימרים לכך, ובכל מקרה המציאות כבר הוכיחה לכולנו כי היא מסוגלת ונוטה לפעול מעבר לגבולות הדמיון. מטרתנו היתה, בהינתן מציאות מסוימת, לבחון מהם מרחבי התמרון של השחקנים השונים המעורבים, היכן נמצאים הקווים האדומים של כל שחקן ושחקן, מהם השיקולים העומדים לנגד עיניהם של מקבלי ההחלטות. במשחק הנוכחי ביקשנו לבחון את כל אלה במטרה ללמוד כיצד ניתן לעצב את המציאות ולמזער את הנזקים הצפויים מהפיכתה של מדינת אויב טוטאליטרית התומכת בארגוני טרור וקוראת להשמדתה של ישראל, למדינה גרעינית.

בכדי לשפר את יכולות ההתמודדות של מדינת ישראל עם האתגרים העומדים מול פתחה, על מקבלי ההחלטות להשקיע במאמצים לתכנון מוקדם ובניית תוכניות אסטרטגיות להתמודדות עם מציאויות עתידיות שונות העלולות להתפתח באיזור. בהקשר הזה תרגיל הסימולציה הוא כלי, שכאשר הוא בנוי כהלכה, יכול

⁴ בן חורין, יצחק, (15 במאי 2010), "דיווח: המעצמות על סף סיכום הסנקציות נגד איראן", *Ynet* >נצפה לאחרונה: 5 בדצמבר 2010

⁵ רויטרס, (22 באפריל 2010), "איראן מציגה: כך ייעשה למי שיעז לתקוף אותנו", *Ynet* >נצפה לאחרונה: 5 בדצמבר 2010

מאמר מערכת, (18 באפריל 2010), "יום הצבא: איראן חשפה מערכת הגנה האווירית", *Ynet* >נצפה לאחרונה: 5 בדצמבר 2010

⁶ Reuters, (March 16, 2010), "QA: 'Crisis' in U.S. relations with Israel," *Reuters.com* <accessed Dec 5 2010>

⁷ אחת הטענות העיקריות הועלתה כנגד סיכויי ההתרחשות של התרחיש השני שתיאר זליגת חומרים לידי ארגוני טרור, מסמכי ויקיליקס,

שנחשפו לאחרונה, מראים כי העברת, נשק, ידע וסוכנים נעשיית כבר בימים אלו:

"US embassy cables: Iran abuses Iranian Red Crescent to send agents and weapons overseas," *Gurdian.co.uk* <Published on Nov 28 2010, accessed Dec 3>

לסייע רבות למקבלי החלטות במטרה זו. משחק סימולציה המאפשר ל"שחקן" מציאות היפותטית מוגדרת מאפשר למקבל ההחלטות לבחון את הדילמות הפנימיות והאסטרטגיות שהמציאות היפותטית מציפה אצל השחקנים השונים, כמו גם את האינטראקציות והדינמיקות שהיא יוצרת - כל אלה יכולים לסייע בידי מקבלי ההחלטות להיערך לקראת האתגרים החשובים הניצבים לפתחנו, וחשוב מכך, להוביל ליוזמת מהלכים אשר ייצרו תנאים טובים יותר עבור ישראל, כך שמקבלי ההחלטות יעצבו את המציאות ולא ימצאו את עצמם נגררים לתוך מציאות שעוצבה ע"י גורמים אחרים, לעיתים עוינים.

באוקטובר 2010 פרסם עיתון הארץ ידיעה על פיה שר החוץ, אביגדור ליברמן גיבש צוות מומחים שאמון על ההיערכות המדינית לתרחיש המתאר את התגרענותה של איראן.⁸ עבורינו, הייתה זו ההוכחה לכך כי המאמצים שהושקעו בבניית התוכנית והתרחישים, בגיוס המומחים ובתרגיל בכללותו, נשאו פרי. אנו תקווה כי אסופה זו, כמו גם התובנות שעלו מתרגיל הסימולציה, ישמשו ככלי עזר בידי מקבלי ההחלטות ומעצבי המדיניות שייצרו עולם בטוח יותר למעננו ולמען עתיד ילדנו.

⁸ רביד, ברק, (25 באוקטובר 2010), "משרד החוץ נערך להתגרענות איראן", הארץ >נצפה לאחרונה ב-26 באוקטובר 2010 <

תרחישים

שני תרחישים שוחקו בתרגיל הסימולציה "איראן: היום שאחרי", שנערך במרכז הבינתחומי בהרצליה בתאריך 16 במאי 2010.

תרחיש א':

התאריך 1 בדצמבר 2011. לאחר חודשים של סנקציות ולחץ בינלאומי גובר לרגל חגיגות העשור, איראן מבצעת ניסוי מוצלח בטיל ארוך טווח (מעל 2000 ק"מ). על רקע תמונות הטיל, נושא נשיא איראן נאום שעיין קרין: שנה זו תיזכר כשנה בה השתנתה ההיסטוריה. למרות כל מאמצי אויביה של איראן ואויבי האסלאם, איראן הצליחה להשיג יכולת גרעינית אשר באמצעותה תוכל להגן על איראן ועל האומה האסלאמית כולה מפני התוקפנות של הציוניים ובעלי בריתם האמריקאים. בזכות האמונה באללה ונחישות העם האיראני, מדעניו, ומנהיגיו, הופכת איראן למדינה שוות יכולות למתקדמות במדינות העולם ואיש לא יוכל עוד לאיים על קיומה וזכויותיה. ההישג האיראני לא מיועד לשרת רק את מטרותיה של איראן, אלא יבטיח את שלומם, ביטחונם, ושגשוגם, של כלל עמי האסלאם. איראן מדגישה את מחויבותה להתנגדות ולהמשך המאבק המזוין נגד האויב הציוני בלבנון ובפלסטין עד למחיקתה של הישות הציונית ושחרור כל האדמות, לרבות אל-קודס. איראן מושיטה יד לכול העמים שוחרי השלום, וקוראת להסיר את הסנקציות מעליה כיוון שהוכח שהן לא מוצדקות ואין בהן תועלת. איראן קוראת לפתיחת פרק חדש ביחסים עמה על בסיס שיווין והידברות. קהילת המודיעין הישראלית וה-CIA מאשרים כי לאיראן יכולת גרעינית צבאית מוכחת. הצהרת איראן בדבר יכולתה הגרעינית מהווה רוח גבית עבור ארגוני הטרור הרדיקליים.

מספר חודשים לאחר נאום נשיא איראן, חיזבאללה משגר שני טילים ארוכי טווח הפוגעים במתחם משרד הביטחון בתל אביב (הקריה). כתוצאה מהירי נפגעים גם אזרחים ואנשי צבא.

תרחיש ב':

התאריך 1 בדצמבר 2012. מתקבל מידע מודיעיני מהימן כי איראן העבירה חומרים רדיואקטיביים לידי החיזבאללה. על כן, קיימת סבירות גבוהה שברשות החיזבאללה פצצה מלוכלכת. לפי הערכת המודיעין הישראלי הרכיבים נמצאים באזור בעל בק.

איראן: היום שאחרי

תגובות השחקנים השונים בתרגיל הסימולציה לאיראן גרעינית

נייר זה מתאר ומנתח את תגובת המדינות השונות לתרחיש הראשון שנבחן בתרגיל הסימולציה "איראן: היום שאחרי". התרחיש הציג מציאות חדשה בה איראן מצהירה כי יש בידיה נשק גרעיני-צבאי וכן טילים ארוכי טווח המסוגלים לפגוע במטרות בישראל. מספר חודשים לאחר הצהרה זו, ועל רקע חולשת התגובה הבינלאומית, מחליטות איראן, סוריה וארגון החיזבאללה לפעול לשינוי "כללי המשחק" במזרח התיכון. ארגון החיזבאללה, כביכול כנקמה על חיסולו של עימאד מורנייה, משגר לעבר ישראל שני טילים ארוכי טווח, הפוגעים במתחם משרד הביטחון בקריה בתל אביב. כתוצאה מהירי נפגעים אזרחים ואנשי צבא.

להלן מוצגות עמדות המדינות השונות כפי שבאו לידי ביטוי במשחק הסימולציה:

איראן

האסטרטגיה האיראנית היא אסטרטגיה מורכבת, המגלמת את צירוף המרכיבים העיקריים הבאים: תפישת האיום של איראן, בעיקר מצד ארה"ב וישראל; שיקולים אידיאולוגיים ודתיים; חתירה להגמוניה אזורתית; תפישת מאזן הכוחות האזורי (הסרת האיום העיראקי מאז 2003, מחד, ונוכחות אמריקאית לאורך גבולותיה בעיראק, באפגניסטן ובמפרץ הפרסי מאידך); וכן, שיקולים כלכליים ופנימיים (בעיקר איזמים מצד האופוזיציה).

בנאמו של נשיא איראן (כפי שהוצג בתרחיש הראשון) ניתן היה למצוא רמזים לכמה ממטרותיה של איראן:

- הפסקת הסנקציות על איראן.
- פתיחת "דף חדש" ביחסיה של איראן עם המערכת הבינ"ל (בעיקר עם ארה"ב ומדינות המערב).
- הכרה של המערכת הבינ"ל באיראן כמעצמה גרעינית, על כל המשתמע מכך ("לפתוח בפרק חדש ביחסים עם איראן על בסיס של שוויון והידברות").
- המשך המאבק נגד ישראל עד להשמדתה.

נאום נשיא איראן רמז על כך שאיראן מעוניינת להציג את יכולתה הגרעינית כאמצעי שעשוי לקדם לא רק את האינטרסים של איראן, אלא את האינטרסים של העולם המוסלמי כולו. על פי תפישה זו, איראן איננה מאיימת על מדינות מוסלמיות אלא מגינה עליהן באמצעות "הפצצה האסלאמית" ולפיכך היא ראויה להפוך למנהיגת העולם המוסלמי.

חשיפת יכולותיה הגרעיניות של איראן הביאה לחיזוק מעמדו של הציר הרדיקלי במזה"ת (איראן, סוריה, חיזבאללה וחמאס), ולהגברת התעוזה שלו בעימות מול ישראל ומדינות המחנה המתון (מצרים, ערב הסעודית, ירדן ומדינות המפרץ).

התרחיש הראשון בסימולציה הניח שלנוכח התגובה המתונה של המערכת הבינ"ל, איראן תשאף למצות מהר ככול הניתן את הרווחים מהשינויים במעמדה האסטרטגי. לפיכך, איראן ביצעה מהלך (אישרה לחיזבאללה את ירי הטילים לעבר ישראל) שנועד לעצב כללי משחק חדשים, התואמים את האינטרסים האסטרטגיים שלה ושל בעלות בריתה, ואשר נועד לבחון את גבולות חופש הפעולה שלה ושל בעלות בריתה.

בשנת 2006 הגיבה ישראל בחריפות על חטיפת שני חיילים בגזרה הצפונית, תגובה שהובילה במהירות לפתיחת מערכה צבאית בגבול לבנון. המהלך אותו הובילה איראן בתחילת הסימולציה, נועד לבחון האם המציאות האסטרטגית החדשה מגבילה את חופש התגובה והפעולה של ישראל. האינטרס האיראני היה ליצור פרובוקציה מחד ולמנוע תגובה ישראלית חריפה ועימות כולל מאידך.

על מנת למצות את היתרונות האסטרטגיים שהושגו בעקבות המהלך הראשוני (הירי על ישראל), פעלה איראן בשלושה מישורים:

- ריסון החיזבאללה .
- הצגת איראן כמדינה שוחרת שלום השואפת לכינון יחסי ידידות עם שכנותיה.
- העברת מסר מרתיע לישראל, תוך הכרזה כי היא תגן על בנות בריתה במידה ואלה יותקפו ע"י "הישות הציונית המאיימת על השלום".

בזירה הבינלאומית, הכריזה איראן כי בכוונתה להדק את קשריה עם סין ורוסיה על מנת להתמודד עם האתגרים האסטרטגיים שמעמידה בפניה ארה"ב. במקביל, היא המשיכה לפעול לקידום השפעתה וקשריה עם מדינות בדרום אמריקה, תוך קריאת תגר על הדומיננטיות האמריקאית בזירה זו.

סוריה

סוריה שמרה על עמדה מאופקת בתגובה לנאמו של נשיא איראן, אחמדינג'אד, בו הוא הצהיר כי ארצו הצליחה לפתח יכולת גרעינית צבאית. המנהיגות הסורית הסתפקה בהצהרה קצרה שבה נאמר כי היא מברכת על ההישג המדעי והטכנולוגי שנועד לצורכי שמירת ביטחונה של איראן. סוריה נותרה בעלת הברית האסטרטגית העיקרית של איראן ונראה כי חיזוק מעמדה האסטרטגי של איראן תרם בעקיפין גם לחיזוק מעמדה של סוריה. עם זאת, סוריה לא נסוגה מכוונתה להחזיר את רמת הגולן באמצעות הסכם שלום עם ישראל ועל קידום קשריה עם ארה"ב והמערב.

נראה כי סוריה הייתה שותפה פעילה של האיראנים ושל ארגון החיזבאללה במהלך עיצוב "כללי המשחק" החדשים מול ישראל. עם זאת, לנוכח החשש מתגובה ישראלית חריפה, ולנוכח הרצון למנוע הידרדרות כוללת שעשויה לסכן את האינטרסים שלה באזור, הממשל הסורי מיהר לשגר מסרים מרגיעים כלפי ישראל וארה"ב.

סוריה הביעה את צערה על ירי הטילים וטענה כי הוא נעשה ללא תיאום (ויתכן שהירי נבע מטעות אנוש). סוריה חזרה וקראה לישראל להיכנס למשא ומתן לא רק על הגולן אלא גם על ירושלים הערבית, והדגישה כי מטרתה היא להשיג שלום, ביטחון ויציבות באזור וקראה לישראל להימנע מתגובה. במקביל העבירה סוריה לחיזבאללה מסרים תקיפים להימנע מצעדים שיביאו להסלמה.

השחקנים הלא מדינתיים: חיזבאללה וחמאס

הכרזתה של איראן כי הצליחה לפתח יכולת גרעינית צבאית, היוותה מקור לאופוריה ולתחושת עוצמה גוברת של ארגון החיזבאללה וארגון החמאס. המציאות האסטרטגית החדשה נתפשה בעיני שני הארגונים כהזדמנות היסטורית לשנוי כללי המשחק מול ישראל, תוך ניצול חולשתה וחולשת פטרוניתה, ארה"ב.

חיזבאללה

ארגון החיזבאללה, כארגון חסות איראני וכבעל הברית האסטרטגי הנאמן ביותר של טהרן במזה"ת, יצא מגדרו נוכח ההצלחה האיראנית. חסן נסראללה חש, ובצדק, כי ארגונו ניצב בפני חלון הזדמנויות היסטורי שבו הוא יוכל לחזק את מעמדו ולהוביל לשינוי כללי המשחק מול ישראל.

הארגון היווה את הכלי האופרטיבי למימוש המהלך, וזאת באמצעות ירי טילים לעבר הקריה. מבחינת החיזבאללה, ירי הטילים נועד לבחון את מרחב התמרון של הארגון ופטרונותיו (איראן וסוריה) והיווה פעולת נקם על חיסולו של עימאד מורנייה (מהלך שהארגון התקשה קודם לכן להוציא אל הפועל).

הגדרת ירי הטילים כפעולת נקם, נועדה בעיני מתכנני המהלך לספק צידוק להתגררות מצד חיזבאללה, ובעת הצורך, לאפשר להכיל את האירוע ולמנוע הסלמה, תוך טיעון כי בכך "נסגר החשבון" מול מדינת ישראל.

לאחר ירי הטילים, הועברו לחיזבאללה מסרים חד משמעיים הן מאיראן והן מסוריה לפיהם עליהם לפעול מיידית להרגעת המצב ולהימנע מכל מהלך נוסף שעלול להביא להסלמה. נראה כי הארגון הופתע מהשנוי בגישה האיראנית והסורית, אשר קודם לכן עודדו את הארגון לפעול נגד ישראל, אולם למרות ההפתעה, בחרו ראשי הארגון לציית גם הפעם לפטרוניו. הם העבירו מסרים שקראו להרגעת המצב ונמנעו מנקיטת צעדים שעלולים להביא להסלמה.

חמאס

ארגון החמאס ראה בהכרזתה של איראן ביטוי לתבונת מהלכי הארגון, שהימר על בעלת הברית הנכונה. הארגון העריך כי לנוכח חולשתה של ישראל והעדר מענה בינלאומי משמעותי לאתגר האיראני, ניתן לנצל את המציאות החדשה לשנוי כללי המשחק מול ישראל ולחיזוק מעמד הארגון בזירה הפלסטינית.

זמן קצר לאחר ההכרזה האיראנית, חידש הארגון ביוזמתו את ירי הרקטות לעבר ישראל, מהלך ממנו נמנע ככלל מאז מבצע "עופרת יצוקה". בניגוד למהלך שתואם בין החיזבאללה, איראן וסוריה, הרי שההחלטה של החמאס לבצע צעדי הסלמה מול ישראל, התקבלה באופן עצמאי ע"י הארגון, אם כי סביר להניח שהדבר נעשה בהסכמתה של סוריה.

בעוד ששלושת מרכיבי הציר הרדיקלי (איראן, סוריה וחיזבאללה) פעלו לאחר ירי הטילים לעבר הקריה להרגעת המצב בזירה הלבנונית, ארגון החמאס הגביר את הירי והפיגועים מרצועת עזה. נראה כי ההסלמה בזירה הדרומית אף שירתה את האינטרס האיראני-סורי להסיט את תשומת הלב הישראלית לעבר החזית הדרומית בעזה, ולפצל את מאמציה של ישראל במידה ותחליט לפעול בזירה הלבנונית.

החמאס ראה, לפיכך, בנסיבות שהתהוו, הזדמנות לשפר את מעמדו ולעצב כללי משחק חדשים מול ישראל, מתוך ההנחה כי מעמדה האסטרטגי של ישראל הולך ונשחק.

טורקיה

הסימולציה הצביעה על כך שעבור טורקיה, שעוברת בשנים האחרונות תהליך מתמשך של הקצנה, נקיטת עמדות עוינות כלפי ישראל והתקרבות לציר הרדיקלי, ההצהרה האיראנית סייעה להידוק הקשרים וקירוב העמדות עם איראן, עד כדי זיהוי של טורקיה כחברה בציר הרדיקלי במזה"ת. ביטויים למגמות אלה, שעלו כאמור במהלך הסימולציה, ניתן למצוא גם בשני מאמרים שפורסמו בעבר בעיתונות הסורית: במאמר מערכת שפורסם בשבועון הסורי, "אביץ' ואסוד" (2009), נטען כי טורקיה נואשה מהאפשרות לחבור אל המערב והבינה כי האינטרס האמיתי שלה טמון בחידוש הקשר עם מדינות המזה"ת: "לצד האינטרסים הכלכליים והמכנים המשותפים המחברים בין סוריה, טורקיה ואיראן, כגון [קרבה] גיאוגרפית, אדמה, דת, אמונה ועמדה, עלתה חשיבותו של ההליך המדיני המתבסס על מציאות זו ואשר נועד להגן על האינטרסים הללו. [הליך זה] סלל את הדרך למפה חדשה של שיתוף פעולה אזורי בין המדינות השייכות לאזור [סוריה, טורקיה ואיראן], בפרט שהמכנה המשותף העיקרי ביניהן הוא סירוב המוחלט לכל תכתיב מערבי והקפדתן על העקרונות הלאומיים והאזוריים של כל מדינה... ממשלת [טורקיה] למדה זה מכבר - מתוך קריאה מושכלת של המאה שעברה - כי חזרה על הפזמון האירופאי היא בזבוז זמן... אלא אם תיכנע לחלוטין לרצון המערב, דבר אותו סירבה לעשות. היא הבינה כי הכיוון הנכון עבורה הנו חידוש החיבור עם הערבים, וכי האינטרס האמיתי שלה מצוי באזור [המזה"ת] החולק עמה היסטוריה, קרבה משפחתית, דת, אידיאולוגיה ואינטרסים. היא פנתה לכיוון הערבים דרך השער הסורי במטרה

לשמר את מעמדה האזורי... ייתכן כי האיזמים להם הייתה חשופה טורקיה מצד המערב - בפרט מאז שארה"ב פלשה לעיראק והביעה תמיכה בהקמת מדינה כורדית המאיימת עליה מאחור - גרמו להנהגה הטורקית הצעירה (ארדואן וגול) להתקדם בכיוון הנכון וההגיוני לעבר האזור לו הם משתייכים. [מהלך זה] יצר כוח אסטרטגי אזורי משותף המגן על האינטרסים של עמי [האזור], בהם מעוניין המערב לפגוע..."

במאמר מערכת שפורסם ביומון הסורי הממסדי, "תשרין" (2009), כתב עורך היומון, עצאם דארי, כי טורקיה, איראן וסוריה יקבעו את עתיד המזרח התיכון: "משקלן של טורקיה, איראן וסוריה מאפשר להן לא רק למלא תפקיד משפיע בענייני המזה"ת, אלא גם לעצב את העתיד בהתאם לרצון של עמיהן ושל כלל עמי המזה"ת. זאת באופן שישים קץ להתערבויות החיצוניות הבוטות, שיש לסרב להן מכל וכול ושאין עולות בקנה אחד עם האינטרסים העליונים של הערבים, שכניהם וידידיהם.

"מה שמחבר בין שלוש המדינות עולה בבירור על מה שמחבר כל אחת מהן עם המערב ועם ארה"ב. מי ייתן וההתקרבות הטורקית-סורית-איראנית תשמש מופת להתקרבות בין מדינות על בסיס של הדדיות וכיבוד האינטרסים."

המחנה המתון

בסימולציה, הביעו מדינות המחנה המתון במזה"ת (מצרים, ערב הסעודית, מדינות המפרץ, ירדן והרשות הפלסטינית) את דאגתן מההשלכות הצפויות ממצואות של איראן גרעינית מחד, וחולשת ארה"ב מאידך. חלק מהשליטים הזהירו כי יצטרכו למצוא מענה לעוצמה האיראנית הגוברת וכי הדבר עלול להוביל למרוץ גרעיני במזה"ת.

בחלק ממדינות אלה יצאו המונים לרחובות והביעו את הזדהותם עם הישגיה של הרפובליקה האסלאמית של איראן. גילויי ההזדהות עם איראן היוו קריאת תגר למשטרים המתונים במדינות אלה והיו בבחינת תמרוך אזהרה לשליטים לגבי השפעתה הצפויה של איראן בעידן החדש.

ארה"ב

הצהרתו הדרמטית של נשיא איראן הייתה אמורה לבטא נקודת מפנה אסטרטגית אזורית וגלובלית, וסביר היה להניח כי תביא לתגובות חריפות מצד ארה"ב והמדינות שפעלו באופן אינטנסיבי לבלמת המרוץ האיראני להשגת נשק גרעיני. ההצהרה האיראנית חשפה גם את מערכת ההונאה האיראנית, שטענה באופן עקבי כי פיתוח היכולות בתחום הגרעין באיראן נועדו לצרכים אזרחיים בלבד, אולם יותר מכול חשפה הצהרתו של נשיא איראן את כשלון המערכה שהובילה ארה"ב ואת חולשתה.

בתגובה להצהרה האיראנית, ארה"ב, צרפת ובריטניה החלו ביוזמה לנקיטת צעדים חריפים נגד איראן, ובכלל זה החרפת הסנקציות, הטלת סגר ימי ואווירי ואף ניתוק כל הקשרים עם איראן. מזכ"ל האו"ם, בגיבוי אמריקאי, קרא להקמתו של צוות פיקוח מטעם האו"ם שנועד לפרק את איראן מנשקה הגרעיני. יוזמות

אלו נתקלו בהתנגדות מצד רוסיה וסין, ובפועל נראה כי ארה"ב השלימה עם חוסר יכולתה לאכוף באופן אפקטיבי סנקציות נוספות על איראן.

התגובה האמריקאית המתונה בסימולציה, ייתכן ומשקפת את דבריו של ג'ון בולטון, מי שהיה בעבר שגריר ארה"ב באו"ם, אשר טען כי "ארצות הברית כבר השלימה עם איראן גרעינית" (28 מרץ 2010).

האפשרות להימצאות נשק גרעיני בידי איראן המהווה גורם רדיקלי מוביל במזרח התיכון, גם מבלי שזו תאיים בשימוש בו, מהווה סיכון אסטרטגי לאינטרסים של ארה"ב, ישראל, מדינות המערב ומדינות המחנה המתון במזה"ת. היכולת הגרעינית מחזקת באורח ניכר גם את יכולותיה הקונבנציונליות של איראן, ומקנה לה מרחב פעולה גדול יותר בכל הקשור לשימוש בכוח קונבנציונלי נגד ישראל או מדינות אחרות, במידה ותרצה בכך.

הסימולציה הצביעה על תגובתן המתונה של ארה"ב ושל המערכת הבינלאומית להפיכתה של איראן למדינה גרעינית צבאית, ובפועל ההצהרה האיראנית לא הובילה לשום מהלך משמעותי מצד הקהילה הבינלאומית.

בעקבות ירי הטילים של חיזבאללה לעבר תל אביב, החל דיאלוג אינטנסיבי בין ישראל לארה"ב. העמדה האמריקנית, כפי שהוצגה ע"י הנשיא האמריקני, דרשה מישראל תגובה מתונה ומידתית, למרות הפגיעה המשמעותית מצד החיזבאללה. ארה"ב (בדומה לרוסיה וסין), הדגישה כי היא מעוניינת ברגיעה, על מנת לשמור על יציבות האזור ולמנוע מלחמה כוללת. ארה"ב ציינה כי תנקוט במדיניות תקיפה כלפי איראן וכי היא נחושה להסיר את האיום הגרעיני האיראני, ולאור זאת פנתה לבעלות בריתה במאמץ לנסות ולהרכיב קואליציה שתשלח כוחות למזה"ת, ובעיקר למפרץ הפרסי, במטרה לסייע להבטחת היציבות באזור. ארה"ב הצהירה כי היא תהיה מוכנה בעתיד לנהל מגעים עם איראן, אך זאת רק לאחר שאיראן תחדל ממדיניותה התוקפנית. ארה"ב הביעה את דאגתה מהשינויים במדיניותה של טורקיה והתקרבותה לאיראן וסוריה, והזכירה לטורקיה שהיא חברה בנאט"ו ומחויבת לפעול בהתאם למדיניות הארגון.

ישראל

בתגובה להצהרה האיראנית ישראל פנתה לארה"ב ולמדינות מערב אירופה, והביעה את דאגתה מההשלכות הגלומות בהמצאותו של נשק גרעיני בידי איראן. עם זאת, ישראל נמנעה מלאיים על איראן והדגישה כי איראן גרעינית היא לא רק איום קיומי על ישראל, אלא גם איום חמור על היציבות והביטחון במזה"ת כולו.

למרות ההצהרה האיראנית, ישראל נשארה נאמנה למדיניות "העמימות הגרעינית" והדגישה כי ההתמודדות עם איראן צריכה להישאר במסגרת הטיפול של המערכת הבינלאומית.

נראה כי העמדה הישראלית נגזרה מההבנה כי למערכת הבינלאומית, בהובלת ארה"ב, אין כוונה ו/או יכולת "להשיב את הגלגל לאחור" ולכן נדרש שיתוף פעולה הדוק עם ארה"ב, במגבלות המציאות האסטרטגית החדשה שנוצרה.

ירי הטילים של החיזבאללה העמיד במבחן חריף את האינטרסים האסטרטגיים והביטחוניים של ישראל במציאות אסטרטגית חדשה של "איראן גרעינית".

התגובה של מדינת ישראל לירי החיזבאללה כללה את המהלכים הבאים:

- בזירה הפנימית - קריאה להקמת ממשלת אחדות.
- הכרזה כי ישראל רואה בירי החיזבאללה פעולה מלחמתית והיא שומרת לעצמה את הזכות להגיב בזמן ובאופן שתמצא לנכון.
- שיחה בין ראש ממשלת ישראל לנשיא ארה"ב שמטרתה תיאום עמדות לגבי תגובות שתי המדינות לאירוע (הנשיא האמריקאי ציין כי ארה"ב מכבדת את זכותה של ישראל להגנה עצמית).
- הממשלה הנחתה את צה"ל להיערך לאפשרות של מלחמה בחזית הצפונית.

ממשלת ישראל ציינה כי היא רואה באירועים אלו גם הזדמנות אסטרטגית "ליוזמה מדינית רחבה יותר בשיתוף מדינות האזור המתונות".

סוכם כי ישראל תתאם את תגובותיה מראש עם ארה"ב, כאשר ההחלטות הקונקרטיות לגבי תגובת ישראל לירי החיזבאללה תתקבלנה בהתאם להתפתחויות.

מינה צמח (מכון דחף), אשר ייצגה את דעת הקהל הישראלית במשחק הסימולציה, בחנה את עמדות הציבור (בסקר אמיתי שנערך מבעוד מועד וכלל מדגם מייצג של כלל האוכלוסייה, כולל הציבור הערבי). הסקר התייחס לשאלה כיצד ישראל צריכה להגיב במצב בו חיזבאללה מבצע אירוע טרור דרמטי בישראל, תחת חסותה של איראן גרעינית.

לדברי ד"ר צמח: "הציבור הישראלי מבין שבמקרים כאלה יש מומחים, מביני עניין, וצריך להקשיב להם ולא להתחשב בדעתו, דבר זה עלה מראיונות עומק. הציבור טוען שהוא לומד ממצבים קודמים, אבל מבין שמצבים אלו אינם זהים למצבים המתוארים בסקר. לפי רוב המשיבים, בקבלת החלטות אין צורך להתחשב בדעת הציבור אולם צריך לשתף אותו".

במקרה של ירי טילים על ידי חיזבאללה:

- 13% מצדדים באי תגובה. מתוכם 3.7% הם יהודים והשאר ערבים ישראלים.
- 39% בעד תקיפה אווירית נגד חיזבאללה בלבנון.

- 11% בעד תקיפה קרקעית נגד חיזבאללה בדרום לבנון.
- 33% בעד תקיפה קרקעית וגם אווירית נגד חיזבאללה בדרום לבנון.

סיכום ומשמעויות

התרחיש הראשון של משחק הסימולציה שכלל את הצהרתה של איראן על הצלחתה להשיג יכולת גרעינית צבאית הוביל לגינויים ולביטויים של דאגה ברחבי העולם, אולם לא למהלכים קונקרטיים של המערכת הבינלאומית. הצלחתה של איראן היוותה מפלה משמעותית לארה"ב ובעלות בריתה המערביות, אשר הובילו את המהלכים המקדימים שנועדו למנוע את "התגרענותה" של איראן, ושיקפה את היחלשותן. נראה כי משוואת הכוחות הגיאואסטרטגית, שמנעה מהלכים אפקטיביים לבלימת "התגרענותה" של איראן, לא תאפשר גם נקיטת מהלכים אפקטיביים לפירוק איראן מיכולת זו, בעיקר בשל עמדתן של רוסיה וסין. במובן הזה, הסימולציה שיקפה למעשה תהליך של הסתגלות המערכת הבינלאומית למציאות החדשה של איראן גרעינית.

בנסיבות האסטרטגיות החדשות שנוצרו בסימולציה, נדרשה ישראל לבחון מחדש את מדיניותה האזורית והגלובלית ואת עמדותיה בסוגיית הגרעין, בראש ובראשונה בהקשר של יכולת ההרתעה שלה מול איראן, אך גם ביחס להתפתחות מרוץ חימוש גרעיני באזור.

"איראן גרעינית" הדגישה ביתר שאת למקבלי ההחלטות בישראל את חשיבותם של הקשרים האסטרטגיים של ישראל עם ארה"ב, אשר הייתה ונותרה השחקנית החשובה ביותר ובעלת הברית האסטרטגית העיקרית של ישראל.

"ההתגרענות" האיראנית הביאה לחיזוק מעמדו ועוצמתו של הציר הרדיקלי, ולניסיונות לעצב כללי משחק חדשים באזור. ירי הטילים של חיבאללה, נועד בראש ובראשונה לבחון כללי משחק אלה. מתגובת ישראל, ארה"ב והמערכת הבינלאומית, עולה כי מרחב התגובה הישראלי הצטמצם במידת מה כתוצאה מההרתעה האיראנית וישראל נדרשה יותר מבעבר לתגובה מאופקת ומידתית.

מחד, נותרה בעינה ההכרה בזכותה של ישראל להגן על עצמה, ולהגיב על ההתגרות מצד ארגון החיזבאללה, מאידך, תגובה זו נדרשה להיות מוגבלת, ונשללה הלגיטימציה של יציאה למלחמה כוללת נגד חיזבאללה בלבנון (כפי שקרה ביולי 2006).

יצוין כי הסימולציה לא בחנה בפועל את תגובתה של ישראל לירי הטילים של חיזבאללה ועסקה רק בעקרונות הכלליים של התגובה, כפי שצוינו לעיל.

על מנת שאיראן תוכל לתרגם את עוצמתה להישגים קונקרטיים בזירת העימות מול ישראל, היא זקוקה לבעלות ברית בציר הרדיקלי - השחקנים הלא מדינתיים: חיזבאללה וחמאס; וסוריה כשחקן המדינתי העיקרי המקשר בין לבין איראן.

במהלך המשבר שהוביל החיזבאללה, הצטיירה סוריה כשחקן מאופק יחסית וכגורם מאזן, שיש לו אינטרסים שאינם עולים בהכרח בקנה אחד עם האינטרסים של השחקנים האחרים המרכיבים את הציר הרדיקלי.

המשמעות העיקרית שנגזרת מאבחנה זו היא שעל ישראל לפעול בנחרצות על מנת ליזום מהלך מדיני מול סוריה שיוציא אותה מהציר הרדיקלי וישיב אותה למקומה הטבעי בציר המרכזי של "העולם הערבי" הסוני. להוצאת סוריה מהציר הרדיקלי עשויות להיות משמעות מרחיקות לכת על עיצוב הזירה האזורית ובהן בידודה של איראן, השפעה על נטייתה של טורקיה לאמץ גישה מיליטנטית תוך התקרבות לאיראן, והחלשה של החמאס במחנה הפלסטיני, מהלך שיכול לסייע להשגת הסכם ישראלי-פלסטיני. הדבר מורכב כיום בשל חוסר היציבות הפנימית בסוריה ובאזור.

הכותבים (על פי סדר הופעתם):

פרופ' אלכס מינץ. דיקן בית ספר לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה במרכז הבינתחומי הרצליה. פרופ' מינץ משמש כעורך סדרת הספרים של הוצאת אוניברסיטת שיקגו היוקרתית במנהיגות וקבלת החלטות בזירה הבינלאומית, כעורך ראשי של כתב העת Political Psychology וכן, משמש כעורך, סגן עורך וחבר מערכת בשבעה כתבי עת בינלאומיים. פרופ' מינץ הוא חתן פרס החוקר הבכיר המצטיין בעולם Distinguished Scholar Award מטעם האגף לניתוחי מדיניות חוץ באגודה הבינלאומית ליחסים בינלאומיים, וחתן פרס דויטש מטעם האגודה הבינלאומית ללימודים בינלאומיים עבור התרומה החשובה בעולם של חוקר עד גיל 40 לחקר היחב"ל. הוא הקים את תוכנית התואר השני בממשל במרכז הבינתחומי, ומנהל את תוכנית המחקר הייחודית בפסיכולוגיה פוליטית ואת פרויקט קבלת החלטות בממשל בבינתחומי. לאחרונה יצא לאור ספרו על קבלת החלטות במדיניות חוץ (אותו כתב עם פרופ' דה-רואן) בהוצאת אוניברסיטת קיימברידג'.

פרופ' יחזקאל דרור. פרופסור אמריטוס למדע המדינה ומנהל ציבורי באוניברסיטה העברית בירושלים. תחומי ההוראה, המחקר והייעוץ בהם הוא עוסק כוללים מדינאות, ביטחון לאומי, תכנון מדיניות, היכולת למשול, העם היהודי, ציונות ומדינת ישראל. פירסם ספרים ומאמרים רבים ב-12 שפות ביניהם: מדינות מטורפות; אסטרטגיה רבתי לישראל; חידוש הציונות; איגרת למנהיג יהודי-ציוני ישראלי; ומדינאות מדינית-ביטחונית למדינת ישראל. לאחרונה יצאו שני ספרים חדשים פרי עטו: מנהיג תהיה לנו (2011, הוצאת ידיעות אחרונות) ו-Israeli Statecraft: National Security Challenges and Response (2011, BESA). לשעבר חבר סגל בכיר במכון RAND בארה"ב, יועץ בכיר לתכנון וניתוח מדיניות בלשכת שר הביטחון ויועץ למספר ראשי ממשלה. חבר ועדת וינוגרד לבחינת אירועי מלחמת לבנון השנייה ונשיא מכון של המכון לתכנון מדיניות עם יהודי. פרופסור דרור הוא חתן פרס לוי אשכול, פרס רוזליו, פרס הרולד לסוויל, פרס רופין ופרס לנדאו. בשנת 2005 קיבל את פרס ישראל בגין עבודותיו המדעיות והיישומיות בתכנון מדיניות.

חיים אסא. יועץ במשרד ראש הממשלה ומנכ"ל חברת ארודן מערכות משולבות. עובד כיועץ אסטרטגי ומנתח מערכות צבאיות מזה 25 שנה, בין היתר שימש כראש צוות לבטחון לאומי וכיועץ לביטחון לאומי לראש הממשלה יצחק רבין (1992-1995), וכיועץ אסטרטגי לשר החוץ בתקופתו של פרופסור שלמה בן עמי (2001-1999). פרסם מספר ספרים ובהם: מכתב לעריץ (הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1993), מהפכת ההזדמנויות (הוצאת ידיעות אחרונות, 2002), לוחמה מבוצרת (הוצאת ידיעות אחרונות, 2005) וסובייקט - העולם בראייה אסטרטגית פילוסופית (הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2010).

פרופ' אייל זיסר. דיקן הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת תל אביב. שימש עד לאחרונה כמנהל מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל אביב. בשנת 1996 שימש פרופסור אורח באוניברסיטת קורנל ועמית מחקר במכון הוושנינגטוני למדיניות מזרח תיכונית. פרופ' זיסר הינו מומחה להיסטוריה ולפוליטיקה של סוריה ולבנון ולסכסוך הישראלי-ערבי. פרסם ספרים רבים ביניהם: סוריה של אסד על פרשת דרכים (1999); פניה של סוריה (2003); לבנון: דם בארזים (2009); *Asad's Legacy - Syria in Transition* (2000); *Lebanon: the Challenge of Independence* (2000); *Commanding Syria, Bashar al-Asad's First Years in Power* (2006).

ד"ר עופר ישראלי. חוקר אורח באוניברסיטת ג'ורג'טאון, וושינגטון, שם הוא חוקר תיאוריות מורכבות של יחסים בינלאומיים. מלמד תיאוריה של היחסים הבינלאומיים וקבלת-החלטות במדיניות-חוץ באוניברסיטאות חיפה ותל-אביב ובאקדמיה הצבאית לקצונה האסטרטגית והטקטית.

מייקל ססמן. שימש כעוזר מיוחד בבית הנבחרים הקנדי, בתחום שיתוף הפעולה הבין לאומי. בישראל, עבד במספר מוסדות מחקר מובילים. תחומי המחקר העיקריים שלו הם המזרח התיכון המודרני, ביטחון לאומי ועיצוב מדיניות אסטרטגי. בעל תואר מוסמך מבית הספר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה במרכז הבינתחומי בהרצליה. התיזה שלו דנה במודרניזציה החברתית בקרב המזרח התיכון הערבי. ספרו: *Multiple Modernities in the Contemporary Scene*, צפוי לראות אור בשנת 2012.

מר מרק דוניג. בעל תואר מוסמך בדיפלומטיה וישוב סכסוכים מהמרכז הבינתחומי הרצליה ותואר בוגר במדיניות ציבורית מאוניברסיטת סטנפורד. במהלך לימודיו שימש כמנכ"ל מייסד של תוכנית ההתמחות לסטודנטים בהתאחדות הדיפלומטים בתל אביב (DATA), תוך שהוא עובד ישירות עם נשיא הארגון, מר דיא האמד, המזכיר הראשון בשגרירות המצרית בישראל. כיום משמש כעמית נלווה במכון וושינגטון למזרח התיכון.

אל"מ (מיל') שאול אריאלי. בעבר שירת כמפקד החטיבה הצפונית ברצועת עזה וראש מנהלת המו"מ במשרד ראש הממשלה אהוד ברק. כיום חוקר בכיר בקרן לשת"פ כלכלי, מיזמי ומובילי הסכם ז'נבה וחבר ההנהלה של המועצה לשלום ולביטחון. פרסם מספר ספרים ומאמרים רבים אודות הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

מיכל רביב. דוקטורנטית באוניברסיטת בר-אילן. מתמחה בתחומים של פוליטיקה פנימית ומדיניות החוץ של ערב הסעודית ויחסים בינלאומיים במזרח התיכון. עבודת הדוקטוראט שלה דנה בקשר בין עוצמה, תרבות ופוליטיקה פנימית בסעודיה והשפעתם על מדיניות החוץ הסעודית. מיכל היא בעלת תואר ראשון ביחסים בינלאומיים מהאוניברסיטה העברית ותואר שני (בהצטיינות) מאוניברסיטת תל אביב.

ד"ר עודד ברוש. עמית מחקר בכיר במכון למדיניות ואסטרטגיה במרכז הבינתחומי הרצליה. מלמד בב"ס לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה במרכז הבינתחומי הרצליה. לימד באוניברסיטה העברית ובאוניברסיטת בן-גוריון. שימש חוקר בכיר במשרד ראש הממשלה. בעל תואר דוקטור במדע המדינה מהאוניברסיטה העברית. השלים לימודי פוסט דוקטורט באוניברסיטת הרווארד.

השגריר ד"ר יהודה לנקרי. שירת כשגריר ישראל בצרפת בין השנים 1992 ו-1995 וכשגריר ישראל באו"ם בין השנים 1999 ו-2002. לפני כן, כיהן כראש המועצה המקומית שלומי (1983-1992). וכחבר כנסת בכנסת ה-14. במאי 2007 מונה לתפקיד יו"ר הדירקטוריון של חברת החדשות של ערוץ 2. ד"ר לנקרי מחזיק בתואר דוקטור בספרות מאוניברסיטת ניס שבצרפת. הוא פירסם מחקרים וספרים רבים.

ד"ר שאול שי. שירת במספר תפקידים בכירים במערך המודיעין וכראש המחלקה להיסטוריה של צה"ל. כיום עמית-מחקר במכון הבינלאומי למדיניות נגד טרור (ICT) במרכז הבינתחומי הרצליה. ד"ר שי הינו מומחה בתחום הטרור הבינלאומי והטרור האסלאמי הפונדמנטליסטי. פרסם מחקרים ומאמרים רבים בישראל ובעולם, וכן את הספרים: טרור בשליחות האימאם (2001); הג'האד שלא נגמר (2002); העימות הישראלי-עיראקי: 1948-2000; הפתעה צפויה (2002), שנכתב במשותף עם יורם שוייצר; וספרו האחרון, שהידיים (2003), העוסק בתופעת פיגועי ההתאבדות האסלאמיים.

ענבל הקמן. דוקטורנטית בבית הספר למדיניות ציבורית באוניברסיטה העברית (נושא העבודה דן בתהליכי קבלת החלטות בקרב מנהיגים ישראלים), עמיתה במכון למדיניות העם היהודי ורכזת הקורס סימולציות מדיניות-ביטחונית במרכז הבינתחומי הרצליה. לפני עבודתה במכון שימשה כרכזת צוות תוכן וחברת צוות היגוי והקמה בוועידת הנשיא "פונים אל המחר". בעלת תואר שני במדיניות ציבורית מתוכנית המצטיינים של בי"ס פדרמן ותואר ראשון ביחסים בינ"ל ותקשורת, שניהם מהאוניברסיטה העברית.